C. CRISPI SALUSTII HISTORIÆ.

Unà cum
Historiarum Fragmentis,
& quatuor Orationibus,

Nec non
Authoris vitâ & Florilegio
locutionum: Secundùm exemplaria emendatissima.

Editio novissima.

Martial:
Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum,
Primus Romana Crispus in historia.

E D I N B U R G I,
Excudebat GIDEON LITHGO.
Academiæ Edinburgenæ Typographus. 1 6 6 0.

WILLIAM PAINE's

at the school of [illegible]

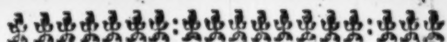
one thousand seven hundred

and fifty six year [illegible]

[illegible]

Mary [illegible]

24 ... 7[illegible]

L. FLORI

CONJURATIO CATILINARIA.

Catilinam luxuria primū, tum hinc conflata egestas rei familiaris, simul occasio, quod in extremis finibus mundi arma Romana peregrinabantur, in nefaria consilia opprimendæ patriæ suæ compulere senatū confodere, consules trucidare, distringere incendiis urbē, diripere ærarium, totā deniq; rempublicā funditus tollere, et quicquid nec Annibal videretur optasse. Quibus id nefas sociis aggressus est? Ipse patricius. sed hoc minus est, Curii, Porcii, Syllæ, Cethegi, Autronii, Varguntei, atq; Longini, quæ familiæ! quæ senatus insignia! Lentulus quoque tunc maxime prætor hos omnes immanissimi facinoris satellites habuit. Additum est pignus conjurationis, sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibêre: summum nefas, nisi amplius esset propter quod biberunt. Actū erat de pulcherrimo imperio, nisi illa conjuratio in Ciceronem & Antonium consules incidisset, quorum alter industria rem patefecit, alter manu oppressit. Tanti sceleris indicium per Fulviam emersit, vilissimum scortū sed parricidii innocens. Tum consul habito senatu in præsentem reum Cicero peroravit: sed non amplius pro-

fectum, quam ut hostis evaderet, seq; palã professo incendium suum restincturum ruina minaretur. Et ille quidem ad præparatum à Manlio in Hetruria exercitum proficiscitur, signa illaturus urbi. Lentulus destinatum familiæ suæ Sibyllinis versibus regnum sibi vaticinans, ad præstitutum à Catilina diem urbe tota viros, faces, tela disponit: nec civili conspiratione contentus, legatis Allobrogum, qui tum forte aderant, in arma sollicitatis. Et isset ultra Alpes furor, nisi altera proditione Vulturtii prætoris literæ tenerentur. Statim Ciceronis imperio injecta est barbaris manus. Palam prætor in senatu convincitur. De supplicio agentibus, Cæsar parcendum dignitati, Cato animadvertendum pro scelere censebat. Quam sententiam secutis omnibus, in carcere parricidæ strangulantur. Quamvis parte conjurationis oppressa, tamen ab incœpto Catilina non destitit, sed infestis ab Hetruria signis patriam petens obvio Antonii exercitu opprimitur. Quàm atrociter dimicatum sit, exitus docuit. Nemo hostium bello superfuit: quem quisq; in pugnando ceperat locum, eum amissa anima corpore tegebat. Catilina longè à suis inter hostium cadavera repertus est, pulcherrima morte, si pro patria sic concidisset.

C. CRIS-

C. CRISPI SALUSTII DE CONJURATIONE CATILINÆ: HISTORIA.

Mnis homines, qui sese student præstare cæteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora; quæ Natura prona, atq; ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo, & corpore sita est. Animi imperio, corporis servitio magis utimur: alterum nobis cum diis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius esse videtur, ingenii, quàm virium opibus gloriam quærere; &, quoniam vita ipsa, quâ fruimur, brevis est, memoriam nostri quàm maximè longam efficere. Nam divitiarum & formæ gloria fluxa atque fragilis est; virtus clara, æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vine corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. Nam & prius quâ incipias, consulto: & ubi consulueris, maturè facto opus est. Ita utrumq; per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercebant. Etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: sua cuiq; satis placebant. Postea verò quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii, & Athenienses, cœpêre urbes, atque nationes subigere; libidinem dominandi, causam belli

habere; maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculo, atq; negotiis compertum est, in bello plurimùm ingenium posse. Quòd si regum atq; imperatorum animi virtus in pace ita, uti in bello, valeret, æquabilius atq; constantius sese res humanæ haberent; neq; aliud alio ferri, nec; mutari ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facilè iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum, ubi pro labore desidia, pro continentia & æquitate lubido atq; superbia invasère, fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperiũ semper ad optimum quenq; à minus bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri atq; somno, indocti, incultiq;, vitam sicut peregrinantes transiere. Quibus profecto, contra naturã, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemq; juxta æstimo: quoniã de utraq; siletur. Verum enimverò is demum mihi vivere, & frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. Sed in magna copia rerum, aliud alii natura iter ostendit. Pulchrũ est bene facere reip. etiam bene dicere haud absurdũ est. Vel pace, vel bello clarum fieri licet. Et qui fecere, & qui facta aliorum scripsère multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur res gestas scribere: primum, quod facta dictis exæquanda sunt: dein quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentia, & invidia dicta putant: ubi de magna virtute, atq; gloria bonorũ memores; quæ sibi quisq; facilia factu putat, æquo animo accipit; supra ea, veluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti pleriq;, à studio ad remp. latus sum: ibiq; mihi multa advorsa fuère. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute; audacia, largitio, avaritia vige-

vigebant. Quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium, tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum à reliquis malis moribus dissentirē, nihilominus honoris cupido eadem, quæ cæteros, fama, atque invidia vexabat. Igitur, ubi animus ex multis miseriis, atque periculis requievit, & mihi reliquam ætatem à rep. procul habendam decrevi, non fuit consilium, socordia, atque desidia bonum otium conterere: neque vero agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum ætatem agere; sed, à quo incœpto studioq́ue me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi R. Strictim, ut quæque memoria digna videbantur, perscribere: eò magis, quod mihi à spe, metu, partibus reip. animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quàm verissumè potero, paucis absolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca prius explananda sunt, quàm initium narrandi faciam.

L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi & animi, & corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adolescentia bella intestina, cędes, rapinæ, discordia civilis, grata fuēre: ibiq; juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediæ, algoris, vigiliæ, supra quam cuiquam credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cujuslibet rei simulator ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus; ardens in cupiditatibus. Satis eloquentiæ, sapientiæ parum. Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc, post dominationē L. Syllę, lubido maxuma invaserat reip. capiundæ: neque, id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat, agitabatur magis magisq; indies animus ferox inopiâ rei familiaris & conscientia scelerum: quæ utraq; his artibus auxerat, quas suprà

memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos pessima, ac diversa inter se mala, luxuria, atq; avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, suprà repetere, ac paucis instituta majorum domi militiæque, quo modo rempub. habuerint, quantamq; reliquerint, & ut paulatim immutata, ex pulcherrima pessima ac flagitiosissima facta sit, disserere.

Urbem Romam, sicut ego accepi, condidère atq; habuère initio Trojani; qui Æneâ duce profugi, sedibus incertis vagabantur; cumq; his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum, atq; solutum. Hi postquam in una mœnia convenère, dispari genere, dissimili linguâ, alius alio more viventes, incredibile memoratu est, quàm facilè coaluerint. Sed, postquã res eorum civibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisq; pollens videbatur; sicuti pleraq; mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges, populiq; finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri metu perculsi, longè à periculis aberant. At Romani, domi, militiæ intenti, festinare, parare, alius aliũ hortari; hostibus obviam ire; libertatẽ, patriam, parentesq; armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis, atq; amicis auxilia portabant; magisq; dandis quam accipiundis beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmũ, ingenium sapientia validum erat, reip. consultabant. Hi, vel ætate, vel curæ similitudine, patres appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis, atq; augendæ reip. fuerat, in superbiam, dominationemq; se convertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecère. Eo modo minimè posse putabant per licentiã insolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœ-

pêre

pêre se quisq; magis magisq; extollere: ingeniumque in promptu habere. Nam regibus boni, quàm mali, suspectiores sunt: semperq; his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adeptâ libertate, quantum brevi creverit. Tanta cupido gloriæ incesserat. Jam primùm juventus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem, usu militiam discebat: magisq; in decoris armis, & militaribus equis, quàm in scortis atq; conviviis, libidinem habebat. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat. Quisq; hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. Eas divitias, eam bonam famam, magnamq; nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostiû copias populus R. parva manu fuderit; quas urbes naturâ munitas pugnando ceperit; ni ea res longiùs nos ab incœpto traheret. Sed profectò fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas, ex libidine magis, quàm ex vero, celebrat obscuratq;. Atheniensium res gestæ sicuti ego existumo, satis amplæ, magnificæq; fuêre, verùm aliquantò minores tamen, quàm fama feruntur. Sed, quia provenêre ibi magna scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur. Ita eorum qui ea fecêre, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuêre extollere præclara ingenia. At populo R. Nunquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisq; negotiosus maxumè erat. ingenium nemo sine corpore exercebat. Optumus quisque facere, quàm dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quàm ipse aliorum narrare malebat. Igitur domi, militiæq; boni mores colebantur. Concordia maxima, minima

avaritia erat. Jus bonumq; apud eos non legibus magis, quàm naturâ, valebat. Jurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant. In suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus audaciâ in bello, ubi pax evenerat, æquitate, seque, remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo: quòd in bello sæpiùs vindicatū est in eos, qui contra imperium in hostē pugnaverant, quique tardiùs revocati prælio excesserant, quam qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant: in pace verò, beneficiis magis, quàm metu, imperium agitabant; accepta injuria, ignoscere, quàm persequi, malebant. Sed, ubi labore, atque justitia resp. crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes vi subacti: Carthago, æmula imperii Romani à stirpe interiit: cuncta maria, terræque patebant: fortuna sævire ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atq; asperas res facilè toleraverant, iis otium, divitiæ optandæ, aliis oneri miseriæque fuêre. Igitur primò pecuniæ, dein imperii cupido crevit. Ea quasi materies omnium malorum fuêre. Namque avaritia fidem, probitatem, cæterasque artes bonas subvertit: pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere omnia venalia habere, edocuit. Ambitio multos mortalis falsos fieri subegit: aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere: amicitias, inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æstimare, magisque vultum, quàm ingenium bonum habere, hæc primò paulatim crescere, interdum vindicari. Post, ubi contagio, quasi pestilentia invasit, civitas immutata, imperium ex justissimo, atque optimo, crudele, intolerandumque factum est. Sed primò magis ambitio, quàm avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtuti erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, & igna-

ignavus æquè sibi exoptant. Sed ille vera via nititur: huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet: quam nemo sapiens concupivit: Ea quasi venenis malis imbuta corpus animumque virilem effœminat; semper infinita, insatiabilis est, neque copiâ, neque inopia minuitur. Sed, postquam L. Sylla, armis recepta rep. ex bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros cupere: neque modum, neque modestiam victores habere; fœda crudeliaque in civis facinora facere. Huic accedebat, quòd L. Sylla exercitum, quem in Asia ductaverat, quò sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriosè, nimisque liberaliter habuerat. loca amœna, voluptaria facilè in otio ferocis militum animos molliverant, ibi primùm insuevit exercitus populi R. Amare, potare, signa, tabulas pictas, vasa cælata mirari, ea privatim ac publicè rapere, delubra spoliare, sacra profanaq; omnia polluere. Igitur hi milites, postquã victoriã adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientũ animos fatigant: nedũ illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. Postquã divitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperiũ, potentia sequebatur, hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro malevolentia duci cœpit. igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia cum superbia invasêre, rapere, consumere, sua parvi pendere, aliena cupere: pudorem, amicitiam, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere. Operæpretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecêre. Verùm illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant; neque victis quicquam præter injuriæ licentiam eripiebant. At hi contra, ignavissimi

homines

homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerant: proinde quasi injuriam facere, id demum esset imperio uti. Nam quid ea memorem, quæ nisi his qui videre, nemini credibilia sunt; à privatis compluribus subversos montes, maria constrata esse, quibus mihi ludibrio videntur fuisse divitiæ. Quippe, quas honestè habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed lubido stupri, ganeæ, cæteriq; cultus non minor incesserat. Viri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi causa terra, mariq; omnia exquirere: dormire priùs quàm somni cupido esset: non famem aut sitim, neq; frigus, neq; lassitudinem operiri, sed ea omnia luxu antè capere. Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus, haud facilè lubidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui, atque sumptui deditus erat.

In tanta, tamq; corrupta civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atq; facinorosorum circum se, tanquam stipatorum, catervas habebat. Nam, quicunq; impudicus, adulter, ganeo, alea, manu, ventre, pene bona patria laceraverat, quiq; alienum æs grande conflaverat, quò flagitium, aut facinus redimeret; præterea, omnes undiq; parricidæ, sacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis judicium timentes; ad hoc quos manus atq; lingua perjurio aut sanguine civili alebat: postremò omnes quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiaresq; erant. Quod si quis etiam à culpa vacuus in amicitiam ejus inciderat, quotidiano usu, atq; illecebris, facilè par similisq; cæteris efficiebatur, sed maxumè adolescentium familiaritates appetebat. Eorum animi molles & ætate fluxi, do-

lis haud difficulter capiebantur. Nam ut cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere: aliis canes atq; equos mercari: postremò, neq; sumptui, neq; modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios, fidosq; sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existimarent juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parùm honestè pudicitiam habuisse. Sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. Jam primùm adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia hujuscemodi contra jus fasque. Postremò, captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus præter formam nihil unquam bonus laudavit; quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultum ætate: pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. Namq; animus impurus, diis hominibusq; infestus, neq; vigiliis, neq; quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vexabat. Igitur colos ei exanguis, fœdi oculi; citus modò, modò tardus incessus: prorsus in facie vultuq; vecordia inerat. Sed juventutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes, signatoresq; falsos commodare fidem, fortunas, pericula vilia habere. pòst, ubi eorum famam, atq; pudorem attriverat, majora alia imperabat. Si causa peccandi in præsens minùs suppetebat: nihilominùs insontes, sicuti sontes, circumvenire, jugulare Scilicet, ne per otium torpescerent manus; aut animus, gratuitò potiùs malus, atq; crudelis erat. His amicis, sociisque confisus Catilina, simul, quòd æs alienum per omnes terras ingens erat: &, quòd pleriq; Sullani milites, largius suo usi, rapinarum & victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant;

bant; opprimendæ reip. consilium cepit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petendi magna spes: senatus nihil sane intentus: tutæ trãquillæq; res omnes. Sed ea prorsus opportuna Catilinę erant. Igitur circiter Cal. Iun. L. Cæsare & C. Figulo coss. primo singulos appellare: hortari alios, alios tentare; opes suas imparatam remp. magna præmia conjurationis docere. Ubi satis explorata sunt, quæ voluit, in unum omnis convocat, quibus maxima necessitudo, & plurimum audaciæ inerat. eò convenêre senatorii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. & Servius Syllæ, Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Lecca. L. Bestia, Q. Curius: præterea, ex equestri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc, multi ex coloniis, & municipiis, domi nobiles. Erant præterea complures paulò occultiùs consilii hujusce participes quos magis dominationis spes hortabatur, quàm inopia, aut alia necessitudo. Cæterùm juventus pleraque, sed maximè nobilium, Catilinæ incœptis favebat. quibus in otio vel magnificè, vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quàm pacem malebant. Fuêre item ea tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum eius consilii fuisse quia Cn. Pompeius, invisus ipsi, magnum exercitum ductabat: cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere. Simul confisum si conjuratio valuisset, facilè apud illos principem se fore.

Sed anteà item conjuravêre pauci, in quibus Catilina fuit. De qua, quàm verissimè potero, dicã. L. Tullo, M. Lepido coss. P. Autronius, & P. Sylla, designati consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. Post paulò Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat

petere

petere consulatum; quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus; quem ad perturbandam remp. inopia atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina, & Autronius, circiter Nonas Decemb. consilio communicato, parabant in Capitolio Cal. Jan. L. Cottam & L. Torquatum coss. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in Nonas Feb. consilium cędis transtulerunt. Jam tum non consulibus modò, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signū sociis dare; eo die, post conditā urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit. Posteà Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro Prætore missus est, adnitente Crasso; quòd eum infestum Cn. Pompeio cognoverat. Neq; tamen senatus provinciam invitus dederat quippe fœdum hominem à rep. procul abesse volebat: simul quia boni complures præsidium in eo putabant, & jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia ejus injusta, superba, crudelia barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres, fidosque clientes, voluntate ejus Pisonem aggressos: nunquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa anteà perpessos. Nos eam rem in medio relinquimus. De superiori conjuratione satis dictum.

Catilina ubi eos, quos paulò antè memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa sæpè egerat; tamen, in rem fore credens universos appellare, & cohortari, in abditam partem ædium secessit; atque ibi, omnibus arbitris

procul

procul amotis, orationem hujuscemodi habuit.

Ni virtus, fidesq; vestra satis spectata mihi foret, nequicquã opportuna res cecidisset: spes magna dominationis in manibus frustra fuisset: neque, per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem, sed, quia multis, & magnis tempestatibus vos cognovi fortes, fidosq; mihi; eò animus ausus est maximum, atq; pulcherrimum facinus incipere: simul, quia vobis eadem, quæ mihi, bona, malaq; esse intellexi. Nam, idem velle, atq; idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, quæ mente agitavi, omnes jam anteà diversi audistis. Cæterum mihi indies magis animus accenditur, cùm considero, quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmetipsos vindicemus in libertatem. Nam postquam resp. in paucorum potentum jus, atq; ditionem concessit, semper illis reges, tetrarchæ vectigales esse: populi, nationes, stipendia pendere: cæteri omnes, strenui, boni, nobiles, atq; ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine authoritate, his obnoxii quibus, si resp. valeret, formidini essemus. Itaq; omnis gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos sunt, aut ubi illi volunt: nobis reliquerunt pericula, repulsas, judicia, egestatem. Quæ quousq; tandem patiemini ô fortissimi viri? nonne emori per virtutẽ præstat, quàm vitam miseram, atq; inhonestam, ubi alienę superbiæ ludibrio fueritis, per dedecus amittere? Verùm enim verò, proh deûm atq; hominum fidem, victoria in manu nobis est: viget ætas: animus valet. Contrà illis, annis, atq; divitiis, omnia consenuerunt. Tantummodò incœpto opus est: cætera res ipsa expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in exstruendo mari, & montibus coæquandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius domos continuare; nobis larem fa-

miliarem

miliarem nusquā ullum esse? cum tabulas, signa, toreūata emunt, vetera negligunt, nova diruunt, alia ædificant: postremò omnibus modis pecuniā trahunt, vexant: tamen summâ libidine divitias suas vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs alienū, mala res, spes multò asperior. Deniq; quid reliqui habemus, præter miserā animā? Quin igitur expergiscimini? en illa, illa, quā sæpè optastis, libertas: præterea divitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt. Fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis, quàm oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore, vel milite me utimini. Neq; animus neq; corpus à vobis aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobiscū unà consul agam: nisi fortè me animus fallit, & vos servire magis, quàm imperare, parati estis.

Postquam accepêre ea homines, quibus mala abundè omnia erant, sed neq; res, neq; spes bona ulla: tametsi illis quieta movere, magna merces videbatur; tamen postulavêre pleriq; uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ armis præmia peterent: quid ubiq; opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, proscriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atq; lubido victorum fert: præterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo consulem se initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpabat omnis bonos: suorū unumquemq; nominans, laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacres videt; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent,

rent, conventum dimisit. Fuêre ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habitâ, cùm ad jusjurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtulisse; inde, cum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in solennibus sacris fieri consuevit, dicitur aperuisse consilium suum; atq; eo dictitant fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta & hæc, & multa præterea existumabant ab iis, qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorũ qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parùm comperta est. Sed in ea conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atq; facinoribus coopertus: quem censores senatu probri gratia moverant. Huic homini non minor vanitas inerat, quàm audacia. Neque reticere quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere, neque facere, quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. Cui cùm minus gratus esset, quòd inopia minus largiri poterat, repentè glorians, maria, montisque polliceri, minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret: postremò, ferocius agitare, quàm solitus erat. At Fulvia, insolentiç Curii causa cognita, tale periculum Reip. haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ & quomodo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatũ mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque anteà pleraque nobilitas invidia æstuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret. Sed, ubi periculum advenit, invidia, atq; superbia post fuêre. Igitur, comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. Quod factum primò populares conjurationis concusserat. Neq; tamen Catilinæ furor minuebatur,

Sed

ſed indies plura agitare: arma per Italiã locis opportunis parare: pecuniam, ſua, aut amicorum fide ſumptam mutuam, Fæſulas ad Manlium quendam portare: qui poſteà princeps fuit belli faciendi: eà tempeſtate plurimos cujuſq; generis homines aſciviſſe ſibi dicitur: mulieres etiam aliquot, quæ primò ingentis ſumptus ſtupro corporis toleraverant: poſt, ubi ætas tantummodo quæſtui, neq; luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant: per eas ſe Catilina credebat poſſe ſervitia urbana ſolicitare, urbem incendere, viros earum vel adjungere ſibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa ſæpè virilis audaciæ facinora commiſerat. Hæc mulier genere atque formâ, præterea viro atque liberis ſatis fortunata fuit: literis Græcis & Latinis docta: pſallere, ſaltare elegantiùs, quàm neceſſe eſt probæ: & multa alia, quæ inſtrumenta luxuriæ ſunt. Sed ei chariora ſemper omnia, quàm decus, atque pudicitia fuit pecuniæ, an famæ minùs parceret haud facilè diſcerneres: libidine ſic accenſa, ut ſæpiùs peteret viros, quàm peteretur. Sed ea ſæpè antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conſcia fuerat luxuria atq; inopia præceps abierat. Verum ingeniũ ejus haud abſurdum; poſſe verſus facere: jocum movere: ſermone uti vel modeſto, vel molli, vel procaci. prorſus multæ facetiæ, multuſq; lepos illi inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominùs in proximum annum conſulatum petebat: ſperans, ſi deſignatus foret, facilè ſe ex voluntate Antonio uſurum. Neq; interea quietus erat. ſed omnibus modis inſidias parabat Ciceroni. Neq; illi tamen ad cavendum dolus, aut aſtutiæ deerant. Namque à principio conſulatus ſui, multa per Fulviã pollicendo, effecerat ut Q. Curius, de quo paulò antè memoravi, conſilia Catilinæ ſibi proderet. Ad hoc, collegam ſuum Antoniũ pactione provinciæ perpulerat, ne contra Remp. ſentiret: circum ſe
præ-

præsidia amicorum atq; clientum occultè habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neq; petitio, neq; insidiæ quas consuli fecerat, prosperè cessere; constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occultè tentaverat, aspera fœdaq; evenerant. Igitur C. Manlium Fæsulas, atq; in eam partem Hetruriæ, Septimium quendam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit, præterea alium aliò, quem ubiq; opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios jubere: hortari, uti semper intenti, paratiq; essent: dies, noctesq; festinare, vigilare, neq; insomniis, neq; labore fatigari. Postremò, ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempestâ nocte conjurationis principes convocat per M. Porcium Læcam; ibiq; multa de ignavia eorum questus, docet se præmisisse Manlium ad eam multitudinem, quam ad capienda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent, seq; ad exercitum proficisci cupere si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multùm officere. Igitur perterritis ac dubitantibus cæteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituêre ea nocte paulò post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem, & de improviso domi suæ imparatū confodere. Q. Curius, ubi intelligit, quantū periculum consuli impendebat, properè per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi janua prohibiti, tantum facinus frustra susceperunt. Interea Manlius in Hetruria plebem sollicitare, egestate simul, ac dolore injuriæ, novarum rerum cupidam; quòd Sullę dominatione, agros, bonaq; omnia amiserat; præterea, latrones cujusq; generis, quorum in ea regione magna copia erat,

erat, nonnullos ex Syllanis colonis, quibus libido atq; luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cùm Ciceroni nunciarentur, ancipiti malo permotus, quod neq; urbem ab insidiis privato consilio longiùs tueri poterat, neque, exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, satis compertũ habebat, rem ad senatũ refert, jam anteà vulgi rumoribus exagitatam. Itaq;, quod plerumq, in atroci negotio solet, senatus decrevit, ut darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet. Ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios, atq; civis: domi, militiæq; imperium, atq; judicium summum habere. Aliter, sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est. Post paucos dies L. Servius senator in senatu literas recitavit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine ante diem VI. Cal. Nov. simul, id quod in tali re solet, alii portenta atq; prodigia nunciabant: alii, conventus fieri, arma portari, Capuæ: atq; in Apulia servile bellum moveri. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Fæsulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumq; ea loca missi sunt. Hi utriq; ad urbẽ imperatores erant impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honesta, atq; inhonesta vendere mos erat. Sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuã, Q. Metellus Celer in agrũ Picenũ: hisq; permissũ est, uti pro tempore atq; periculo exercitũ compararent. Ad hoc, si quis indicasset de conjuratione, quæ contra remp. facta erat, præmium decreverant, servo libertatem & HS C. libero impunitatem ejus rei, & HS. CC. itemq; decrevêre, uti familiæ gladiatoriæ Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cujusq; opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisq; minores magistratus præessent

essent. Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat: ex summa lætitia, atq; lascivia, quæ diuturna quies pepererat, repentè omnes tristitia invasit. Festinare, trepidare: neq; loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisq; metu pericula metiri. ad hoc mulieres, quibus pro Reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, affli&#1nbsp;ctare sese; manus supplices ad cœlum tendere; miserari parvos liberos; rogitare Deos: omnia pavere: superbia, atque deliciis omissis, sibi, patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi præsidia parabantur: & ipse, lege Plautiâ interrogatus erat ab L. Paulo. Postremò, dissimulandi causa, & quasi sui expurgandi, sicuti jurgio lacessitus foret, in senatum venit. Tum M. Tullius consul, sive præsentiā ejus timens, sive irâ commotus, orationem habuit luculentam, atq; utilē Reipub. quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus, ne quid de se temerè crederent: ea familiâ ortum, ita se ab adolescentia vitam instituisse ut omnia bona in spe haberēt: neq; existimarent, sibi patricio homini, cujus ipsius, atque majorum plurima beneficia in plebē R. essent, perdita Repub. opus esse; cum eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ. ad hæc, maledicta alia cùm adderet; obstrepere omnes: hostem, atq; parricidam vocare. Tum ille furibundus, Quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina extinguam. Dein se ex curia domum proripuit. Ibi multa secum ipse volvens, quòd neque insidiæ consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optimum factu credens exercitū augere, ac priùs quàm legiones scriberentur, multa ante capere quæ bello usui forent, nocte intempesta cum paucis

cis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, cæterisque, quorum cognoverat promptã audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis hujuscemodi:

Deos, hominesq; testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quò periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab injuria tuta forent: qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate fœneratorum, plerìq; patria, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus: neq; cuiquam nostrûm licuit more majorum lege uti, neque amisso patrimonio corpus liberum habere: tanta sævitia fœneratorum, atque prætoris fuit. sæpe majores vestrum miserti plebis R. decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt: ac novissimè, memoria nostra, propter magnitudinem æris alieni, volẽtibus omnibus bonis, argentũ cõi ære solutũ est. Sæpè ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuũ armata, à patribus secessit. At nos non imperium, neq; divitias petimus: quarum rerum causa, bella, atque certamina omnia inter mortalis sunt; sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit, te atque senatum obtestamur, consulatis miseris civibus; legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis; neve nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo maximè ulti sanguinem nostrum, pereamus.

Ad hæc Q. Marcius respondit: si quid à senatu petere vellent, ab armis discedant; Romam supplices proficiscantur: ea misericordiã atq; mansuetudine senatum, populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustra auxiliũ petiverit. At Catilina ex itinere plerisq; consularibus,

laribus, prætereà optimo cuiq; literas mittit: se, falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere, Massiliam in exilium proficisci; non quò sibi tanti sceleris conscius esset; sed uti resp. quieta foret; neve ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longè diversas literas Q. Catulus in senatu recitavit; quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum exemplum infra scriptum est.

L. Catilina Q. Catulo S.

Egregia tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in consilio novo non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi: quam mediius fidius licet veram me cognoscas. Injuriis contumeliisq; concitatus, quod, fructu laboris industriæq; meæ privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi: non quin æs alienũ meis nominibus ex possessionibus solvere non possem, cum & alienis nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ, suis, filiæq; copiis persolveret: sed, quòd non dignos homines honore honestatos videbam; meq; falsa suspicione alienatum esse sentiebam; hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæq; fidei trado. Eam ab injuria defendas, per liberos tuos rogatus, aveto.

Sed ipse paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Rheatino, dum civitatem antea solicitatam armis exornat, cum fascibus, atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt; senatus Catilinam, & Manlium hostes judicat; cæteræ

cæteræ multitudini diem ſtatuit, antè quàm liceret ſine fraude ab armis diſcedere, præter rerum capitalium condemnatis. Præterea, decernit, uti conſules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam perſequi maturet; Cicero urbi præſidio ſit. Ea tempeſtate mihi imperium populi R. multò maximè miſerabile viſum eſt: cui cum ad occaſum ab ortu ſolis omnia domita armis parerent, domi otium, atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent: fuêre tamen cives, qui ſeſe, remque publicam obſtinatis animis perditum irent. Namque duobus ſenati decretis, ex tanta multitudine, neq; præmio quiſquã inductus conjurationem patefecerat, neq; ex caſtris Catilinæ quiſquam omnium diſceſſerat. Tanta vis morbi, atque uti tabes pleroſque civium animos invaſerat. Neq; ſolum illis aliena mens erat, qui conſcii conjurationis fuerant, ſed omnino cuncta plebes, novarum rerum ſtudio, Catilinæ incœpta probabat. Id adeò more ſuo videbatur facere. Nam ſemper in civitate, quibus opes nullæ ſunt, bonis invident, malos extollunt: vetera odêre, nova exoptant, odio ſuarum rerum mutari omnia ſtudent; turba, atq; ſeditionibus ſine cura aluntur; quoniam egeſtas facilè habetur ſine damno. Sed urbana plebes ea verò præceps ierat multis de cauſis primum omnium, qui ubiq; probro, atq; petulantia maximè præſtabant: item alii, per dedecora, patrimoniis amiſſis; poſtremò omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, ſicuti in ſentinam, confluxerant. Dein multi, memores Syllanę victoriæ, quòd ex gregariis militibus alios ſenatores videbant, alios ita divites, ut regio victu, atque cultu ætatem agerent, ſibi quiſque, ſi in armis foret, ex victoria talia ſperabat. Præterea, juventus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato

 labori

labori prætulerat. Eos atq; alios omnis malum publicum alebat. Quò minus mirandū est, homines egentes, malis moribus, maxima spe, Reip. juxtà ac sibi consuluisse. Prætereà quorū victoria, Syllæ parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud sanè alio animo belli eventum expectabant. Ad hoc quicunq; aliarum, atq; senatus, partium erant, conturbari Remp. Quam minus valere ipsi malebant. Id adeò malum multos pòst annos in civitatem reverterat: nam postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso COSS. tribunitia potestas restituta est; homines adolescentes, summam potestatem nacti, quibus ætas, animusq; ferox erat, cœpêre, senatum criminando, plebem exagitare; dein largiendo, atq; pollicitando magis incendere; ita ipsi clari, potentesq; fieri. Contra eos summa ope nitebatur pleraq; nobilitas, senatus sub specie, pro sua magnitudine. Namq;, uti paucis verum absolvam, per illa tempora quicunq; Remp. agitavêre, honestis nominibus, alii, sicuti jura populi, defenderent, pars, quò senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisq; potentia certabant: neq; illis modestia, neq; modus contentionis erat: utriq; victoriam crudeliter exercebant. Sed postquam Cn Pompeius ad bellum maritimum, atque Mithridaticū missus est; plebis opes imminutæ; paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaq; omnia tenere: ipsi innoxii, florentes, sine metu ætatem agere, cæterosq; judiciis terrere, quò plebem in magistratu placidiùs tractarent. Sed ubi primùm dubiis rebus novandis spes oblata est; vetus certamen animos eorum arrexit. Quòd si primo prœlio Catilina superior, aut æqua manu discessisset; profectò magna clades, atq; calamitas Remp. oppressisset: neq; illis qui victoriam adepti forent, diutiùs ea uti licuisset; quin defessis & exanguibus,

guibus, qui plus posset, imperium atq; libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. In his erat Fulvius, senatoris filius, quem retractum ex itinere parens necari jussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunq; moribus, aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat; neque solum cives, sed cujuscunq; modi genus hominum, quod modo bello usui foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat: eosque si possit impellat ad societatem belli; existimans publicè, privatimq; ære alieno oppressos, præterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facilè eos ad tale consiliũ adduci posse. Umbrenus, quòd in Gallia, negociatus erat, plerisq; principibus civitatum notus erat, atque eos noverat. Itaq; sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, & quasi dolens ejus casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos videt queri de avaritia magistratuũ, accusare senatum quod in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium mortem expectare. At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationẽ ostendam, quâ tanta mala ista effugiatis. Hæc ubi dixit, Allobroges in spem maximam adducti, Umbrenum orare, uti sui misereretur: nihil tam asperum, neq; tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quòd foro propinqua erat, neq; aliena consilii propter Semproniam. Nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea Gabinium accersit; quò major auctoritas sermoni inesset. Eo præsente conjurationem aperit: nominat socios, præterea multos cujusq; generis innoxios; quò legatis animus amplior esset: deinde eos pollicitos ope-

operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incertum habuêre, quidnam consilii caperent. In altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in altera majores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit fortuna Reip. itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocinio civitas plurimùm utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcepit, uti studium conjurationis vehementer simulent: cæteros adeant, benè polliceantur, dentque operam, uti eos quàm maximè manifestos habeant. Iisdem fere temporibus, in Gallia citeriore, atq; ulteriore, item in agro Piceno, Brutio, Apulia motus erat. Namque illi, quos antè Catilina dimiserat, inconsultè, ac veluti per dementiam cuncta simul agere: nocturnis consiliis, armorum, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex sociis causa cognita, in vincula conjecerat: item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbatur, magnis copiis, constituerat, uti, cum Catilina in agrum Fæsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique gravissimi invidiam optimo consuli imponeret; eo signo, proxima nocte cætera multitudo conjurationis suum quisque negotium exequeretur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem, cæterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi aggrederetur: alius autem alium; sed

sed filii familiarium, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, cæde, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium cæteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant jusjurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facilè eos ad tantum negotium impelli posse. Cæteri nihil suspicantes dant. Cassius semet eò brevi venturum pollicetur, ac paulò antè legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Volturtium quendam Crotoniensem mittit; uti Allobroges, prius quàm domum pergerent, cum Catilina, data atque accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Volturtio literas ad Catilinam dat: quarum exemplum infrà scriptum est.

Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis, & memineris te virum esse: consideres, quid tuę rationes postulent, auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.

Ad hoc, mandata verbis dat: cùm ab senatu hostis judicatus sit, quo consilio servitia repudiet: in urbe parata esse, quæ jusserit: ne cunctetur ipse propiùs accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prętoribus imperat, uti in ponte Milvio per insidias Allobrogū comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cujus gratia mittebantur: cætera,

uti facto opus sit, ita agant. Homines militares, sine tumultu, præsidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occultè pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Volturtio venêre; simul utrinq; clamor exortus est: Galli, citò cognito consilio, sine mora prætoribus se tradunt. Volturtius primò, cohortatus cæteros, gladio se à multitudine defendit: dein, ubi à legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinum obtestatus, quòd ei notus erat, postremò timidus, ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia properè per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atq; lætitia simul occupavére. Conjuratione patefacta, civitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, in maximo scelere tantis civibus deprehensis, quid facto opus esset; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdendæ Reip. fore. Igitur confirmato animo, vocari ad se jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq; Ceparium Tarracinensem; qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Cæteri sine mora veniunt. Ceparius, paulò ante domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. consul Lentulum, quòd prætor erat, ipse manu tenens in senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eo senatum advocat, magnaq; frequentia ejus ordinis Volturtium cum legatis introducit; Flaccum prætorem scrinium cum literis, quas à legatis acceperat, eodem adferre jubet. Volturtius interrogatus de itinere, de literis, postremò quid, aut qua de causa, consilii habuisset, primò fingere, alia omnia dissimulare de conjuratione; pòst ubi fide publica dicere jussus est, omnia, uti gesta erant aperit; se paucis antè diebus à Gabinio, & Cepario socium ascitum: nihil ampliùs scire, quàm legatos: tantummodo audire

solitum

solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Syllam, L. Varguntejum, multos præterea in ea conjuratione esse. Eadem Galli fatentur: at Lentulum dissimulantem coarguunt, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Corneliis portendi: Cinnam, atq; Syllam antea; se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri: præterea, ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpè ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore. Igitur perlectis literis, cùm prius omnes signa sua cognovissent senatus decernit uti abdicato magistratu, Lentulus, itemq; cæteri in liberis custodiis haberentur. Itaq; Lentulus, P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius, C. Cæsari, Gabinius, M. Crasso, Ceparius (nam is paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebes, conjuratione patefacta, quæ primo cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutata mente Catilinæ consilia execrari, Ciceronem ad cœlum tollere; veluti ex servitute erepta, gaudium atq; lætitiam agitabat. Namq; alia belli facinora prædæ magis, quàm detrimento fore, incendium verò crudele, immoderatum, ac sibi maximè calamitosū putabat; quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is cum se diceret de conjuratione indicaturum, si fides publica data esset, jussus à consule, quæ sciret edicere, eadem fere, quæ Volturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, senatum edocet: præterea, se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, aliique ex conjuratione deprehensi terrerent; eoque magis properaret ad urbem accedere,

dere, quò & cæterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. Sed ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem maximis divitiis, summa potentiâ: alii rem incredibilem rati; pars tametsi verum existimabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quàm exagitanda videbatur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii conclamant, indicem falsum esse: deque ea re postulant uti referatur. Itaque Cicerone consulente, frequens senatus decernit, Tarquinii indicium falsum videri, eumque in vinculis retinendum: neq; amplius potestatem sui faciundam, nisi de eo indicaret, cujus consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud à P. Autronio machinatum, quo faciliùs, appellato Crasso, per societatem periculi, reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium à Cicerone immissum aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrocinio, Remp. conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audivi, tantam illam contumeliam sibi à Cicerone impositam. Sed iisdem temporibus Q. Catulus, & C. Piso neq; gratia, neq; precibus, neq; precio Ciceronem impellere potuêre, uti per Allobroges, aut alium indicem C. Cæsar falsò nominaretur. Nam uterq; cum illo graves inimicitias exercebant: Piso, oppugnatus in judicio pecuniarum repetundarum, propter cujusdam Transpadani supplicium injustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus; quòd extrema ætate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur; quòd is, privatim egregia liberalitate, publicè maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi sigillatim circumeundo, atque ementiendo, quæ se ex Volturtio, aut Allobrogi-

lobrogibus audiſſe dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; uſq; adeò, ut nonnulli equites R. qui præſidii cauſa cum telis erant circum ædem Concordiæ, ſeu periculi magnitudine, ſeu animi mobilitate impulſi, quo ſtudium ſuum in Remp. clarius eſſet, egredienti ex ſenatu Cæſari gladio minitarentur. Dum hæc in ſenatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Volturtio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: libertini, & pauci ex clientibus Lentuli diverſis itineribus, opifices, atque ſervitia in vicis ad eum eripiendum ſolicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui precio Rempub. vexare ſoliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam,atq; libertos ſuos, electos, & exercitatos in audaciam orabat, uti, grege facto, cum telis ad ſeſe irrumperent. Conſul, ubi ea parari cognovit, diſpoſitis præſidiis, uti res atq; tempus monebat, convocato ſenatu refert,quid de his fieri placeat, qui in cuſtodiam traditi erant. Sed eos paulò ante frequens ſenatus judicaverat contra Remp. feciſſe. Tum. D. Junius Silanus, primus ſententiam rogatus, quod eo tempore conſul deſignatus erat, de his qui in cuſtodiis tenebantur, & præterea de L. Caſſio, P. Furio, P. Umbreno. Q. Annio, ſi deprehenſi forent, ſupplicium ſumendum decreverat: iſq; poſtea, permotus oratione C. Cæſaris, pedibus in ſententiam Ti. Neronis iturum ſe dixerat; quod de ea re,præſidiis abdicatis,referendũ cenſuerat. Sed Cæſar, ubi ad eum ventum eſt, rogatus ſententiam à conſule, hujuſcemodi verba locutus eſt.

Omnis homines, P.C. qui de rebus dubiis conſultant, ab odio, amicitia, ira, atq; miſericordia vacuos eſſe decet. Haud facilè animus verũ providet,ubi illa officiunt; neque quiſquam omnium libidini ſimul & uſui paruit. Ubi intenderis ingenium,valet. Si libido poſſidet,ea dominatur; animos

mus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, P.C. qui reges, aut qui populi, ira aut misericordia impulsi, malè consuluerunt: sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra libidinē animi sui, rectè, atq; ordine fecêre. Bello Macedonico quod cum rege Persæ gessimus, Rhodiorum civitas, magna, atq; magnifica, quæ populi R. opibus creverat, infida, atq; advorsa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, ne quis divitiarū magis, quàm injuriæ bellum incœptum diceret, impunitos eos dimisêre. Item bellis Punicis omnibus, cum sæpè Carthaginienses & in pace, & per inducias multa nefanda facinora fecissent, nunquam ipsi per occasionē talia fecêre: magis, quòd se dignū foret, quàm quod in illos jure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est, P.C. ne plus valeat apud vos P. Lentuli, & cæterorum scelus, quam vestra dignitas: neu magis iræ vestræ quàm famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, novum consilium approbo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat, iis utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Pleriq; eorum, qui ante me sententias dixerunt, compositè, atq; magnificè casum Reip. miserati sunt: quæ belli sævitia esset, quæ victis acciderent, enumeravêre: rapi virgines, pueros, divelli liberos à parentū complexu; matres familiarum pati quæ victoribus collibuissent: fana, atq; domos expoliari; cædem, incendia fieri; postremò armis, cadaveribus, cruore, atq; luctu omnia compleri. Sed, per deos immortalis, quò illa oratio pertinuit? an uti vos infestos conjurationi faceret? scilicet quem res tanta, atq; tam atrox non permovit, eum oratio accenderet. Non ita est: neq; cuiquam mortalium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas graviùs æquo habuére. Sed alia aliis licentia est, P.C. qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid ira-

cundiâ

cundiâ deliquêre, pauci sciunt; fama, atq; fortuna eorum pares sunt: qui magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novêre. Ita in maxima fortuna minima licentia est. Neq; studere, neq; odisse, sed minimè irasci decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existimo, P. C. omnis cruciatus minores, quàm facinora illorum, esse. Sed pleriq; mortales postrema meminêre; & in hominibus impiis, sceleris eorum obliti, de pœna disserunt, si ea paulò sævior fuerit. D. Syllanum, virum fortem atque strenuum, certe scio, quæ dixerit, studio Reip. dixisse, neq; illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. Eos mores, eamq; modestiam viri cognovi. Verùm sententia ejus mihi non crudelis, (quid enim in talis homines crudele fieri potest?) sed aliena à Rep. nostra videtur. Nam profectò aut metus, aut injuria te subegit, Syllane, consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore, supervacaneum est disserere, cum præsenti diligentia clarissimi viri consulis, tanta præsidia sint in armis. De pœna, possum equidem dicere id quod res habet; in luctu, atq; miseriis, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neq; curæ, neq; gaudio locum esse. Sed, per deos immortalis, quamobrem in sententiam non addidisti; uti prius verberibus in eos animadverteretur? an quia lex Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exilium permitti jubent. An quia graviùs est verberari, quàm necari? quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? sin, quia levius est: qui convenit in minore negotio legem observare, cùm eam in majore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas

Reip.

Reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna, cujus libido gentibus moderatur. Illis meritò accidet, quicquid evenerit: cæterùm vos P.C. quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt: sed, ubi imperiū ad ignaros, aut minùs bonos pervenit; novum illud exemplum ab dignis & idoneis ad indignos & non idoneos transfertur. Lacedæmonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuêre, qui rempub. tractarent. Hi primò cœpere pessimum quemque, & omnibus invisum indemnatum necare. Ea populus lætari, & meritò dicere fieri. Pòst, ubi paulatim licentia crevit; juxtà bonos & malos libidinose interficere, cæteros metu terrere, ita civitas servitute oppressa, stultę lętitiæ gravis pœnas dedit. Nostra memoria victor Sylla, cum Damasippum, & alios hujusmodi, qui malo Reip. creverant, jugulari jussit, quis non factum ejus laudabat? homines scelestos & factiosos, qui seditionibus Remp. exagitaverant, meritò necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. namq; utì quisq; domum aut villam, postremò aut vas aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, uti is in proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paulò post ipsi trahebantur: neque priùs finis jugulandi fuit, quàm Sylla omnis suos divitiis explevit. Atq; ego hoc non in M. Tullio, neq; his temporibus vereor. Sed in magna civitate multa & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per senatus decretum, consul gladium eduxerit; quis illi finē statuet, aut quis moderabitur? Majores nostri, P.C. neq; consilii, neque audaciæ unquā eguêre: nec; superbia obstabat, quò minùs instituta aliena, si modò proba erant, imitarentur. Arma atq; tela militaria à Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraq; sumpserunt:

runt: postremò quod ubiq; apud socios, aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exequebantur. Imitari quàm invidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animadvertebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam Resp. adolevit, & multitudine civium factiones valuêre, circumveniri innocentes, alia hujuscemodi fieri cœpêre: tunc lex Porcia, aliæq; leges paratæ sunt. Quibus legibus exilium damnatis permissum est. Hanc ego causam P. C. quo minùs consilium novum capiamus, in primis magnam puto. Profectò virtus, atq; sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecêre, quàm in nobis, qui ea benè parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minimè: sed ita censeo: publicandas eorum pecunias; ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maximè opibus valent: neu quis de his posteà ad senatum referat, neve cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existimare eum contra Remp. & salutem omnium facturum.

Postquam Cæsar dicendi finem fecit, cæteri verbo, alius alii variè assentiebantur. At M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujuscemodi orationem habuit.

Longè mihi alia mens est, P. C. cùm res atq; pericula nostra considero, & cùm sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi disseruisse videntur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum paravêre. Res autem monet, cavere ab illis magis, quàm, quid in illos statuamus, consultare. Nam cætera maleficia tum persequare, ubi facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat, ubi evenit, frustra judicia implores. Capta urbe, nihil fit reliqui victis. Sed per deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris,

quàm

quàm Remp. fecistis, si ista cujuscunq; modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris ocium præbere vultis: expergiscimini aliquando, & capessite Remp. nunc non agitur de vectigalibus, non de sociorũ injuriis: libertas, & anima nostra in dubio est. Sæpenumerò, P.C. multa verba in hoc ordine feci: sæpè de luxuria, atq; avaritia nostrorum civium questus sum; multosq; mortalis ea causa advorsos habeo, qui mihi, atq; animo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem, haud facilè alterius libidini malefacta condonabam: sed ea tametsi vos parvi pendebatis; tamen Resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc verò non id agitur, bonis ne, an malis moribus vivamus; neque, quantum, aut quàm magnificum imperiũ populi R. sit; sed, hæc cujuscunq; modi videntur, nostra, an nobiscum unà, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem, & misericordiam nominat? Jampridem equidem nos vera rerũ vocabula amisimus. Quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eò Resp. in extremo sita est. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales, ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarii: ne illi sanguinem nostrum largiantur; & dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Benè, & compositè C. Cæsar paulò ante in hoc ordine de vita, & morte disseruit, credo falsa existumans ea, quæ de inferis memorantur, diverso itinere malos à bonis, loca tetra, inculta, fœda, atq; formidolosa habere. Itaq; censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; videlicet, ne, si Romæ sint, aut à popularibus conjurationis, aut à multitudine conducta, per vim eripiantur. Quasi vero mali, atq; scelesti tantummodò in urbe, & non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defenden-

dum

dum opes minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Si in tanto omnium metu solus non timet; eò magis refert, me mihi, atq; vobis timere. Quare cum de P. Lentulo, cæterisq; statuetis; pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ & de omnibus conjuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis; tantò illis animus infirmior erit. Si paululùm modò vos languere viderint; jam omnes feroces aderunt. Nolite existimare, majores nostros armis Remp. ex parva magnam fecisse. Si ita res esset; multò pulcherrimam eam nos haberemus. Quippe sociorum, atq; civium, prętereà armorum, atq; equorum major copia nobis, quàm illis, est. Sed alia fuêre, quæ illos magnos fecêre; quæ nobis nulla sunt; domi industria, foris justum imperium: animus in consulendo liber, neque delicto, neque libidini obnoxius, pro his nos habemus luxuriam, atque avaritiam, publicè egestatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiã: inter bonos & malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum; ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ servitis. Eò fit, ut impetus fiat in vacuam Remp. Sed ego hęc omitto. Conjuravêre cives nobilissimi patriam incendere. Gallorum gentem, infestissimam nomini Romano, ad bellum accersunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: vos cunctamini etiam nunc, & dubitatis quid, intra mœnia deprehensis hostibus, faciatis. Misereamini, censeo: deliquêre homines adolescentuli per ambitionẽ: atq; etiam armatos illos dimittatis. Næ ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam convertetur. Scilicet res ipsa aspera est; sed vos non timetis eam, immo vero maximè; sed inertia & mollitia animi, alius alium expectantes, cuncta-

mini;

mini, videlicet diis immortalibus confisi, qui hanc Remp. in maximis sæpè periculis servavêre. Non votis, neq; suppliciis muliebribus auxilia deorū parantur, vigilando, agendo, benè consulendo, prosperè omnia cedunt. Ubi socordiæ tete, atq; ignaviæ tradideris, nequicquā deos implores: irati, infestiq; sunt. Apud majores nostros, A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quòd is contra imperium in hostem pugnaverat, necari jussit. Atq; ille egregius adolescens immoderatę fortitudinis morte pœnas dedit. Vos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet vita cætera eorum huic sceleri obstat. Verùm parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si diis, aut hominibus unquā ullis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum jam patriæ bellum fecerit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus si quicquam pensi unquam fuisset, non ea consilia de Rep. habuissent. Postremò. P.C. si me hercle peccato locus esset, facilè paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis: sed undiq; circumventi sumus: Catilina cum exercitu, in faucibus urget: alii intra mœnia, atq; in sinu urbis sunt hostes: neq; parari, neq; consuli quicquam occultè potest. Quò magis properandum est. Quare ita ego censeo: cùm nefario consilio sceleratorum civium Resp. in maxima pericula venerit, hiq; indicio T. Volturtii, & legatorum Allobrogum convicti, confessique sint, cædem, incendia, aliaq; fœda, atq; crudelia facinora in civis, patriamq; patravisse, de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more majorum supplicium sumendum.

Postquam Cato assedit, consulares omnes, itemque senatus magna pars, sententiam ejus laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato clarus atq; magnus habetur: senati decretum fit, sicuti

ille

ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus R. domi, militiæq;, mari, atq; terra præclara facinora fecit, forte libuit attendere, quæ res maximè tanta negotia sustinuisset. Sciebam sæpenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpè fortunæ violentiam tolerasse; facundia Græcos, gloria belli Gallos, ante Romanos fuisse. Ac mihi, multa agitanti, constabat paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eoq; factū, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquam luxu, atq; desidia civitas corrupta est; rursus Resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum vitia sustentabat; ac, sicuti effœta parentum, multis tempestatibus haud sanè quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoria mea, ingenti virtute, diversis moribus fuêre viri duo, M. Cato, & C. Cæsar: quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utriusq; naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia propè æqualia fuêre, magnitudo animi par, item gloria, sed alia alii: Cæsar beneficiis, ac munificentiā magnus habebatur; integritate vitæ Cato. Ille mansuetudine & misericordiā clarus factus; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar, dando, sublevando, ignoscendo; Cato, nihil largiundo, gloriam adeptus est. In altero miseris perfugium; in altero malis pernicies. Illius facilitas, hujus constantia laudabatur. Postremò Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dignum esset: sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maximè severitatis erat.

non divitiis cum divite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat: esse, quàm videri, bonus malebat: ita, quo minùs gloriam petebat, eo magis assequebatur. Postquam, uti dixi, senatus in Catonis sententiam discessit; consul optimum factu ratus, noctem quę instabat, ante capere, ne quid eo spatio novaretur, triumviros, quę ad supplicium postulabat, parare jubet: ipse, præsidiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit cæteris per prætores. Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paululum ascenderis ad lævam, circiter XII. pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vincta: sed inculta tenebris, odore fœda, atq; terribilis ejus facies est. In eum locum postquam dimissus Lentulus; vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulám frégere. Ita ille patricius, ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisq; suis exitum vitę invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cæpario eodem modo supplicium sumptum est.

Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia quam ipse abduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes pro numero militum complet: dein, ut quisq; voluntarius, aut ex sociis in castra venerat, æqualiter distribuerat, ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat; cùm initio non ampliùs duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: cæteri, ut quemq; casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere; modò ad urbem, modò Galliā versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem
magnas

magnas copias se habiturum, si Romę socii incœpta patravissent. Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus videri, causam civium cum servis fugitivis communicasse. Sed, postquam in castra nuncius pervenit, Romæ conjurationē patefactam, de Lentulo, & Cethego, cæterisq;, quos supra memoravi, suppliciū sumptū: pleriq;, quos ad bellū spes rapinarum, aut novarū rerum studiū illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrū Pistoriensem abducit, eo consilio, uti per tramites occultè profugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadē illa existimans quæ supra diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra properè movit, ac sub ipsis radicibus montium consedit; qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neq; tamen Antonius longè aberat, utpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam videt montibus, atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugæ, neque præsidii ullam spem; optimum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quamprimùm confligere. Itaque concione advocatâ, hujuscemodi orationem habuit.

Compertū ego habeo, milites, verba viris virtutem non addere: neque ex ignavo strenuum, neq; fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujusq; animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neq; gloria, neq; pericula excitant, nequicquā hortère. Timor animi auribus officit. Sed ego vos, quò pauca monerem, advocavi; simul uti causam consilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, socordia, atq; ignavia Lentuli, quantam ipsi,

ipsi nobisq; cladem attulerit; quoq; modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc verò, quo in loco res nostræ sint, juxtà mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter à Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maximè animus ferat, frumenti atq; aliarum rerum egestas prohibet: quocunq; ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, uti forti, atque parato animo sitis; &, cum prœlium inibitis, memineritis vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atq; patriam in dextris vestris portare. Si vincimus omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atq; coloniæ patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illa advorsa fient; neque locus, neq; amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis, & illis necessitudo impendet. Nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis supervacaneum est pro potentia paucorum pugnare. Quò audacius aggredimini, memores pristinæ virtutis. Licuit vobis cum summa turpitudine in exilio ætatem agere. Potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas opes expectare. Quia illa fœda, atq; intoleranda viris videbantur, hæc sequi decrevistis, si hæc relinquere vultis, audacia opus est. Nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam, in fuga salutem sperare, cum arma, quibus corpus tegitur, ab hostibus averteris; ea vero dementia est. Semper in prælio iis maximum est periculū, qui maximè timent: audacia pro muro habetur. Cùm vos considero, milites, & cùm facta vestra æstimo, magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra me hortantur; præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit. Nam, multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiæ loci: quòd si virtuti vestræ fortuna inviderit: cavete, ne inulti animā amittatis; neu capti potiùs, sicuti pecora, trucidemini,

demini, quàm virorũ more pugnantes, cruentam atq; luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

Hæc ubi dixit; paululum commoratus, signa canere jubet: atq; instructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atq; copiis instruit. Nam, uti planities erat inter sinistros montes, & ab dextera rupes aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidiis arctius collocat. Ab his centuriones omnis lectos & evocatos, præterea ex gregariis militibus optimè quemq; armatum in primam aciem subducit. C. Manlium in dextra, Fæsulanum quendam in sinistra parte curare jubet: ipse cum libertis, & colonis propter Aquilam adsistit: quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte, C. Antonius, pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte, post eas cæterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemq; nominans, appellat, hortatur, rogat, uti meminerint se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atq; focis suis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut pretor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosq; ipsos, factaque eorum fortia noverat; ea commemorando, militum animos accendebat. Sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat, cohortes paulatim incedere jubet. Idem facit hostium exercitus. Postquam eò ventum est; unde a ferentariis prœlium committi posset; maximo clamore infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinæ virtutes memores, cominus acriter instare, illi haud timidi resistunt: maxima vi certatur. Interea

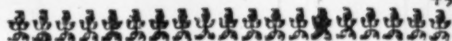
ipsi nobisq; cladem attulerit; quoq; modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc verò, quo in loco res nostræ sint, juxtà mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter à Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maximè animus ferat, frumenti atq; aliarum rerum egestas prohibet: quocunq; ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, uti forti, atque parato animo sitis; &, cum prœlium inibitis, memineritis vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atq; patriam in dextris vestris portare. Si vincimus omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atq; coloniæ patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illa advorsa fient; neque locus, neq; amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis, & illis necessitudo impendet. Nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis supervacaneum est pro potentia paucorum pugnare. Quò audacius aggredimini, memores pristinæ virtutis. Licuit vobis cum summa turpitudine in exilio ætatem agere. Potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas opes expectare. Quia illa fœda, atq; intoleranda viris videbantur, hæc sequi decrevistis, si hæc relinquere vultis, audacia opus est. Nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam, in fuga salutem sperare, cum arma, quibus corpus tegitur, ab hostibus averteris; ea vero dementia est. Semper in prœlio iis maximum est periculũ, qui maximè timent: audacia pro muro habetur. Cùm vos considero, milites, & cùm facta vestra æstimo, magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra me hortantur; præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit. Nam, multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiæ loci: quòd si virtuti vestræ fortuna inviderit: cavete, ne inulti animã amittatis; neu capti potiùs, sicuti pecora, trucidemini,

demini,quàm virorũ more pugnantes, cruentam atq; luctuoſam victoriam hoſtibus relinquatis.

Hæc ubi dixit; paululum commoratus, ſigna canere jubet: atq; inſtructos ordines in locum æquum deducit: dein,remotis omnium equis,quo militibus, exæquato periculo, animus amplior eſſet, ipſe pedes exercitum pro loco, atq; copiis inſtruit. Nam, uti planities erat inter ſiniſtros montes,& ab dextera rupes aſpera,octo cohortes in fronte conſtituit; reliqua ſigna in ſubſidiis arctius collocat. Ab his centuriones omnis lectos & evocatos,præterea ex gregariis militibus optimè quemq; armatum in primam aciem ſubducit. C. Manlium in dextra, Fæſulanum quendam in ſiniſtra parte curare jubet: ipſe cum libertis, & colonis propter Aquilam adſiſtit: quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuiſſe dicebatur. At ex altera parte, C. Antonius, pedibus æger,quod prælio adeſſe nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas,quas tumulti cauſa conſcripſerat, in fronte, poſt eas cæterum exercitum in ſubſidiis locat. Ipſe equo circumiens, unumquemq; nominans,appellat,hortatur, rogat, uti meminerint ſe contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atq; focis ſuis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut pręfectus,aut legatus,aut prętor cum magna gloria in exercitu fuerat, pleroſq; ipſos, factaque eorum fortia noverat; ea commemorando, militum animos accendebat. Sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba ſignum dat, cohortes paulatim incedere jubet. Idem facit hoſtium exercitus. Poſtquam eò ventum eſt; unde a ferentariis prœlium committi poſſet; maximo clamore,infeſtis ſignis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, priſtinæ virtutes memores, cominus acriter inſtare, illi haud timidi reſiſtunt: maxima vi certatur. In-

terea Catilina cum expeditis in prima acie verſari: laborantibus ſuccurrere: integros pro ſauciis accerſere: omnia providere: multùm ipſe pugnare: ſæpè hoſtē ferire: ſtrenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exequebatur. Petreius, ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem prætoriam in medios hoſtis inducit; eoſque perturbatos, atque alios alibi reſiſtentes, interficit: deinde utrinq; ex lateribus cæteros aggreditur. Manlius, & Fæſulanus in primis pugnantes cadunt. Poſtquam fuſas copias, ſeque cum paucis relictum videt Catilina; memor generis, atque priſtinę dignitatis ſuæ, in confertiſſimos hoſtes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto prœlio, tum vero cerneres quanta audacia, quantaque animi vis fuiſſet in exercitu Catilinæ. Nam ferè, quem quiſque vivus pugnando locum ceperat, eum, amiſſa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paulò diverſiùs jacebant: ſed omnes tamen adverſis vulneribus, conciderant. Catilina verò longè à ſuis inter hoſtium cadavera repertus eſt, paululum etiam ſpirans, ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Poſtremo, ex omni copia, neque in prœlio, neque in fuga quiſquam civis ingenuus captus eſt, ita cuncti ſuæ, hoſtiumque vitæ juxtà pepercerant. Neque tamen exercitus populi R. lætam aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam ſtrenuiſſimus quiſque, aut occiderat in prælio aut graviter vulneratus diſceſſerat. Multi autem, qui è caſtris viſendi, aut ſpoliandi gratia proceſſerant, volventes hoſtilia cadavera, amicum alii, pars hoſpitem, aut cognatum reperiebant. Fuere item, qui inimicos ſuos cognoſcerent. Ita variè per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atq; gaudia agitabantur.

FINIS.

BELLI JUGURTHINI EPITOME

EX L. FLORI HISTORIARUM LIB. III.

HÆc ad Orientem: Sed non ad Meridionalem plagam eadem quies. Quis speraret post Carthaginem aliquod in Africa bellum? Atqui non leviter se Numidia concussit; & fuit in Jugurtha, quod post Annibalẽ timeretur. Quippe rex callidissimus Pop. Romanum armis inclytum & invictum opibus aggressus est, & citra spem omnium fortunæ cessit ut rex fraude præcipuus, fraude caperetur. Hic avo Massinissa & Micipsa patre per adoptionem, cum interficere fratres statuisset, agitatus regni cupiditate, nec illos magis quàm Senatum populumq; Romanum, quorum in fide & clientela regnum erat, metueret: primùm scelus mandat insidiis, potitusq; Hiempsalis capite, cùm se in Atherbalem convertisset, isq; Romam profugisset, missa per legatos pecunia traxit in sententiam suam & Senatum. Et hæc fuit de nobis ejus prima victoria. Missos deinde qui regnum inter illum

illum Atherlabemq; dividerent, similiter aggressus, cum in Scauro ipsos Rom. imperii mores expugnaßet, inchoatum nefas perfecit audacius. Sed diu non latent scelera. Corrupta nefas legationis erupit, placuitq; bello persequi parricidam. Primus in Numidiam Calpurnius Bestia consul immittitur. Sed rex præmonitus fortius adversus Romanos aurum esse quàm ferrum, pacem emit. Cuius flagitii reus cum interveniente publica fide à Senatu accersiretur, pari audacia & venit, & competitorem imperii Massinißæ nepotem Maßivam, immisso percussore confecit. Hæc altera contra regem causa bellandi fuit. Igitur sequens ultio mandatur Albino. Sed huius quoq; (proh dedecus!) ita corrupit exercitum, ut voluntaria nostrorum fuga vinceret, Numida castrisq; potiretur: addito etiam turpi fœdere in precium salutis. Quem, quod prius emerat, dimisit exercitum. Eodem tempore in ultionem non tam imperii Romani, quàm pudoris Metellus aßurgit, qui callidißimè hostem nunc precibus, nunc minis, jam simulata quasi vera fuga eludentem, artibus suis aggressus est. Agrorum atq; vicorum populatione non contentus, in ipsa Numidiæ capita impetum fecit, & Zamā quidem frustra diu voluit. Cæterum Thalam, gravem armis thesauroq; regis, diripuit,

puit. Tunc urbibus exutum regem, etiam finium suorum regnique fugitivum per Mauros atq; Gætuliam sequebatur. Postremo Marius auctis admodum copiis, cùm pro obscuritate generis sui capite censos sacramento adegisset, jam fusum & saucium regem adortus, non facilius tamen vicit, quàm si integrum & recentem. Hic & urbem Herculi conditam Capsam in media Africa sitam anguibus arenisque vallatum mira quadam felicitate superavit, & saxeo inditam monti Mulucham urbem per Ligurem aditu arduo innaccessoq; penetravit. Mox non ipsum modò, sed Bocchum Mauritaniæ regem jure sanguinis vindicantem, apud opidum Cirtham graviter cecidit. Qui, ubi diffisus rebus suis, alienæ cladis accessio ne fieret, timet; precium fœderis atq; amicitiæ regem facit. Sic fraudulentissimus regum fraude soceri sui in insidias deductus est, & Syllæ in manum traditus. Tandemq; opertum catenis Jugurtham in triumpho Pop. Rom. adspexit: sed ille quoque, quamvis victus & vinctus vidit urbem, quam venalem & quandoq; perituram, si habuisset emptorem frustra cecinerat. Tamen ut venalis fuisset habuit emptorem, & cum ille non evaserit, certum erit eam non esse perituram.

C. C. CRIS-

C. CRISPI SALUSTII
DE BELLO JUGURTHINO, HISTORIA.

FAlsò queritur de natura ſua genus humanum; quòd imbecilla, atq; ævi brevis, ſorte potiùs, quàm virtute, regatur. Nam contrà reputando, neq; majus aliud, neq; præſtabilius invenias; magiſq; naturæ induſtriam hominum, quàm vim, aut tempus deeſſe. Sed dux, atq; imperator vitæ mortalium, animus eſt: qui, ubi ad gloriã virtutis via graſſatur, abundè pollens, potenſque, & clarus eſt, neq; fortuna eget; quippe quæ probitatẽ, induſtriam, aliaſq; artes bonas neq; dare, neq; eripere cuiquam poteſt. Sin, captus pravis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis peſſundatus eſt, perniciosâ lubidine paulisper uſus: ubi per ſocordiam vires, tempus, ætas, ingeniũ defluxêre, naturæ infirmitas accuſatur: ſuam quiq; culpam actores ad negotia transferunt. Quòd ſi hominibus bonarũ rerum tanta cura eſſet, quanto ſtudio aliena, ac nihil profutura, multùmq; etiam periculoſa, petunt: neq; regerentur magis, quàm regerent caſus: & eò magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus, gloria æterni fierent. Nam uti genus hominum compoſitum ex corpore, & anima eſt: ita res cunctæ, ſtudiaq; omnia noſtra, corporis alia, alia animi naturam ſequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ, ad hoc

vis

vis corporis, & alia omnia hujuscemodi brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremò, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, sic finis est; omniaque orta occidunt, & aucta senescunt. Animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atq; habet cuncta, neq; ipse habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum, atque ignaviam ætatem agunt: cæterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu, atque socordiâ torpescere sinunt; cùm præsertim tam multæ, variæq; sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verùm ex his magistratus, & imperia, postremò omnis cura rerum publicarum, minimè mihi hac tempestate cupienda videntur: quoniam neq; virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti, aut eò magis honesti sunt. Nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quanquam & possis, & delicta corrigas; tamen importunum est; cùm præsertim omnes rerum mutationes, cædem, fugam, aliaq; hostilia portendant. Frustra autem niti, neq; aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi fortè quem inhonesta & perniciosa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atq; libertatem suam gratificari. Cæterùm ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cujus de virtute quia multi dixêre, prætereundum puto: simul, ne per insolentiam quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atq; ego credo fore, qui, quia decrevi procul à Repub. ætatem agere, tanto, tamq; utili labori meo nomen inertiæ imponant: certè, quibus maxima industria videtur, salutare plebem, & conviviis gratiam quærere. Qui si reputaverint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales

quales

quales viri idem assequi nequiverint; & postea quæ genera hominum in senatum pervenerint: profectò existimabunt, me magis meritò, quàm ignavia, judicium animi mei mutavisse; majusque commodum ex otio meo, quàm ex aliorum negotiis Reip. venturum. Nam sæpè audivi, Q. Maximum, P. Scipionem, præterea, civitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere, cum majorum imagines intuerentur, vehementissimè sibi animum ad virtutem accendi. Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habêre; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quàm virtus eorum famam, atque gloriam adæquaverit. At contrà, quis est omnium his moribus, quin divitiis, & sumptibus, non probitate, neque industria, cum majoribus suis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim, & per latrocinia potiùs, quàm bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia, hujuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verùm ego liberiùs, altiùsque processi, dum me civitatis morum piget, tædetque. Nunc ad incœptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus R. cum Jugurtha rege Numidarum gessit: primùm, quia magnum & atrox, variaque victoria fuit: dein, quia tum primùm superbiæ nobilitatis obviam itum est. Quæ contentio divina & humana cuncta permiscuit; eoque vecordiæ processit; ut studiis civilibus bellum, atq; vastitas Italiæ finem facerent. Sed priusquam hujuscemodi rei initium expedio, pauca suprà repetam; quò ad cognoscendum; omnia illustria magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem

nominis

nominis Romani, Italiæ opes maximè attriverat; Masinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginiensibus, & capto Syphace, cujus in Africa magnum, atque latè imperium valuit, populus R. quascumque urbes, & agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona, atque honesta nobis permansit: sed imperii, vitæque ejus finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Manastabale, & Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Atherbalem, & Hiempsalem ex sese genuit; Jugurthamque filium Manastabalis fratris, quem Masinissa, quòd ortus ex concubina erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit. Qui, ubi primùm adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multò maximè ingenio validus, non se luxu, neque inertiæ corrumpendum dedit; sed, uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare; &, cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen charus esse: ad hoc pleraque tempora in venando agere; leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire; plurimum facere, & minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existumans virtutem Jugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentem, exacta ætate sua, & parvis liberis, magis magisque crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat eum natura mortalium avida imperii, & præceps ad explendam animi cupidinem; præterea, opportunitas suæ, liberorumque ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædę transversos agit: ad hoc, studia Numidarum in Jugurtham accensa. Ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur

tur anxius erat. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quòd erat Jugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, cum populo R. equitum atq; peditum auxilia mitteret; sperans vel ostentando virtutem, vel hostium sævitia facilè eum occasurum, præfecit Numidis quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longè aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atq; acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognovit; multo labore, multaq; cura, præterea modestissimè parendo, & sæpè obviam eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut nostris vehementer charus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sane, quod difficillimum inprimis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumq; solet. Igitur imperator omnes fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisq; eum indies amplecti. Quippe cujus neq; consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, & ingenii solertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitiâ conjunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuêre complures novi, atq; nobiles, quibus divitiæ bono honestoq; potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis quàm honesti: qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maximam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse revorti

domum

domum decrevit: donatum, atque laudatum magnificè pro concione Jugurtham in prætorium adduxit: ibiq; ſecretò monuit, uti potius publicè, quàm privatim, amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri inſueſceret: periculosè à paucis emi, quod multorum eſſet: ſi permanere vellet in ſuis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum venturum: ſin properantiùs pergeret, pecuniam, & ipſum præcipitem caſurum. Sic locutus, cum literis eum, quas Micipſę redderet, dimiſit. Earum ſententia hæc erat.

Jugurthæ tui bello Numantino longè maxima virtus fuit: quam rem tibi certè ſcio gaudio eſſe. Nobis ob merita ſua charus eſt: ut idem S. P. Q. R. ſit, ſumma ope nitemur. Tibi quidem pro noſtra amicitia gratulor. En habes virum dignum te, atq; avo ſuo Maſiniſſa. Igitur rex, ubi ea quæ fama acceperat, ex literis imperatoris ita eſſe cognovit, tum virtute, tum gratia viri permotus, flexit animum ſuum; & Jugurtham beneficiis vincere aggreſſus eſt; ſtatimq; eum adoptavit, & teſtamento pariter cum filiis hæredem inſtituit. Sed ipſe paucos poſt annos, morbo, atq; ætate confectus, cùm ſibi finem vitæ adeſſe intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemq; Atherbale, & Hiempſale filiis dicitur hujuſcemodi verba cum Jugurtha habuiſſe.

Parvum ego te, Jugurtha, amiſſo patre, ſine ſpe, ſine opibus, in meum regnum accepi, exiſtimans non minus me tibi, quàm ſi genuiſſem, ob beneficia charũ fore. Neq; ea res falſum me habuit. Nam ut alia magna, & egregia tua facta omittam, noviſſimè rediens Numantia, meq; regnumque meum gloria honoraviſti; tuaque virtute nobis Romanos ex amicis amiciſſimos feciſti: in Hiſpania nomen familiæ renovatum eſt: poſtremò, quòd difficillimum inter mortales

eſt,

est gloria invidiam vicisti. Nunc quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, charos habeas; neu malis alienos adjungere, quàm sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verùm amici: quos neq; armis cogere, neque auro parare queas: officio, & fide pariuntur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis: si mali, imbecillum. Nam concordiâ res parvæ crescunt, discordiâ maxime dilabuntur. Cæterùm ante hos te, Jugurtha, quia ætate, & sapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit injuriam, tamen quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Atherbal, & Hiempsal, colite; observate talem hunc virum: imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar quàm genuisse.

Ad ea Jugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longè aliter animo agitabat; tamen pro tempore benignè respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio justa magnificè fecerant, reguli in unum convenerunt, ut inter se de negotiis cunctis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextra Atherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod & apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus à fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cùm multa de administrando imperio dissererent, Jugurtha inter alias res jacit, oportere quinquennii consulta, & de-

& decreta omnia rescindi: nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum pervenisse. Quod verbum in pectus Jugurthæ altiùs,quàm quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore ira & metu anxius, moliri, parare, atq; ea modo in animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. quæ ubi tardiùs procedunt, neque lenitur animus ferox; statuit quovis modo inceptum perficere. Primo conventu,quē à regulis factū, supra memoravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros,finesq; imperii singulis constitui. Itaq; ad utramque rem tempus decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessêre. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte ejus utebatur domo, qui proximus lictor Jugurthæ, charus acceptusque ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque, uti tanquam suam domum visens eat: portarum claves adulterinas paret: nam veræ ad Hiempsalem referebantur: cæterum, ubi res postularet,seipsum cum magna venturum manu. Numida mandata brevi conficit: atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui postquam in ædes irrupêre; diversi regem quærere; dormientes alios, alios occursantes interficere: scrutari loca abdita: clausa effringere: strepitu & tumultu omnia miscere: cum interim Hiempsal reperitur, occultans se in tugurio mulieris ancillæ, quo initio pavidus, & ignarus loci profugerat. Numidæ caput ejus uti jussi erant,ad Jugurtham referunt. Cæterùm fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur: Atherbalem,omnesque,qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus invadit. In duas partes discedunt Numidæ: plures Atherbalem

 sequuntur,

sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam maximas potest copias armat: urbes partim vi, alias voluntate imperio suo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. At Atherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris, & fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex prœlio profugit in provinciam, ac dehinc Romam contendit. Tum Jugurtha, patratis consiliis, postquam omni Numidia potiebatur, in ocio facinus suum cum animo reputans, timere populum R. neque advorsus iram ejus usquam, nisi in avaritia nobilitatis, & pecunia sua, spem habere. Itaque, paucis diebus, cum auro argentoque multo legatos Romam mittit: queis præcipit, uti primum veteres amicos muneribus expleant: dein novos acquirant: postremò, quemcunq; possint largiendo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venêre, & ex præcepto regis hospitibus, aliisque, quorum ea tempestate in senatu authoritas pollebat, magna munera misêre: tanta commutatio incessit, uti ex maxima invidia in gratiam & favorem nobilitatis Jugurtha veniret. Quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex senatu ambiendo nitebantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur, ubi legati satis confidunt, die constituto senatus utrisq; datur, tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus.

P. C. Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, uti regni Numidiæ tantummodo procurationem existimarem meam: cæterum jus, & imperium penes vos esse: simul eniterer domi militiæq; quàm maximo usui esse populo R. vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem: si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum agitarem; Jugurtha

tha

tha homo omnium quos terra sustinet sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, utiq; à stirpe socium atq; amicum populi R. regno fortunisq; omnibus expulit. Atque ego, P. C. quoniam eò miseriarum venturus eram, vellem, potiùs ob mea quàm ob majorum meorum beneficia posse me à vobis auxiliū petere; ac maximè deberi mihi beneficia à populo R. quibus utinā non egerē: secundū ea si desideranda erant uti debitis uterer. Sed quoniam parùm tuta per se ipsa probitas est, neq; mihi in manu fuit, Jugurtha qualis foret: ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quàm usui esse. Cæteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiverunt. Familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides ejus, quàm fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ frustra à vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam; quod antè rex genere, fama, atq; copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes expecto: tamen erat majestatis populi R. prohibere injuriam; neq; pati cujusquam regnum per scelus crescere. Verùm ego iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus R. dedit: unde pater, & avus meus unà vobiscum expulêre Syphacem, & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in mea injuria despecti estis. Eheu me miserum! huccine Micipsa pater, beneficia tua evasêre, ut quem tu parem cum liberis tuis, regniq; participem fecisti, is potissimùm stirpis tuæ extinctor sit? nunquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, fuga versabimur? dum Carthaginienses incolmes fuêre, jure

omni

omnia sæva patiebamur. Hostis à latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africa ejecta est, læti pacem agitabamus: quippe, queis hostis nullus erat, nisi forte quem vos jussissetis. Ecce autem Jugurtha, intoleranda audacia, scelere, atq; superbia sese efferens, fratre meo atque eodem propinquo suo interfecto, primùm regnum ejus sceleris sui prædam fecit: post ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minùs quàm vim aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicuti videtis extorrem patria, domo inopem, & coopertum miseriis effecit, ut ubivis tutiùs quàm in meo regno essem. Ego sic existimabam, P. C. uti prædicantem audiveram patrem meum; qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, cæterùm ex omnibus maximè tutos esse. Quod in familia nostra fuit præstitit, uti in omnibus bellis adesset vobis: nos uti per ocium tuti simus in manu vestra est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Jugurtham beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fore. alter eorum necatus: alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quò potissimùm infelix accedam? generis præsidia omnia extincta sunt: pater, uti necesse erat Naturæ concessit. Fratri, quem minimè decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affines, amicos, propinquos cæteros meos, alium alia clade oppressit: capti ab Jugurtha, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum mœrore, & luctu, morte graviorem vitam exigunt. Si omnia quæ aut amisi aut ex necessariis advorsa facta sunt, incolumia manerent, tamen si quid ex improviso mali accidisset, vos implorarem P. C. quibus pro magnitudine imperii, jus & injurias omnes, curæ esse decet. Nunc vero exul patria, domo, solus, atque omnium honestarum rerum egens,

quos

quos accedam, aut quos appellem? nationesne an reges, qui omnes familiæ noſtræ ob veſtram amicitiam infeſti ſunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hoſtilia monumenta plurima ſint? an quiſquam noſtri miſereri poteſt, qui aliquando vobis hoſtis fuit? Poſtremò Maſiniſſa nos ita inſtituit, P. C. ne quem coleremus niſi populum R. ne ſocietates, ne fœdera nova acciperemus: abundè magna præſidia nobis in veſtra amicitia fore: ſi huic imperio fortuna mutaretur, unà occidendum nobis eſſe. Virtute ac diis volentibus, magni eſtis & opulenti: omnia ſecunda & obedientia ſunt: quo faciliùs ſociorum injurias curare licet. Tantùm illud vereor, ne quos privata amicitia Jugurthæ, parùm cognita, tranſverſos agat: quos ego audio maxima ope niti, ambire, fatigare vos ſingulos, ne quid de abſente, Incognita cauſa, ſtatuatis: fingere me verba, & fugam ſimulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum, cujus impio facinore in has miſerias projectus ſum, eadem hæc ſimulantem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud deos immortales rerum humanarum cura oriatur: ut ille qui nunc ſceleribus ſuis ferox atque præclarus eſt, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem noſtrum, fratris mei necis, mearumque miſeriarum graves pœnas reddat. Jamjam frater animo meo chariſſime, quanquam tibi immaturo, &, unde minimè decuit, vita erepta eſt: tamen lætandum magis, quàm dolendum puto caſum tuum. Non enim regnum, ſed fugam, exilium, egeſtatem, & has omnes, quæ me premunt, ærumnas cum anima ſimul amiſiſti. At ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulſus ex patrio regno, rerum humanarum ſpectaculum præbeo: incertus quid agam, tuas ne injurias perſequar? ipſe auxilii egens, an regno conſulam? cujus vitę, neciſq; poteſtas ex opibus alienis pendet: Utinam emori,

fortunis

fortunis meis honestus exitus esset: ne vivere contemptus viderer, si defessus malis injuriæ concessissem. Nunc quoniam neq; vivere lubet, neq; mori licet sine dedecore, P. C. per vos, per liberos, atq; parentes vestros, per majestatem populi R. subvenite misero mihi: ite obviam injuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus, & sanguinem familiæ nostræ tabescere.

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ largitione magis, quam causa freti, paucis respondent: Hiempsalem, ob sævitiam suam, ab Numidis interfectum: Atherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod injuriam facere nequisset: Jugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset: neu verba inimici ante facta sua ponerent. Deinde utrique curia egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratia depravata, Atherbalis dicta contemnere: Jugurthæ virtutem laudibus extollere: gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonũ & æquum divitiis charius erat, subveniendum Atherbali, & Hiempsalis mortem severè vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxime Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum; cęterum vitia sua callidè occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam, impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia invidiam accenderet, animum à consueta libidine continuit. Vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham, & Atherbalem dividerent. Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus,

& tum

& tum in senatu potens, quia consulibus C. Graccho & M. Fulvio interfectis, acerrimè victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratissimè recepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, uti famæ, fidei, postremò omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem via aggressus, plerosque capit: paucis charior fides, quàm pecunia fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virisq; opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram specie, quam usu, potiorem, quæ portuosior, & ædificiis magis exornata erat, Atherbal possedit. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, & eas gentes, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de iis haud facilè compertum narraverim: cætera quàm paucissimis absolvam.

In divisione orbis terræ pleriq; in parte tertia Africam posuêre: pauci tantummodò Asiam, & Europam esse; sed Africam in Europa. Ea fines habet ab occidente, fretum nostri maris, & Oceani: ab ortu solis declivem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sævum, importuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infœcundus: cælo, terraq; penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosq; senectus dissolvit, nisi qui ferro, aut à bestiis interiêre. Nam morbus haud sæpè quenquam superat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique posteà accesserint, aut quo modo inter se permixti sint; quanquam ab ea fama, quæ plerosq; obtinet, diversum est; tamen uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; utiq; rem sese habere cul-

tores

tores ejus terræ putant; quàm paucissimis dicam. Cæterùm fides ejus rei penes authores erit. Africam in initio habuêre Gætuli, & Libyes, asperi, incultique; quis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neq; moribus, neque lege, aut imperio cujusquam regebantur: vagi, palantes, quà nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit: exercitus ejus compositus ex gentibus variis, amisso duce, ac passim multis sibi quisque imperium petentibus: brevi dilabitur. Ex eo numero Medi, Persę, & Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavêre. Sed Persæ intra Oceanum magis: hique alveos navium inversos pro tuguriis habuêre: quia neque materia in agris, neq; ab Hispanis emendi, aut mutandi copia erat. Mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Gætulos secum miscuêre: & quia sæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi Numidas appellavêre. Cæterùm adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medis autem, & Armeniis accessêre Libyes. Nam hi propius mare Africam agitabant: Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: Hique maturè oppida habuêre.. Nam freto divisi ab Hispania mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paulatim Libyes corrupêre, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea domo Numidæ, propter multitudinem, à parentibus digressi, possidere ea loca, quæ proxumè Carthaginem Numidia appellatur. Deinde utrique alteris freti finitimos armis, aut metu sub imperium suum coëgêre; nomen gloriamq; sibi addidêre; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quàm

Gætuli,

Gætuli, minus erant bellicoſi: deniq; Africæ pars inferior pleraque à Numidis poſſeſſa eſt: victi omnes in gentem nomenque imperantium conceſsére. Poſtea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperii cupidine, ſolicitata plebe, & alii novarum rerum avidi, Hipponem, Adrimetum, Leptim, aliaſq; urbes in ora maritima condidêre: eæque brevi multum auctæ, pars originibus ſuis præſidio, aliæ decori fuêre. Nam de Carthagine ſilere melius puto, quàm parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa dividit, ſecundo mari prima Cyrene eſt, colonia Thereôn, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deinde Philenôn aræ: quem locum Ægyptum verſus finem imperii habuere Carthaginienſes: poſt aliæ Punicæ urbes. Cætera loca uſq; ad Mauritaniam Numidæ tenent. Proximè Hiſpaniam Mauri ſunt. Super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare. Poſt eos Æthiopas eſſe: dein loca exuſta ſolis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraq; ex Punicis oppida, & fines Carthaginienſium, quos noviſſimè habuerant, populus R. per magiſtratus adminiſtrabat. Gætulorū magna pars, & Numidæ ad flumen uſq; Muluchā ſub Jugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen cætera ignarus populi R. Itemq; nobis, neq; bello, neq; pace anteà cognitus. De Africa, & ejus incolis, ad neceſſitudinem rei ſatis dictum eſt.

Poſtquā diviſo regno legati Africa deceſsêre; & Jugurtha contra timorem animi præmia ſceleris adeptum ſeſe videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia eſſe, ſimul & illorum pollicitationibus accenſus, quos paulò antè muneribus expleverat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipſe

acer,

acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ, metuens magis, quàm metuendus. Igitur ex improviso fines ejus cum magna manu invadit: multos mortales cum pecore, atq; alia præda capit: ædificia incendit: pleraq; hostiliter loca cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum convertit, existimans dolore permotum Atherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamq; rem belli caussam fore. At ille quod neq; se parem armis existimabat, & amicitia populi R. magis quàm Numidis fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, priùs tamen omnia pati decrevit, quàm bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neq; eò magis cupido Jugurthæ minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaq; non, uti anteà, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato bellum gerere cœpit, & apertè totius Numidiæ imperium petere. Cæterum, quà pergebat, urbes, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere. Atherbal ubi intelligit eò processum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum, necessario copias parat, & Jugurthæ obvius procedit. Interim haud longè à mari prope Cirtam oppidum utriusque consedit exercitus: & quia diei extremum erat, prœlium non incœptum; sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque: Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: &, ni multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atq; patratum foret bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumsedit: vineis, turribusque,

busque, & machinis omnium generũ expugnare aggreditur: maximè festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prœlium factum Romam ab Atherbale missos audiverat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur; qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, & censere eos ab armis discedere: ita seque, illisq; dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt. Eò magis, quòd Romæ, dum proficisci parant, de prœlio facto, & oppugnatione Cirtæ audiebatur. Sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha accepta oratione respondit, sibi neque majus quicquam, neq; charius authoritate senatus esse: ab adolescentia sua ita se enisum, ut ab optimo quoq; probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artes à Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum esse: cæterùm, quò plura benè atq; strenuè fecisset, eò animum suum injuriam minus tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, sceleri obviam isse: populum R. neque rectè, neque pro bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerit: postremò, de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum. Ita utriq; digrediuntur. Atherbalis appellandi copia non fuit. Jugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest: vallo, atque fossa mœnia circumdat: turres exstruit, easque præsidiis firmat: præterea dies, noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium prẹmia modò, modò formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem erigere: prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intelligit omnes fortunas suas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariarum bellum trahi non posse; ex iis, qui unà Cirtam profugerant

due

duos maximè impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium muniriones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus jussa efficiunt: literę Atherbalis in senatu recitatæ; quarum sententia hæc fuit.

Non mea culpa sæpè ad vos oratum mitto P. C. Sed vis Jugurthæ subegit: quem tanta libido me extinguendi invasit, ut neque vos, neq; deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quàm omnia, malit. Itaq; quintum jam mensem socius & amicus populi R. armis obsessus teneor: neque mihi Micipsę patris mei beneficia, neq; vestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Jugurtha scribere dehortatur me fortuna mea: etiam anteà expertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi tamen intelligo illum, supra quàm ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare. Utrum gravius existumet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. Quæ sanè fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verùm nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos imperatorem Numidis posuistis, clausum tenet atque obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, quo moveri possit? nam ego quidem vellem, & hæc quæ scribo, & illa quæ anteà in senatu questus sum, vana forent potiùs, quàm miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eò natus sum, ut Jugurthæ scelerum ostentui essem: non jam mortem, neque ærumnas, tantummodò inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti libet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitię fidem; si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissę.

His

His literis recitatis, fuêre qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quamprimùm Atherbali subveniendum: de Jugurtha interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisset. sed ab iisdem illis regis fautoribus summa ope enisum est, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, uti in plerisq; negotiis solet, privata gratia devictum. Legantur tamen in Africam majores natu nobiles, amplis honoribus usi: in quis fuit M. Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis, & tum senatus princeps. Hi quòd in invidia res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo navim ascendere: dein brevi Uticam adpulsi, literas ad Jugurtham mittunt, quam ocissime ad provinciam accedat; se ad eum ab senatu missos. Ille ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audierat, contra inceptum suum venisse: primò commotus metu, atque lubidine, diversis agitabatur. Timebat iram senatus, ni paruisset legatis: porrò animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato summa vi Cirtam irrumpere nititur, maxime sperans, diducta manu hostium aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inventurum. Quod ubi secus procedit, neque quod intenderat, efficere potest, uti prius, quàm legatos conveniret, Atherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. ac tametsi senatus verbis minæ graves nunciabantur, quòd ab oppugnatione non desisteret: multa tamen oratione consumpta, legati frustra discessere. Ea postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. inviolatos sese fore, Atherbali suadent, uti seque, & oppidum Jugurthæ tradat: tantum ab eo vitam paciscatur: de cæteris

senatui

ſenatui curæ fore. At ille, tametſi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur: tamen quia penes eoſdē, ſi advorſaretur, cogendi poteſtas erat, ita, uti cenſuerant Italici, deditionem fecit. Igitur Jugurtha in primis Atherbalē excruciatum necat: dein omnes puberes Numidas, atq; negotiatores promiſcuè, uti quiſq; armatus obvius fuerat, interfecit. Quod poſtquam Romæ cognitū eſt, & res in ſenatu agitari cœpta: illi idem miniſtri regis interpellando, ac ſæpe gratia, interdū jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus pl. deſignatus, vir acer, & infeſtus potentiæ nobilitatis, populū R. edocuiſſet id agi, uti per paucos factioſos Jugurthæ ſcelus condonaretur: profecto omnis invidia, prolatandis conſultationibus, dilapſa foret. Tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed ubi ſenatus delicti conſcientia populum timet: lege Sempronia provinciæ futūris conſulibus Numidia, atq; Italia decretæ: conſules declarati P. Scipio Naſica, L. Beſtia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit: dein exercitus, qui in Africam portaretur, ſcribitur: ſtipendium, aliaque, quæ bello uſui forent, decernuntur. At Jugurtha contra ſpem nuncio accepto, quippe cui Romæ omnia vænire, in animo hæſerat, filium & cum eo duos familiares ad ſenatum legatos mittit; iiſq; uti illis, quos Hiempſale interfecto miſerat, præcipit, omnes mortales pecunia aggrediantur. Qui poſtquam Romam adventabant; ſenatus à Beſtia conſultus eſt, placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus: iique decrevēre ni regnum, ipſumq; deditum veniſſent, uti in diebus proximis decem Italia decederent. Conſul Numidis ex ſenatus decreto nunciari jubet: illi infectis rebus ita domum reverſi ſunt. Interim Calpurnius parato exercitu, legat ſibi homines nobiles factioſos, quorum authoritate quæ deliquiſſet, munita fore ſperabat. in queis fuit Scaurus,

rus, cujus de natura, & habitu supra memoravimus. Nam in consule nostro multæ bonæq; artes animi, & corporis erant: quas omnes avaritia præpediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula, & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atq; inde Siciliam; porro ex Sicilia in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius, initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosq; mortales, & urbes aliquot pugnando cepit. Sed ubi Jugurtha per legatos pecunia tentare, belliq; quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: animus æger avaritia facilè conversus est. Cæterùm socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi à principio, plerisq; ex factione ejus corruptis, acerrimè regem impugnaverat; tamen magnitudine pecuniæ, à bono honestoq; in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primùm tantummodò belli moram redimebat, existimans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratia effecturum: posteà verò quàm participem negotii Scaurum accepit, in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterùm interea fidei causa mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vaccam: cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat: quoniam deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca præsenti consilio locutus de invidia facti sui, atq; uti in deditionem acciperetur; reliqua cum Bestia, & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi per Satyram sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Sed, uti pro consilio imperatum erat, elephanti xxx, pecus, atq; equi multi, cum non parvo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus

rogandos

rogandos proficiſcitur. In Numidia & exercitu noſtro pax agitabatur. Poſtquam res in Africa geſtas, quoque modo actæ forent, fama divulgavit, Romæ per omnes locos, & conventus de facto conſulis agitari: apud plebem gravis invidia: patres ſoliciti erant: probarentne tantum flagitium, an decretum conſulis ſubverterent, parũ conſtabat. Ac maximè eos potentia Scauri, quod is autor & ſocius Beſtiæ ferebatur, à vero bonoq; impediebat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii, & odio potentię nobilitatis ſupra diximus, inter dubitationem & moras ſenatus, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne Remp. ne libertatẽ ſuam deſererent: multa ſuperba & crudelia facinora nobilitatis oſtendere: prorſus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempeſtate Romæ Memmii facundia clara pollenſq; fuit; decere exiſtimavi unam ex tam multis orationem ejus perſcribere. Ac potiſſimùm eam dicam, quam in concione poſt reditum Beſtiæ hujuſcemodi verbis diſſeruit.

Multa me dehortantur à vobis, Quirites, ni ſtudium Reip. omnia ſuperet; opes factionis, veſtra patientia, jus nullum; ac maximè, quòd innocentiæ plus periculi, quàm honoris eſt. Nam illa quidem piget dicere, his annis xv. quàm ludibrio fueritis ſuperbię paucorum; quàm fœdè, quàmque inulti perierint veſtri defenſores; ut vobis animus ab ignavia atq; ſocordia corruptus ſit; qui ne nunc quidem, obnoxii inimicis, exurgitis, atq; etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori eſſe. Sed quamquam hæc talia ſunt: tamen obviam ire factionis potentię, animus ſubigit. Certè ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita eſt, experiar: verùm id fruſtra, an ob rem faciam, in veſtra manu ſitum eſt, Quirites. Neq; ego vos hortor, quòd ſæpè majores noſtri fecêre, uti contra injurias armati

eatis

catis. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi, more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnū parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graves habitæ sunt. Post C. Gracchi, & M. Fulvii cædem, item ordinis vestri multi mortales in carcere necati sunt. Utriusq; cladis non lex, verùm lubido eorum finem fecit. Sed sanè fuerit regni reparatio, plebi sua restituere; quicquid sine sanguine civium ulcisci nequit, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari; reges, & populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem & summam gloriam, & maximas divitias esse: tamen hæc talia facinora impunè suscepisse, parum habuêre: itaque postremò leges, majestas vestra, divina, & humana omnia hostibus tradita sunt. Neq; eos, qui ea fecêre, pudet, aut pœnitet: sed incedunt per ora vestra magnificè, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, non prædæ, habeant. servi ære parati injusta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, in imperio nati, æquo animo servitutem toleratis? At qui sunt hi, qui Remp. occupavêre? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissimi, idemque superbissimi, quibus fides, decus, pietas, postremò honesta, atq; inhonesta omnia quęstui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos plebis, alii quæstiones injustas, pleriq; cædem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita, quàm quisq; pessimè fecit, tam maximè tutus est; metum à scelere suo ad ignaviam vestram transtulêre; quos omnes, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coëgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quòd si vos tantam libertatis curam haberetis, quàm illi ad dominationem accensi sunt; profectò neq; Resp. sicuti nunc, vastaretur; & beneficia vestra penes optumos,

mos, non audacissimos, forent. Majores vestri parandi juris, & majestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Aventinum occupavêre: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope niti decet? atq; eo vehementius, quò majus dedecus est, parta amittere, quàm omnino non paravisse? Dicet aliquis, quid igitur? censes vindicandum in eos, qui hosti prodidere Remp.? non manu, neque vi; quod magis, vos fecisse, quàm illis accidisse, indignū est; verùm quæstionibus, & indicio ipsius Jugurthæ. Qui si dedititius est; profectò jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet existumabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximæ divitię, in Remp. damna, atq; dedecora pervenerint. Nisi fortè nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet. & illa, quam hæc tempora, magis placent, cum regna, provincię, leges, jura, judicia, bella, atq; paces: postremò divina, & humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, P. R. invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere, nam servitutem quidem quis vestrûm audebat recusare? Atq; ego tametsi virum flagitiosissimum existimo impunè injuriam accepisse, tamen, vos hominibus sceleratissimis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam & illis, quantum importunitatis habent, parum est impunè malè fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripiatur, & vobis æterna solicitudo remanebit, cum intelligetis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidē, aut concordiæ quę spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi injurias, vos prohibere: postremò sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam diversis mentibus pax aut

aut amicitia esse? Quare moneo, hortorq; vos, ne tantum scelus impunitum dimittatis, non peculatus ærarii factus est: neq; per vim sociis ereptæ pecuniæ: quæ quanquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo prodita senatus auctoritas, proditum imperium vestrum: domi, militiæq; Resp. venalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum nisi ut illis, qui ea fecêre, obedientes vivamus? nam impune quælibet facere, id est regem esse. Neq; ego vos, Quirites, hortor, uti jam malitis cives vestros perperam, quàm rectè, fecisse; sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis: ad hoc, in Rep. multò præstat beneficii, quàm maleficii, immemorē esse, bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc, si injuriæ non sint, haud sæpè auxilii egeas.

Hæc, atq; alia hujuscemodi sæpè dicendo, C. Memmius populo R. persuadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Jugurthā mitteretur: eumq;, interposita fide publica, Romam duceret, quo faciliùs indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relicti à Bestia exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecêre. Fuere, qui auro corrupti, elephantes Jugurthæ traderent; alii perfugas venderent: pars ex pacatis prædas agebant. Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius prætor, perlata rogatione à C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Jugurthā proficiscitur: eiq; timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quo se populo R. dedisset, ne vim, quam misericordiā ejus, experiri malit: privatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quàm publicā ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Jugurtha

contra decus regium, cultu quam maximè miserabili, Romam venit. Ac tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra memoravimus, C. tamen Bebium tribunum pl. magna mercede parat, cujus impudentia contra jus & injurias omnes munitus foret. Ac C. Memmius advocata concione; (quanquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci jubebat, pars, ni socios sceleris aperiret, more majorū de hoste supplicium sumi;) dignitati magis, quàm iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire: prostremò confirmare, fidem publicā per sese inviolatam fore. Post, ubi silentiū cœpit, producto Jugurtha, verba facit. Romæ, Numidięq; facinora ejus memorat; scelera in patrem, fratresq; ostendit: quibus juvantibus, quibusq; ministris ea egerit, quanquam intelligat populus R. tamen velle manifesta magis ex illo habere: si verum aperiat, in fide, & clementia populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se, suasq; spes corrupturum. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Jugurtha respondere jussus est, C. Bæbius tribunus pl. quem pecunia corruptum suprà diximus, regem tacere jubet: ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu, atq; aliis omnibus, quę ira fieri amat; vicit tamen Bebii impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Jugurthæ Bestiæq;, & cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidā, nomine Massiva, Gulussę filius, Masinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum, Jugurthę advorsus fuerat, dedita Cirta, & Atherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minutio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniā ex stirpe Masinissæ sit, Jugurtham

ob

ob ſcelera, invidia cum metu urgeat, regnũ Numidiæ à ſenatu petat. Avidus conſul belli gerundi, moveri, quàm ſeneſcere, omnia malebat. ipſi provincia Numidia, Minutio, Macedonia obvenerat. Quæ poſtquã Maſſiva agitare cœpit: neq; Jugurthę in amicis ſatis præſidii eſt; quòd eorum alium conſcientia, alium mala fama, & timor animi impediebat: Bomilcari proximo ac maximè fido ſibi, imperat precio ſicuti multa confecerat, inſidiatores Maſſivæ paret, ac maximè occultè: ſin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar maturè regis mandata exequitur: & per homines talis negotii artifices, itinera, egreſſuſq; ejus, poſtremò loca, atq; tempora cuncta explorat: dein, ubi res poſtulabat, inſidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulò inconſultiùs Maſſivã aggreditur, illumq; obtruncat: ſed ipſe deprehenſus, multis hortantibus, & in primis Albino conſule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo bonoque, quàm ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romã fide publica venerat. At Jugurtha, manifeſtus tanti ſceleris, non prius omiſit contra verum niti, quàm animadvertit, ſuper gratiam, atq; pecuniam ſuam, invidiam facti eſſe. Igitur quanquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis quàm vadibus conſulens, clam in Numidiam Bomilcarẽ dimittit, veritus, ne reliquos populares metus invaderet parendi ſibi, ſi de illo ſuppliciũ ſumptum foret. Et ipſe paucis diebus eodẽ profectus eſt. juſſus à ſenatu Italia decedere. Sed poſtquam Roma egreſſus eſt, fertur, ſæpe tacitus eò reſpiciens, poſtremò dixiſſe, Urbem venalẽ, & maturè perituram, ſi emptorem invenerit. Interim Albinus, renovato bello, commeatum, ſtipendium, aliaq;, quæ militibus uſui forent, maturat in Africam portare; ac ſtatim ipſe profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longè aberat, ar-

mis aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contrà Jugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias moræ caufas facere; polliceri deditionem, ac deinde metum fimulare: inftanti cedere, & paulò poft, ne fui diffiderent, inftare: ita belli modò, modò pacis mora confulem ludificare. Ac fuêre, qui tum Albinum haud ignarum confilii regis exiftimarent; neque ex tanta properantia tam facilè tractum bellũ focordia magis, quàm dolo crederent. Sed poftquam, dilapfo tempore, comitiorum dies adventabat. Albinus, Aulo fratre in caftris pro Prætore relicto, Romam deceffit. Ea tempeftate Romæ feditionibus tribunitiis atrociter Refp. agitabatur. P. Lucullus, & L. Annius, tribuni pleb. refiftentibus collegis, continuare magiftratũ nitebantur: quæ diffenfio totius anni comitia impediebat. Ea morã in fpem adductus Aulus, quem pro prætore in caftris relictum fupra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites menfe Januario ex hybernis in expeditionem evocat; magnifq; itineribus hyeme afpera pervenit ad oppidũ Suthul, ubi regis thefauri erant, quod quanquam, & fævitia temporis, & opportunitate loci, neq; capi, neque obfideri poterat: (nam circum murum fitum in prærupti montis extremo, planicies limofa hyemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut fimulandi gratia, quo regi formidinem adderet: aut cupidine cæcus, ob thefauros, oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere, aliaque, quæ incœpto ufui forent, properare. At Jugurtha cognita vanitate atq; imperitia legati, fubdolè ejus augere amentiam: miffitare fupplicantes legatos: ipfe, quafi vitabundus, per faltuofa loca, & tramites, exercitum ductare. Deniq; Aulum fpe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditos regiones fefe, veluti cedentem, infequeretur: ita delicta occultiora fuere, interea per homines callidos

dos diu, noctuque exercitum tentabat: centuriones, ducesq; turmarum partim uti transfugerent, corrumpere; alii, signo dato, locum uti desererent. Quæ postquam ex sententia instruxit; intempesta nocte, de improviso multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani perculsi tumultu insolito, arma capere alii: alii se abdere. Pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hostium: cœlum nocte, atq; nubibus obscuratum: periculum anceps: postremò, fugere, an manere tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulò ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregariis militibus, transiêre ad regem: & centurio primi pili tertiæ legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaq; Numidæ cuncti irrupêre. nostri fœda fuga, pleriq; abjectis armis, proximum collem occupavêre, nox, atq; præda castrorum, hostes, quo minus victoria uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame, ferroq; clausum teneret, tamen se memorem rerum humanarum, si secum fœdus faceret, incolumes omnes sub jugum missurum: prçterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quæ gravia quanquam, & flagitii plena erant: tamen, quia mortis metu minitabantur, sicuti regi lubuerat, pax convenit. Sed, ubi ea Romç comperta sunt; metus atq; mœror civitatem invasere: pars dolore pro gloria imperii: pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maximè qui bello sæpè præclari fuerant, quòd armatus dedecore potius, quàm manu, salutem quæsiverit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens, senatum de fœdere consulebat. Et tamen interim exercitui supplementum scribere:

ab sociis & nomine Latino auxilia accersere; deniq; omnibus modis festinare. Senatus ira, uti par fuerat, decernit, suo atq; populi injussu nullum potuisse fœdus fieri. Consul impeditus à tribunis pl. ne quas paraverat copias secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia deductus in provincia hyemabat. Postquam eò venit; quanquam persequi Jugurtham, & mederi fraternæ invidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia, atq; lascivia corruperat, ex copia rerum statuit, sibi nihil agendum. Interea Romæ Mamilius Limetanus Tr. pl. rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Jugurtha, senatus decreta neglexisset; quiq; ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, quiq; perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam apertè resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur, occultè per amicos, ac maximè per homines nominis Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quantũ intenta fuerit, quantaq; vi rogationem jusserit, decreverit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quàm cura Reip. tanta lubido in partibus erat. Igitur, cæteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatũ Bestiæ fuisse supra memoravimus, inter lætitiam plebis, & suorum fugam, trepida etiã tum civitate, cum ex Mamiliana rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, uti ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercita asperè, violenterq; ex rumore, & libidine plebis, ut sæpè nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Ceterùm mos partium populari-um,

um,& ſenatus factionum,ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus eſt, ocio atq; abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, & ſenatus R. placidè modeſtèq; inter ſe Remp. tractabant: neq; gloriæ, neq; dominationis certamen inter cives erat: metus hoſtilis in bonis artibus civitatem retinebat Sed ubi formido illa mentibus deceſſit, ilicet ea, quæ ſecundæ res amant, laſcivia, atq; ſuperbia inceſsêre. Ita quod in advorſis rebus optaverant, ociũ poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiuſq; fuit. Namq; nobilitas dignitatem in ſuperbiã, populus libertatem in libidinem vertere: ſibi quiſq; ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abſtracta ſunt. Reſp. quæ media fuerat, dilacerata. Cæterùm nobilitas factione magis pollebat: plebis vis ſoluta, atque in multitudine diſperſa, minus poterat. Paucorũ arbitrio belli, domiq; Reſp. agitabatur: penes eoſdẽ ærarium, provinciæ, magiſtratus, gloriæ, triumphique erant: populus militia, atq; inopia urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, uti quiſq; potentiori confinis erat, ſedibus pellebantur. Ita cum potentia avaritia ſinè modo modeſtiaq; invadere, polluere, & vaſtare omnia: nihil penſi, neque ſancti habere, quoad ſemet ipſa præcipitavit. Nam ubi primùm ex nobilitate reperti ſunt, qui veram gloriam injuſtæ potentiæ anteponerent: moveri civitas, & diſſenſio civilis, quaſi permixtio terræ, oriri cœpit. Nam poſtquam Tiberius & C. Gracchus, quorum majores Punico, atque aliis bellis multum Reip. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum ſcelera patefacere cœpêre: nobilitas noxia, atq; eò perculſa, modò per ſocios, & nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos ſpes ſocietatis à plebe dimoverat, Graccho-

 rum

rum actionibus obviam ierat: & primò Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium Bebiũ, Tribun. pl. alterum, alterũ triumvirum coloniis deducendis cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et sane Gracchis cupidine victoriæ haud satis animus moderatus fuit. Sed bono vinci satius est, quàm malo more injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex libidine sua usa, mortales multos ferro aut fuga extinxit: plusq; in reliquum sibi timoris, quàm potentiæ, addidit: quæ res plerumq; magnas civitates pessum dedit: dum alteri alteros vincere quovis modo, & victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium, & omnibus civitatis moribus, si singillatim, aut pro magnitudine parem dissererem: tempus, quàm res maturius desereret. Quamobrem ad incœptum redeo. Post Auli fœdus, exercitusq; nostri fugam fœdam, Metellus, & Syllanus consules designati, provincias inter se partiverant: Metelloq; Numidia evenerat, acri viro, & quanquam adverso populi partibus, fama tamen æquabili, & inviolata. Is ubi primùm magistratum ingressus est: alia omnia sibi cum collega communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur, diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undiq; accersere; arma, tela, equos, & cætera instrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum affatim, deniq; omnia, quæ in bello vario, & rerum multarum egenti, usui esse solent. Cæterùm ad ea patranda senatus authoritate, socii nomenq; Latinum, & reges ultro auxilia mittere, postremò omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaq;, ex sententia omnibus rebus paratis, compositisq;, in Numidiam proficiscitur, magna spe civium, cùm propter artes bonas, tum maximè quòd adversum divitias invictum animum gerebat: & avaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes

opes contusæ, hostiumq; auctæ erant. Sed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neq; periculi, neq; laboris patiens, lingua quàm manu promptior, prædator ex sociis, & ipse præda hostium, sine imperio, & modestia habitus. Ità imperatori novo plus ex malis moribus solicitudinis, quàm ex copia militum auxilii, aut bonę spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quanquam & æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat: &, expectatione eventus, civium animos intentos putabat: non priùs bellum attingere, quàm majorum disciplina milites laborare coëgisset. Nam Albinus, Auli fratris, exercitusq; clade perculsus, postquàm decreverat non egredi provincia, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumq; milites in stativis castris habebat; nisi cum odor, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neq; more militari vigiliæ ducebantur: uti cuiq; lubebat, ab signis aberat. Lixæ permisti cum militibus, diu, noctuque vagabantur, & palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris & mancipiorum prædas certantes agere: eaq; mutare cum mercatoribus vino advectitio, & aliis talibus: præterea, frumentum publicè datum vendere, panem in dies mercari: postremò, quæcunq; dici, aut fingi queunt ignaviæ, luxuriæq; probra, in illo exercitu cuncta fuêre, & alia ampliùs. Sed in ea difficultate Metellum non minus, quàm in rebus hostilibus, magnum & sapientem virum fuisse comperior: tanta temperantia inter ambitionem, sævitiamq; moderatum: namq; edicto primo adjumenta ignavię sustulisse dicitur, ne quisquā in castris panem, aut quem alium cibū coctum venderet: ne lixę exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, neve in agmine servum, aut jumentum haberet: cæteris arcte modū statuisse: præterea transversis itineribus quotidie castra

move-

movere: juxta ac si hostes adessent, vallo atque fossa munire: vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: item in agmine in primis modò, modò in postremis, sæpè in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: uti cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. Ita prohibendo à delictis, magis, quàm vindicando, exercitum brevi confirmavit. Interea Jugurtha ubi, quę Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi, liberisq; vitam peterent, alia omnia dederent populo R. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaq; legatos alium ab alio diversos aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham maximè vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: cæterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus intento atq; infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi contra belli faciē, tuguria plena hominum, pecora, cultoresq; in agris erant: ex oppidis, & mapalibus præfecti regis obviam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremò omnia, quæ imperarentur facere. Neq; Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, latè explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & insidiis locum tentare. Itaq; ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumq; latus equites auxiliarios tribunis legionum, & præfectis cohortium dispertiverat: ut cum his permixti

permixti velites, quocunq; accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Jugurtha tantus dolus, tanta peritia locorum, & militiæ erat, ut absens an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longè ab eo itinere, quò Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maximè celebratum; ubi & incolere, & mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc consul simul tentandi gratia, &, si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit: preterea imperavit frumentum & alia quę bello usui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & commeatum juvaturum exercitum, & jam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensius modò legatos supplices mittere, pacem orare: præter suam liberorumq; vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, consul illectos ad proditionem domũ dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum expectare. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animadvertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, cæterùm re bellum asperrimum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus, ex opportunitate loci, quàm maximas potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Atherbal in divisione possederat, flumen oriens à meridie nomine Muthul: à quo aberat mons ferme millia passuum xx. tractu pari, vastus à natura, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertingens,

tingens, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisq; generibus arborum, quę humi arido, atq; arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca. Ea consita arbustis, pecore atq; cultoribus frequentabatur. Igitur in eo colle, quem transverso itinere porrectum docuimus, Jugurtha extenuata suorum acie consedit: elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret: ipse propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circumiens monet, atque obtestatur, uti memores pristinæ virtutis, & victoriæ, sese, regnumque suum ab Romanorum avaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non animum mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis provisa: locum superiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent: proinde parati, intentiq; essent, signo dato, Romanos invadere: illum diem aut omnes labores, & victorias confirmaturum, aut maximarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, uti quemq; ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, & eum ipsum aliis ostentare; postremò, pro cujusq; ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte digrediens cum exercitu conspicatur. Primò dubius, quidnam insolita facies ostenderet: (nam inter virgulta equi, Numidæq; consederant, neq; plane occultati humilitate arborum, & tamen incerti quidnam esset, cùm natura loci, tum dolo, ipsi, atq; signa militaria, obscurati) dein, brevi cognitis insidiis, paulisper agmen constitit. Ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximū hostibus

erat,

erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit: inter manipulos funditores, & sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicuti, instruxerat, transversis principiis in planum deducit. Sed, ubi Numidas quietos, neq; colle degredi animadvertit, veritus ex anni tempore, & inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris antè caperet: existimans hostes crebro impetu, & transversis præliis iter suum remoraturos, & quoniam armis differerent, lassitudinem & sitim militum tentaturos. Dein, ipse pro re, atq; loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alę equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, pręsidio quasi duûm millium peditum montem occupat, quà Metellus descenderat: ne forte cedentibus adversariis receptui, ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostes invadit. Numidæ alii postremos cædere: pars à sinistra, ac dextera tentare: infensi adesse, atq; instare; omnibus locis Romanorum ordines conturbare. Quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prælio ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi aut conferendi manum copia erat. Ante jam docti ab Jugurtha equites, ubicunq; Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius aliò quàm maximè diversi. Ita numero priores, si à persequendo hostes deterrere nequiverant, disjectos à tergo, aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerant; ea verò consueti Numidarum equi facilè inter virgulta evadere, nostros asperitas, & insolentia loci

loci retinebat. Cæterum facies totius negotii varia, incerta fœda, atq; miserabilis. Dispersi à suis pars cedere, alii insequi: neq; signa, neque ordines observare: ubi quemq; periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, atq; cives permixti: nihil consilio, neq; imperio agi: fors omnia regere. Itaq; multū diei processerat, cùm etiam tum eventus in incerto erat. Deniq; omnibus labore, & æstu languidis Metellus, ubi videt Numidas minus instare, paulatim milites in unum conducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quatuor advorsum pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes vincere: neq; castra esse, neq; illis munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat; circuire, hortari, renovare prælium, & ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere. Eo modo duo imperatores, summi viri, inter se certabant: ipsi pares, cæterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus: Jugurthæ alia omnia, præter milites opportuna. Deniq; Romani, ubi intelligunt neq; sibi profugium esse, neq; ab hoste copiam pugnandi; & jam diei vesper erat, advorso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. amisso loco Numidæ fusi, fugatique, pauci interiére plerosq; velocitas, & regio hostibus ignara, tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurtha suprà diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paulatim suos in æquum locum deducit: ac dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus uti res postulabat, aciem exornat: neq; remittit, quid

ubique

ubiq; hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedisse jam,& animo vacuum accepit, simulq; ex Jugurthæ prælio clamorem augeri, veritus ne legatus cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit. Romani ex improviso pulveris vim magnam animadvertunt. Nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primò rati humum aridam vento agitari: post ubi æquabilem manere, & sicuti acies movebatur, magis magisq; appropinquare vident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. Dein, ubi propius ventum est, utrinq; magno clamore concurritur. Numidæ tantummodò remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atq; ita disjectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac plerique abjectis armis, collis, aut noctis, quę jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes numero quadraginta interfecti. At Romani quanquam itinere, atq; opere castrorum, & prælio fessi, lassiq; erant; tamen quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi intentique obviam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primò obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, veluti hostes adventarent, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & penè imprudentia admissum facinus miserabile, ni utrinq; pręmissi equites rem exploravissent. Igitur pro metu gaudium repentè exortum. Milites alius alium læti appellant, acta edocent, atq; audiunt: sua quisq; fortia facta ad cœlum efferunt. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet: adversę res etiam bonos detrectant. Metellus in

iisdem

iisdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in prœliis more militiæ donat, universos in concione laudat, atq; agit gratias: hortatur ad cætera quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis jam pugnatum, reliquos labores pro præda fore. Tamen interim transfugas, & alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, ut sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & natura munita receperat: ibiq; cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmumque, agri ac pecoris magis quàm belli cultorem. Id ea gratia eveniebat, quod præter equites regios nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequebatur: quo cujusq; animus fert, eo discedunt: neq; id flagitium militiæ ducitur. Ita se mores habent. Igitur Metellus ubi videt etiam tum regis animum ferocem esse; bellum renovari, quod nisi ex illius libidine geri non posset; præterea iniquum certamen sibi cum hostibus; minore detrimento illos vinci quàm suos vincere: statuit non prœliis neque acie sed alio more bellum gerendum. Itaq; in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, & oppida, temerè munita, aut sine præsidio capit inceditque: puberes interfici jubet, alia omnia militum prædam esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum & alia quę usui forent, affatim præbita: ubicunq; res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multò magis, quàm prælium male pugnatum ab suis, regem terrebant. Quippe cujus spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur; & qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopia, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumq; in iisdem locis opperiri jubet: ipse cum delectis equitibus Metellum

sequi-

ſequitur: nocturnis, & aviis itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. Eorum pleriq; inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ, prius quam ex castris subveniretur, ſicuti juſſi erant in proximos colles diſcedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus: ut ſeſe, & exercitum more majorum gereret: in adverſo loco victor tamen virtute fuiſſet; hoſtium agro potiretur; Jugurtham magnificum ex Auli ſocordia, ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fuga coëgiſſet habere. Itaq; ſenatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus ſupplicia decernere: civitas trepida antea, ſolicita de belli eventu, læta agere: de Metello fama præclara eſſe. Igitur eò intentior ad victoriam niti: omnibus modis feſtinare: cavere tamen, nec ubi hoſti opportunus fieret: meminiſſe poſt gloriā invidiam ſequi. Ita, quò clarior, eò magis anxius erat: neque poſt inſidias Jugurthę effuſo exercitu prædari. Ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præſidium agitabant: exercitus partem ipſe, reliquos Marius ducebat. Sed igne magis, quàm præda, ager vaſtabatur. duobus locis haud longè inter ſe caſtra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: cæterùm, quò fuga, atq; formido latius creſceret, diverſi agebant. Eo tempore Jugurtha per colles ſequi: tempus, aut locum pugnæ quærere: qua venturum hoſtem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere: modò ſe Metello, interdum Mario oſtendere; poſtremos in agmine tentare, ac ſtatim in colles regredi: rurſus aliis, poſt aliis minitari: neq; prælium facere, neq; otium pati, tantummodò hoſtem ab incœpto retinere. Romanus imperator ubi ſe dolis fatigari videt, neq; ab hoſte copiam pugnandi fieri; urbem magnam, & in ea parte, qua ſita erat, arcem regni, nomine Zamam, ſtatuit

oppug-

oppugnare; ratus id, quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prælium fore. At ille, quæ parabantur, à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat. Præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu affore. Ita compositis rebus in loca quàm maximè occulta discedit; ac paulò pòst cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum. Quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, & jam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: Simul magna voce Siccenses hortatur, uti cohortes à tergo circumveniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare: si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos. Ac ni Marius signa inferre, atq; evadere oppido properavisset, profectò cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutavissent. Tanta mobilitate sese Numidæ gerunt. Sed milites Jugurthini paulisper à rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum in campo situm, magis opere, quàm natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisq; opulentum. Igitur Metellus, pro tempore, atq; loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quisq; curaret. Dein, signo dato, undiq; simul clamor ingens oritur. Neq; ea res Numidas terret: infensi intentiq; sine tumultu manent: prælium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare, evadere alii, alii succedere ac murum modò suffodere, modò scalis aggredi; cupere prælium manibus facere. Contra ea oppidani in

proximos

proximos ſaxa volvere, ſudes, pila, præterea pice & ſulphure tela ardentia mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manſerant, timor animi ſatis muniverat. Nam pleroſq; jacula, tormentis, aut manu emiſſa, vulnerabant: parique periculo, ſed fama impari, boni atque ignavi erant. Dum apud Zamam ſic certatur, Jugurtha ex improviſo caſtra hoſtium cum magna manu invadit: remiſſis, qui in præſidio erant, & omnia magis, quàm prælium, expectantibus, portam irrumpit. At noſtri, repentino metu perculſi, ſibi quiſq; pro moribus conſulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars vulnerati, aut occiſi. Cæterum ex omni multitudine non amplius quadraginta memores nominis Romani, grege facto locum cepêre, paulò quàm alii, editiorem: neque inde maxima vi depelli quiverunt: ſed tela eminus miſſa remittere, pauci in pluribus minus fruſtrari: ſin Numidæ propius acceſſiſſent, ibi vero virtutem oſtendere, & eos maxima vi cædere, fundere, atq; fugare. Interim Metellus, cum acerrimè rem gereret, clamorem & tumultum hoſtilem à tergo accepit: dein, converſo equo, animadvortit fugam ad ſe vorſum fieri. Quæ res indicabat populares eſſe. Igitur equitatũ omnem ad caſtra properè mittit, ac ſtatim C. Marium cum cohortibus ſociorum; eumq; lachrumans per amicitiam, perq; Remp. obſecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hoſtes inultos abire ſinat. Ille brevi mandata efficit. At Jugurtha munimento caſtrorum impeditus, cùm alii ſuper vallum præcipitarentur, alii in anguſtiis ipſi ſibi properantes officerent, multis amiſſis in loca munita ſeſe recepit. Metellus infecto negotio, poſtquam nox aderat, in caſtra cum exercitu revortitur. Igitur poſtero die, prius quàm ad oppugnandam egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro caſtris agitare

tare jubet: portas, & proxima loca tribunis dispertit: dein ipse pergit ad oppidum atque uti superiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repentè nostros invadit. qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui citò subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu fecissent, quibus illi freti, non uti equestri prælio solet, sequi, dein cedere, sed advorsis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis, hostes penè victos dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eò acerrimè niti, neq; alius in alio magis, quàm in sese, spem habere: pariterq; oppidani agere, pugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros sauciare, quàm semet tegere. Clamor permixtus, hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cœlum ferri: tela utrinque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paululum modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. Eos, uti quæq; Jugurthæ res erant, lætos modò, modò pavidos animadverteres: ac sicuti auditi à suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus: huc & illuc, quasi vitabundi, aut jacientes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est (nam is in ea parte curabat) consultò lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu regis prælium visere. Ita, illis studio suorum adstrictis, repentè magna vi murum aggreditur: & jam scalis agressi milites propè summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primo resistere: dein ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ: qui superstiterant afflicti sunt: cæteri quo quis-

que

que modo potuêre, pauci integri, magna pars confecti vulneribus abeunt. Deinde utrinque prœlium nox diremit. Metellus postquam videt frustra inceptum; neque oppidum capi, neq; Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere; & jam æstatem exactam esse: ab Zama discedit, & in iis urbibus, quæ à rege defecerant, satisq; munitæ loco, aut mœnibus erant, præsidia imponit. Cæterum exercitum in provinciam, quæ proxima est Numidiæ, hyemandi gratia collocat. Neque id tempus ex aliorum more, quieti, aut luxuriæ concedit; sed quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romę cum Jugurtha fuerat, & inde clam, vadibus datis, de Massivæ nece, judicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam, maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primò efficit uti ad se colloquendi gratia occultè veniat: dein fide data si Jugurtham vivum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet, facilè Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is, ubi primùm opportunum fuit, Jugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit: monet atq; lachrymans obtestatur, uti aliquando sibi, liberisque, & genti Numidarum optimè merenti, provideat: omnibus prœliis sese victos agrum vastatum, multos mortales captos, occisos, regni opes comminutas esse: satis sæpè jam & virtutē militū, & fortunā tentatam: caveat, ne illo cunctante, Numidæ sibi consulant, his, atq; talibus aliis ad deditionē regis animū impellit. mittuntur ad imperatorē legati, qui Jugurthā imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese, regnumq; suum in illius fidem tradere. Metellus pro-

properè cunctos senatorii ordinis ex hybernis accersiri jubet: eorum, atq; aliorum, quos idoneos ducebat consilium habet. Ita more majorum, ex consilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum, & armorum aliquantum. Quæ postquam sine mora facta sunt, jubet perfugas omnes vinctos adduci. Eorum magna pars, uti jussum erat, adducti: pauci, cùm primùm deditio cœpit, ad Regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis, virisq;, & pecunia spoliatus est, cum ipse ad imperandum. Tisidiū vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, & ex mala conscientia digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumptis cum modo tædio rerum adversarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quàm gravis casus in servitium ex regno foret; multis, magnisq; præsidiis nequicquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat. Per idem tempus Uticæ forte C. Mario, per hostias diis supplicanti, magna atq; mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde. quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quàm sæpissimè experiretur: cuncta prospere eventura. At illum jam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant; industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis, & divitiarum victor, tantummodò gloriæ avidus. Sed is natus, & omnem pueritiam Arpini altus, ubi primùm ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciendis, non Græca facundia, neq; urbanis mundiciis sese exercuit: ita inter artes bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergò ubi primùm tribunatū militarē à populo petit, plerisq; faciem ejus ignorantibus facilè notus per omnes

tribus

tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperq; in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neq; tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. Igitur, ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petendi gratia missionem rogat: cui quanquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. Itaq; primum commotus insolita re, mirari ejus consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet, neu super fortunâ animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caveret id petere à populo R. quod illi jure negaretur. Postquam hęc, atq; alia talia dixit, neq; animus Marii flectitur; respondit, ubi primùm potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret. Ac postea sæpiùs eadē postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: satis maturè illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine, atq; ira pessimis consultoribus, grassari: neq; facto ullo, neq; dicto abstinere, quod modò ambitiosum foret: milites, quibus in hybernis præerat, laxiore imperio, quàm antea, habere: apud negociatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminosè simul & magnificè de bello loqui: dimidia pars exercitus si sibi permitteretur; paucis die-

bus Jugurthã in catenis habiturũ: ab imperatore consultò bellũ trahi, quod homo inanis,& superbię regiæ imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quòd diuturnitate belli res familiaris corruperat: & animo cupienti nihil satis festinatur. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabilis filius, Masinissæ nepos, quẽ Micipsa testamento hæredem secundum scripserat, morbis confectus, & ob eam causam mente paululùm imminuta. Cui Metellus petenti more regum, uti sellam juxta poneret, item postea custodiæ causa turmam equitum Romanorum, utrumq; negaverat honorem: quod eorum modo foret, quos populus R. reges appellavisset: præsidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani, satellites Numidę traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atq; hortatur, ut contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: illum regem, virum ingentem, Masinissę nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiæ sine mora habiturum: id adeo maturè posse evenire, si ipse consul ad bellum missus foret. Itaq; & illum, & equites Romanos, milites, & negociatores, alios ipse, plerosq; pacis spes impellit, uti Romam ad suos necessarios asperè in Metellum de bello scribant, Marium imperatorẽ poscant. Sic illi à multis mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur. Simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Jugurtha, postquam, omissa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quæ à se defecerant, formidine, aut ostentando præmia affectare: communire suos locos: arma, tela, aliaq;, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari:

mercari : servitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidiis erant, pecunia tentare : prorsus nihil intactum, neq; quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo Metellus initio, Jugurtha pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis suppliciis, neq; antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant : (nam vulgus, uti plerumq; solet, & maximè Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atq; discordiosum, erat cupidum novarum rerum, quieti & ocio adversum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quod is festus celebratusq; per omnem Africam, ludum, & lasciviam magis, quàm formidinem, ostentabat. Sed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunosque militaris, & ipsum præfectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suos invitant: eos omnes, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantes, inermes, quippè in tali die, ac sine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerū incitati, queis acta, consiliumq; ignorantibus, tumultus ipse, & res novę satis placebant. Romani milites improviso metu, incerti ignariq; quid potissimum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa, & scuta erant : præsidiū hostium, portæ ante clausæ fugam prohibebant : ad hoc mulieres, pueriq; pro tectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neq; caveri anceps malum, neq; à fortissimis infirmissimo generi resisti posse: juxta boni, malique, strenui, et imbelles inulti, obtruncati. In ea tanta asperitate, sævissimis Numidis, et oppido undiq; clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordiane hospitis, an pactione, an casu ita evenerit, parum comperimus; nisi quia illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus, intestabilisq; videtur. Metellus, post-

quam de rebus Vaccæ actis comperit, paulisper mœstus è conspectu abiit: dein, ubi ira, & ægritudo permixta sunt, cum maxima cura ultū ire injurias festinat. Legionem, cum qua hyemabat, & quam plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postero die circiter horam tertiam pervenit in quandam planitiem, locis paulò superioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, & jam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissimis, atq; miserrimis, pœnas caperent: Præterea prædam benignè ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quàm arctissimè ire, & signa occultare jubet. Vaccenses ubi animadvertere ad se vorsum exercitum pergere, primò, uti res erat, Metellum esse rati, portas clausêre: dein, ubi neq; agros vastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rursus Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii vulgum effusum oppido cædere; alii ad portas festinare; pars turres capere: ira, atq; spes prædæ amplius, quàm lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modò ex perfidia lætati: civitas magna, & opulenta pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse suprà ostendimus, jussus à Metello causam dicere; postquàm sese parum expurgat, condemnatus, verberatusq; capite pœnas solvit. Nam is civis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quàm metu deseruit, incœperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, novas res cupere, ad perniciem ejus dolum quærere: diu noctuq; fatigare animum: denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem

minem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis: qui plerumq; seorsum à rege exercitum ductare, & omnes res exequi solitus erat, quæ Jugurthę fesso, aut majoribus astricto superaverant: ex quo illi gloria, opesq; inventæ: igitur utriusq; consilio dies insidiis statuitur: cætera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus; quem inter hyberna Romanorum jussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquã, magnitudine facinoris percussus, ad tempus non venit, metusq; rem impediebat, Bomilcar simul cupidinibus incœpta patrandi, & timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, novum quæreret; literas ad eum per homines fidelis mittit: in queis mollitiem, socordiamq; viri accusare: testari deos, per quos juravisset: monere, ne præmia Metelli in pestem suam converteret; Jugurthæ exitium adesse: cæterum, suane, an Metelli virtute periret, id modò agitari: proinde reputaret cum animo suo, pręmia an cruciatum mallet. Sed cum eæ literæ allatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat. Ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primò cura, dein ægrum animũ, uti solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusq;, & omnium consiliorum, nisi novissimi particeps. Qui postquam allatas literas audivit, ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introit: dormiente illo, epistolã, super caput in pulvino temerè positam, sumit, ac perlegit; dein properè, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paulò experrectus, ubi neq; epistolam reperit, & rem omnẽ, uti acta erat, ex perfugis cognovit; primò indicem persequi conatus; postquã id frustra fuit, Jugurthã placandi gratia accedit: dicit quę ipse paravisset facere, perfidia clientis sui

 præventa:

venta: lachrymans obtestatur per amicitiam, perq; sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. Ad ea rex aliter, atq; animo gerebat, placidè respondit. Bomilcare, aliisq; multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negocio seditio oriretur. Neq; post id locorum Jugurthæ dies aut nox ulla quieta fuit: neq; loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere: civis hostisq; juxtà metuere: circumspectare omnia, & omni strepitu pavescere: alio atq; alio loco sçpè contra decus regium noctu requiescere: interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi vecordia, exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognovit; rursus tanquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul & invisum, & offensum, sibi parum idoneum ratus, domũ dimittit. Et Romæ plebes, literis, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat: cæterùm in utroq; magis studia partium, quàm bona, aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in majus celebrare. Deniq; plebes sic accensa, uti opifices, agrestesq; omnes, quorum res, fidesq; in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita perculsa nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur: & postea populus à Tr. pl. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurtha bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed senatus paulò antè Metello Numidiam decreverat. Ea res frustra fuit. Eodem tempore

Jugur-

Jugurtha, amissis amicis, quorum plerosq; ipse necaverat, cæteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, & novorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosque in dies mutare: modò adversum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpè in fuga, at post paulò in armis spem habere: dubitare, virtuti popularium an fidei minùs crederet. Ita, quocunque intenderat, res adversæ erant. Sed inter eas moras repentè se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati, instructique sunt: dein prælium incipitur. Qua in parte rex pugnæ affuit, ibi aliquamdiu certatum: cæteri omnes ejus milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. Nam fermè Numidas in omnibus præliis magis pedes, quam arma, tutati sunt. Ea fuga Jugurtha impensiùs modò rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit, in oppidum magnum, & opulentum: ubi plerique thesauri, filiorumque ejus, multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quanquam inter Thalam flumenque proximum, in spacio millium quinquaginta, loca arida, atque vasta esse cognoverat, tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levari jubet, nisi frumento dierũ x. cæterũ utres modò, & alia aquæ idonea portari. Preterea conquirit ex agris quamplurimum potest domiti pecoris: eoq; imponit vasa cujusq; modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarũ. Ad hoc finitimis imperat, qui se post

regis fugam Metello dediderant, quam plurimũ quisq; aquæ portaret: diem, locumq; ubi præsto forent prædicit. Ipse ex flumine, quam proximam aquã oppido esse suprà diximus, jumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Dein ubi ad id loci ventũ, quò Numidis præceperat: & castra posita, munitaq; sunt; tanta repentè cœlo missa vis aquæ dicitur, ut ea modò exercitui satis superq; foret. Præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti pleriq; in nova deditione, officia intenderant. Cæterùm milites religione, pluvia magis usi: eaq; res multum animis eorum addidit. Nam rati sese diis immortalibus curæ esse, dein postero die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atq; insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere. Sed rex nihil jam Metello infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, deniq; naturam ipsam, cæteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit; neq; postea in ullo loco amplius uno die, aut una nocte moratus; simulabat sese negotii gratia properare; cæterùm proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per ocium & ex opportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operibus & loco munitum videt, vallo fossaq; mœnia circumvenit. Dein jubet locis ex copia maximè idoneis vineas agere. Superq; eas aggerem jacere, & super aggerem impositis turribus opus & administros tutari contra hæc oppidani festinare, parare, prorsus ab utrisq; nihil reliquum fieri. Deniq; Romani, multo ante labore præliisq; fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: præda omnis à perfugis corrupta est. Hi postquam murum arietibus feriri,

riri, resq; suas afflictas vident, aurum, argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino, & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt: & quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti præsidium, præfectumq; eo mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere; adversum quem neq; imperia magistratuum, neq; leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, & illorum socios fore. Nam Leptitani jam inde à principio belli Jugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam, societatemq; rogatum. Dein, ubi ea impetrata fuêre, semper boni, fidelesq; mansêre; & cuncta à Bestia, Albino, Metelloq; imperata gnaviter fecerant: itaq; ab imperatore facilè, quæ petebant, adepti. Emissæ eo cohortes Ligurū quatuor, & C. Annius præfectus. Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse; cæterùm situm inter duas Syrteis: quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus propè in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terræ præalta sunt, cætera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, & sævire ventis cœpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt: Ita facies locorum cum ventis simul mutatur: Syrtes ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua, modò conversa connubio Numidarum. Legum cultusq; pleraq; Sidonica: quæ eò facilius retinebant, quòd procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos, & frequentem Numidiam inculti vastiq; loci erant.

Sed quoniam in has regiones per Leptitano-

rum negocia venimus, non indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. Eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleræq; Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atq; opulenti fuêre. Ager in medio arenosus, una specie: neque flumen, neque mons erat qui fines eorum discerneret, quæ res eos in magno diuturnoq; bello inter se habuit. Postquam utrinq; legiones, item classes sæpè fusę, fugatæque, & alteri alteros aliquantum attriverant; veriti ne mox victos, victoresq; defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philænis erat, maturavêre iter pergere: Cyrenenses tardiùs iêre, id socordiane, an casu acciderit, parùm cognovi. Cæterum solet in locis illis tempestas haud secus, atq; in mari, viatores retinere. Nam, ubi per loca æqualia, & nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora, oculosq; implere solet: ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quàm victi abire. Sed cùm Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Cyrenenses optionem Carthaginiensibus faciunt; uti vel illi, quos fines populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Philæni, conditione probata, seque, vitamq; suam reipub. condonavêre, ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecravêre: aliiq; illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha

Jugurtha postquàm, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, & majoribus promissis ad studium sui perducit; quis adjutoribus regem aggressus, impellit, uti adversum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius, proniusq; fuit, quòd Bocchus initio hujusce belli legatos Romam misit, fœdus & amicitiam petitum. Quam rem opportunissimam incœpto bello pauci impediverant, cæci avaritia, quis omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verùm ea necessitudo apud Numidas, Maurosq; levis ducitur: quòd singuli pro opibus, quisq; quamplurimas uxores, denas alii, alii plures habeant; sed reges eò amplius. Ita animus multitudine distrahitur: nullam pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt: ibi, fide data, & accepta, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos injustos, profunda avaritia, communes omnium hostis esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere, quàm secum & cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi: quis omnia regna adversa sint: tum sese, paulò ante Carthaginienses, item regem Persen, post, uti quisq; opulentissimus videatur, ita Romanis hostem fore. His, atq; aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt: quòd ibi Q. Metellus prædam, captivosque, & impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut capta urbe, operæpretiũ fore; aut, si dux Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos.

turos. Nam callidus id modò festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quàm bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temerè, neq; uti sæpè jam victo Jugurtha consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: cæterùm, haud procul ab Cirta castris munitis, reges operitur; melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Romę per literas fit certior, Mario provinciam Numidiam datam. Nam consulem factum antè acceperat. Quibus rebus supra bonum atq; honestum perculsus; neq; lachrymas tenere, neq; moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vertebant: alii bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quòd jam parta victoria è manibus eriperetur: nobis satis cognitũ est, illũ magis honore Marii, quàm injuria sua excruciatum, neq; tam anxiè laturum fuisse, si adempta provincia alii, quàm Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur, alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causa hostis populo R. fieret: habere eum magnam copiam societatis, amicitiæq; conjungendæ, quæ potior bello esset; quanquam opibus suis confideret, tamen non debere certa pro incertis mutare: omne bellum sumi facilè, cæterùm ægerrimè desinere: non in ejusdem potestate initium ejus, & finem esse: incipere cuivis etiam ignavo licere; deponi, cum victores velint: proinde sibi, regnoq; suo consuleret: neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satis placidè verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit: Ille probare partim, alia

abnuere: eo modo, ſæpè ab utroq; miſſis, remiſſiſq; nunciis, tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, ut ſupra diximus, cupientiſſima plebe conſul factus, poſtquam ei provinciam Numidiam populus juſſit, antea jam infeſtus nobilitati, tum verò multus, atq; ferox inſtare: ſingulos modò, modò univerſos lædere: dictitare, ſeſe conſulatum ex victis illis quaſi ſpolia cepiſſe: alia præterea magnifica pro ſe, & illis dolentia. interim, quæ bello opus erant, prima habere: poſtulare legionibus ſupplementum; auxilia à populis, & regibus, ſociiſq; accerſire: præterea ex Latio fortiſſimum quemque, pleroſq; militia, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis ſtipendiis ſecum proficiſci. Neq; illi ſenatus, quanquam adverſus erat, de ullo negotio negare audebat: cæterùm ſupplementum etiam lætus decreverat: quia, neq; plebe militiam volente, putabatur Marius, aut belli uſum, aut ſtudia vulgi amiſſurus. Sed ea res fruſtrà ſperata. Tanta libido cum Mario eundi pleroſq; invaſerat. Seſe quiſq; præda locupletem fore, victorem domum rediturum, alia hujuſcemodi animis trahebant: & eos non paulum oratione ſua Marius arrexerat. Nam poſtquam, omnibus, quæ poſtulaverat, decretis, milites ſcribere vult, hortandi cauſa, ſimul & nobilitatem, uti conſueverat, exagitandi, concionem populi advocavit: deinde hoc modo diſſeruit:

Scio ego, Quirites, pleroſq; non iiſdem artibus imperium à vobis petere, &, poſtquam adepti ſunt, gerere: primò induſtrios, ſupplices, modicos eſſe, dein per ignaviam, & ſuperbiam ætatem agere. Sed mihi contra videtur: nam, quò pluris eſt Reſp. quàm conſulatus, aut prętura, eò majore cura illam adminiſtrari, quàm hæc peti debere. Neq; me fallit, quantum cum maximo beneficio veſtro negotii ſuſtineam. Bel-

lum

lum parare, simul & ærario parcere; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi, forisque omnia curare; & ea agere inter invidos, occursantes, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc aliis si deliquêre, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitæ; quas necesse est & virtute, & innocentia tutari: nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conversa esse, æquos, bonosque favere: quippe benefacta mea Reip. procedunt: nobilitatem locum invadendi me quærere. Quò mihi acriùs adnitendum est, uti neq; vos capiamini, & illi frustrati sint. Ita ad hoc ætatis à pueritia fui, ut omnis labores, pericula consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuitò faciebam, ea uti, accepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavêre: mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere jam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurtha jussistis: quam rem nobilitas ægerrimè tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc aut aliud tale negocium mittatis, hominem veteris prosapiæ, ac multarum imaginum, & nullius stipendii, scilicet uti in tanta re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumq; evenit, uti, quem vos imperare jussistis, is sibi imperatorem alium quærat. At ego scio, Quirites qui, postquam consules facti sunt, acta majorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperunt, homines præposteri. Nam gerere, quàm fieri, tempore posterius, re, atque usu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem novum. Quæ illi

audire,& legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi. Quæ illi literis, ea ego militando didici. Nunc vos existimate, facta an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam. Mihi fortuna, illis probra objectantur. Quanquam ego naturam unam, & communem omnium existimo, sed fortissimum quemq; generosissimum esse. Ac si jam ex patribus Albini, aut Bestiæ quæri posset, mene, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quàm optimos voluisse? Quod si jure despiciunt me; faciant idem majoribus suis, quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Invident honori meo: ergo invideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cœpi. Verùm homines corrupti superbia, ita ætatem agunt, quasi honores vestros contemnant: ita hos petunt, quasi honestè vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter expectant, ignaviæ voluptatem, & præmia virtutis. Atq; etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, pleraq; oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contrà est. Nam, quanto vita illorum præclarior, tanto horum socordia flagitiosior. Et profectò ita se res habet majorum gloria posteris lumen est, neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites. Verùm id, quod multò præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quàm iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi nova nobilitas est: quam certè peperisse melius est, quàm acceptum corrupisse. Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abundè illis facundam, & compositam orationem fore. Sed in maximò vestro beneficio, cùm omnibus locis me,

vosque

voſque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modeſtiam in conſcientiam duceret. Nam me quidem, ex animi mei ſententia nulla oratio lædere poteſt. Quippe vera neceſſe eſt, bene prædicet: falſam, vita moreſq; mei ſuperant. Sed quoniam veſtra conſilia accuſantur, qui mihi ſummum honorem, & maximum negotium impoſuiſtis: etiã atq; etiam reputate, num eorũ pœnitendum ſit. Non poſſum, fidei cauſa, imagines, neq; triumphos, aut conſulatus majorum meorum oſtentare: at, ſi res poſtulet, haſtas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, præterea cicatrices adverſo corpore. Hæ ſunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hæreditate relicta, ut illa illis, ſed quæ ego plurimis meis laboribus, & periculis quæſivi. Non ſunt compoſita verba mea: parvi id facio: ipſa ſe virtus ſatis oſtendit: illis artificio opus eſt, ut turpia facta oratione tegant. Neq; literas Græcas didici. Parùm placebat eas diſcere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multò optima Reip. doctus ſum, hoſtes ferire, prǣſidia agitare, nihil metuere, niſi turpem famam: hyemem, & æſtatem juxta pati, humi requieſcere; eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neq; illos arcte colam, me opulenter; neq; gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc eſt utile, hoc civile imperium. Namque, cum tute per mollitiem agas, exercitum ſupplicio cogere, hoc eſt, dominum non imperatorem eſſe. Hæc, atq; talia majores veſtri faciendo, ſeque, remq; publicam celebravêre. Quis nobilitas freta, ipſa diſſimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; & omnis honores, non ex merito, ſed quaſi debitos, à vobis repetit. Cæterùm homines ſuperbiſſimi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquêre, divitias, imagines, memoriam ſui præclaram; virtutem non reliquêre; neque

pote-

poterant: ea sola neque datur dono,neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt; quia parùm scitè convivium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris pretii coquum, quam villicum,habeo. Quę mihi lubet confiteri, Quirites,nam & ex parente meo, & ex aliis sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quàm divitiarum esse; arma, non supellectilem,decori esse. Quin ergo,quod juvat illos quod charum æstimant, id semper faciant: ament; potent: ubi adolescentiam habuêre, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri,& turpissimæ parti corporis: sudorem,pulverem,& alia talia relinquant nobis,quibus illa epulis jucundiora sunt. Verùm non ita est. Nam, ubi se flagitiis dedecoravêre turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita injustissimè luxuria, & ignavia,pessimæ artes, illis qui coluêre eas, nihil officiunt, Reip. innoxiæ,cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi, pauca de Rep. loquar. Primùm omnium de Numidia bonum habetote animũ,Quirites; nam quæ ad hoc tempus Jugurthã tutata sunt, omnia removistis, avaritiam,imperitiam,superbiam. Dein exercitus ibi est locorum sciens, sed me hercule magis strenuus, quàm felix: nam magna pars ejus avaritia,aut temeritate ducum attritia est. Quamobrem vos, quibus militaris ætas est, adnitimini mecum,& capessite Remp. neq; quenquã ex calamitate aliorum, aut imperatorũ superbia metus ceperit: egomet in agmine,atq; in prælio consultor idẽ, & socius periculi vobiscũ adero, meque, vosq; in omnibus rebus juxtà gerã. Et profectò, diis juvantibus,omnia matura sunt,victoria,præda, laus: quæ si dubia,aut procul essent, tamen omnes bonos Reip. subvenire decet. Etenim nemo ignavia immortalis factus: neq; quisquã parens

rens

rens liberis, uti æterni forent, optavit; magis, uti boni, honestiq; vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto.

Hujuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt, properè commeatu, stipendio, armis aliisq; utilibus naves onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse interea milites scribere non more majorum, neq; ex classibus, sed ut cujusque libido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus, auctusq; erat, & homini potentiam quærenti egentissimus quisq; opportunissimus erat: cui neq; sua curæ, quippe quæ nulla sunt, & omnia cum precio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquanto majore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marii fugerat; ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat. Sed consul, expletis legionibus, cohortibusq; auxiliariis, in agrum fertilem, & præda onustum proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein castella, & oppida natura & viris parùm munita aggreditur: prælia multa, cæterùm alia levia aliis locis facere. Interim novi milites sine metu pugnæ adesse: videre fugientes capi, aut occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam, parentesque, & alia omnia tegi; gloriam, atq; divitias quæri. Sic brevi spacio novi veteresq; coaluère, & virtus omnium æqualis facta. At reges ubi de adventu Marii cognoverunt, diversi in locos difficiles abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostis invadi posse; Romanos, sicuti plerosq;, remoto

metu

metu laxius, licentiusq; futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam lætissimis animis excipitur, plebi, patribusque, postquam invidia decesserat, juxtà, charus. Sed Marius impigrè, prudenterq; suorum, & hostium res pariter attendere; cognoscere quid boni utrisque, aut contra esset: explorare itinera regum; consilia, & insidias eorum antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaq; & Gætulos, & Jugurtham, ex sociis nostris prædas agentes, sæpe aggressus in itinere fuderat, ipsumq; regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quę postquam gloriosa modò, neq; belli patrandi copiæ cognovit, statuit urbes, quæ viris, aut loco pro hostibus, & adversum se opportunissimæ erant singulas circumvenire: ita ratus, Jugurtham aut præsidiis nudatum iri si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpè ad eum miserat, velle populi R. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaveritne, quò improvisus gravior accederet, an mobilitate ingenii pacem atq; bellum mutare solitus, parùm exploratum est. Sed consul, uti statuerat, oppida, castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando avertere ab hostibus. Ac primò mediocria gerebat, existimans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abesse, & aliis negotiis intentum accepit; majora, & magis aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum atq; valens, nomine Capsa: cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti adversum hostes non mœnibus modò, & armis, atque viris, verum etiam multò magis locorū asperitate. Nam, pręter oppido loca propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus

pentibus: quarum vis, ſicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura ſerpentiū ipſa pernicioſa, ſiti magis quàm alia re accenditur. ejus oppidi potiundi Marium maxima cupido invaſerat, cùm propter uſum belli, tum quia res aſpera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud diſſimiliter ſitum, munitumque: niſi quòd apud Thalam non longè à mœnibus aliquot fontes erant. Capſenſes una modo, atq; ea intra oppidum jugi aqua, cætera pluvia utebantur. Id ibique, & in omni Africa, quæ procul à mare incultius agebat, eò facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumq; lacte, & ferina carne veſcebantur, & neq; ſalem, neq; alia gulæ irritamenta quærebant. Cibus potuſq; illis adverſum famem, & ſitim, non libidini, neque luxuriæ erat. Igitur conſul omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam contra tantas difficultates conſilio ſatis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quàm arvo, ſtudent, &, quodcunq; natum fuerat, juſſu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus ea tempeſtate: (nam æſtatis extremum erat) tamen pro rei copia ſatis providenter exornat: pecus omne, quod ſuperioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohórtibus expeditis ad oppidum Laris, ubi ſtipendium, & commeatum locaverat, ire jubet: ſe prædabundum, poſt paucos dies eodē venturum. Sic incœpto ſuo occultato, pergit ad flumen Tanaim. Cæterùm in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter diſtribuerat; &, ex coriis utres uti fierent, curabat; ſimul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus, parare, quæ mox uſui forent. Deniq; ſexto die, cùm ad flumen ventum eſt, maxima vis utrium effecta. Ibi caſtris levi munimento poſitis, mili-

tes

tes cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aqua modò seque, & jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur: noctemque totam itinere facto consedit. Idem proxima facit. Dein tertia multò ante lucis adventum pervenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duûm millium intervallo: ibique quàm occultissimè potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cœpit; & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, & cum his velocissumos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere jubet: deinde ipse intentus properè sequi, neq; milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovêre; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coëgêre, uti deditionem facerent. Cæterùm oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti, alii omnes venundati: præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli non avaritia, neq; scelere consulis admissum; sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coërcitum. Postquàm tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit, magnus, & clarus antea, major, atque clarior haberi cœpit: omnia non benè consulta in virtutem trahebantur. Milites modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis quam ullum mortalem, timere: postremò omnes socii atq; hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res benè evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu, atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento,

pentibus: quarum vis, ficuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura ferpentiū ipfa perniciofa, fiti magis quàm alia re accenditur. ejus oppidi potiundi Marium maxima cupido invaferat, cùm propter ufum belli, tum quia res afpera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud diffimiliter fitum, munitumque: nifi quòd apud Thalam non longè à mœnibus aliquot fontes erant. Capfenfes una modò, atq; ea intra oppidum jugi aqua, cætera pluvia utebantur. Id ibique, & in omni Africa, quæ procul à mare incultius agebat, eò facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumq; lacte, & ferina carne vefcebantur, & neq; falem, neq; alia gulæ irritamenta quærebant. Cibus potufq; illis adverfum famem, & fitim, non libidini, neque luxuriç erat. Igitur conful omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam contra tantas difficultates confilio fatis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quàm arvo, ftudent, &, quodcunq; natum fuerat, juffu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus ea tempeftate: (nam æftatis extremum erat) tamen pro rei copia fatis providenter exornat: pecus omne, quod fuperioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi ftipendium, & commeatum locaverat, ire jubet: fe prædabundum, poft paucos dies eodē venturum. Sic incœpto fuo occultato, pergit ad flumen Tanaim. Cæterùm in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter diftribuerat; &, ex coriis utres uti fierent, curabat; fimul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus, parare, quæ mox ufui forent. Deniq; fexto die, cùm ad flumen ventum eft, maxima vis utrium effecta. Ibi caftris levi munimento pofitis, milites

tes cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus sarcinis abjectis, aqua modò seque, & jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur: noctemque totam itinere facto consedit. Idem proxima facit. Dein tertia multò ante lucis adventum pervenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duûm millium intervallo: ibique quàm occultissimè potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cœpit; & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repentè omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere jubet: deinde ipse intentus properè sequi, neq; milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovère; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coëgère, uti deditionem facerent. Cæterùm oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti, alii omnes venundati: pręda militibus divisa. Id facinus contra jus belli non avaritia, neq; scelere consulis admissum; sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coërcitum. Postquàm tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit, magnus, & clarus antea, major, atque clarior haberi cœpit: omnia non benè consulta in virtutem trahebantur. Milites modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis quam ullum mortalem, timere: postremò omnes socii atq; hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res benè evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu, atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento,

cruento, aliam rem aggreditur, non eadem aſperitate, qua Capſenſium, cæterum haud ſecus difficilem. Namq; haud longè à flumine Mulucha, quod Jugurthæ, Bocchiq; regnum disjungebat, erat inter cæteram planitiem mons ſaxeus, mediocri caſtello, ſatis patens, in immenſum editus, uno perangusto aditu relicto: nam per omnia natura, velut opere, atq; conſulto, præceps. Quē locum Marius, quod ibi regis theſauri erant, ſumma vi capere intendit: ſed ea res fortè, quàm conſilio, melius geſta. Nam in caſtello virorum, atq; armorum ſatis magna vis, & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribuſque, & aliis machinationibus locus importunus: iter caſtellanorum anguſtum admodum, utrinq; præciſum: vineæ cum ingenti periculo fruſtra agebantur. Nam cùm hæ paulò proceſſerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neq; pro opere conſiſtere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas ſine periculo adminiſtrare: optimus quiſq; cadere, aut ſauciari; cæteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus conſumptis, anxius trahere cum animo ſuo, omitteretne inceptum, quoniam fruſtra erat, an fortunam opperiretur, qua ſæpè proſperè uſus fuerat. Quæ cum multos dies, noctesq; æſtuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, caſtris aquatum egreſſus, haud procul ab latere caſtelli, quod adverſum prælantibus erat, animadvertit inter ſaxa repentes cochleas: quarũ cum unam, atq; alteram, dein plures peteret, ſtudio legendi paulatim propè ad ſummum montis egreſſus eſt. Ubi poſtquam ſolitudinem intellexit, more ingenii humani cupido difficilia faciundi animum vertit. Et forte in eò loco grandis ilex coaluerat inter ſaxa paululum modo prona, dein flexa, atq; aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modò, modò eminentibus ſaxis niſus Ligus,

gus, caſtelli planitiem perſcribit; quod cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox uſui fore ducebat, eodem regreditur, non temerè, uti aſcenderat, ſed tentans omnia, & circumſpiciens. Itaq; Marium propere adit: acta edocet: hortatur, ab ea parte, qua ipſe deſcenderat, caſtellum tentet: pollicetur ſeſe itineris periculiq; ducem. Marius cum Ligure promiſſa ejus cognitum, ex præſentibus miſit: quorum, uti cujuſq; ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renunciavêre. Conſulis animus tamen paululum arrectus. Itaq; ex copia tubicinum, & cornicinum, quinq; numero quàm velociſſimos delegit, & cum his, præſidio qui forent, quatuor centuriones: omneſq; Liguri parere jubet: & ei negotio proximum diem conſtituit. Sed ubi ex præcepto tempus viſum; paratis, compoſitiſq; omnibus, ad locum pergit. Cæterum illi qui centuriis præerant, prædocti à duce, arma, ornatumq; mutaverunt, capite atq; pedibus nudis, uti proſpectus, niſuſq; per ſaxa facilius foret: ſuper terga gladii, & ſcuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia; ſimul & offenſa, quo leviùs ſtreperent. Igitur prægrediens Ligus ſaxa, & ſi quæ vetuſtate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati milites faciliùs aſcenderent: interdum timidos inſolentia itineris levare manu: ubi paulò aſperior aſcenſus erat ſingulos præ ſe inermes mittere; dein ipſe cum illorum armis ſequi: quæ dubia niſui videbantur, potiſſimum tentare: ac ſæpiùs eadem aſcendens, ac deſcendens, dein ſtatim digrediens, cæteris audaciam addere. Igitur diu, multumq; fatigati, tandem in caſtellum perveniunt, deſertum ab ea parte: quod omnes, ſicut aliis diebus, adverſum hoſtes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit; quanquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum verò cohor-

tatus

tatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittariisq; & funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sępe antea vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies, noctesq; agitare; maledicere Romanis; ac Mario vecordiam objectare, militibus nostris Jugurthæ servitium minari, secundis rebus feroces esse. Interim, Romanis omnibus, hostibusq; prælio intentis, magna vi utrinque, pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signo canere: Ac primò mulieres, & pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, uti quisq; muro proximus erat, postremò cuncti armati, inermesque. Quod ubi accidit, eò acrius Romani instare, fundere, ac plerosq; tantummodò sauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum ascendere; neq; quenquā omniū præda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit. Cæterùm, dum ea res geritur, L. Sylla quæstor cum magno equitatu in castra venit: qui uti ex Latio, & sociis cogeret exercitum, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura, cultuque ejus paucis dicere. Neq; enim alio loco de Syllæ rebus dicturi sumus, & L. Sisenna optimè, & diligentissimè omnium, qui eas res dixêre, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sylla gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope jam extincta, majorum ignavia. Literis Græcis, atque Latinis juxta, atque doctissimè eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: ocio luxurioso esse; tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxumè pecuniæ largitor

atque

atque illi, felicissimo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit; multiq; dubitavere, fortior, an felicior esset. Nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis an pigeat disserere. Igitur Sylla, uti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea, & ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benignè appellare: multis rogantibus, aliis per se ipse dare, beneficia invitus accipere; sed ea properantius, quàm æs mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere: magis id laborare, uti illi quam plurimi deberent: joca atq; seria cum humillimis agere. In operibus, in agmine, atq; ad vigilias multus adesse: neque interim, quod ambitio prava solet, consulis, aut cujusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neq; manu priorem alium pati: plerosq; antevenire. Quibus rebus, & artibus brevi Mario, militibusq; carissimus factus. At Jugurtha postquam oppidum Capsam, aliosq; locos munitos, & sibi utiles, simul & magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quàm primùm in Numidiam copias adduceret; prælii faciendi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubiumq; belli, atq; pacis, rationes trahere: rursus, uti antea, proximos ejus donis corrumpit: ipsiq; Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africa expulsi aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Jugurtham accedit. Ita, amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hyberna proficiscentem, vix decima parte diei reliqua invadunt, rati noctem quæ jam aderat, & victis sibi munimento fore, & si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant; contra Romanis utrumq; casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex

multis de hostium adventu cognovit: & ipsi hostes aderant: & prius quam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere: denique, antequam signum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri, atq; Gætuli, non acie, neque ullo more prælii, sed catervatim, uti quosq; fors conglobaverat, in nostros incurrunt. Qui omnes trepidi improviso metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientes alios ab hostibus defensabant: pars equos ascendere, obviam hostibus: pugna latrocinio magis, quàm prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites pedites permixti, cædere alios, alios obtruncare: multi contra adversos acerrimè pugnantes à tergo circumvenire: neque virtus, neq; arma satis tegere; quod hostes numero plures, & undique circumfusi erant. Deniq; Romani veteres, novique, & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus conjunxerat, orbes facere: atq; ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi hostium vim sustentabant. Neq; in eo tamq; aspero negotio Marius territus, aut magis, quàm antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissimis magis, quàm familiarissimis paraverat, vagari passim; ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissimi obstiterant, invadere manu: consulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. Jamq; dies consumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atq;, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit: atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter usui opportunus, quia magna parte editus, & præceps, pauca munimenta quærebat. Cæterùm apud aquam Syllam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites dispersos paulatim, neque

que minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur; neq; tamen suos longius abire sinunt; sed utroq; colle multitudine circumdato, effusi consedere. Dein, crebris ignibus factis plerumq; noctis barbari more suo lætari, exultare, strepere vocibus: & ipsi duces feroces, quod non fugere, ac pro victoribus se agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoq; hortamento erant. Plurimùm verò Marius imperitia hostium confirmatus, quàm maximum silentium haberi jubet: ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere: dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paulò antè somno captis, de improviso vectigales, item cohortium, turmarum, legionú tubicines simul omnes tuba canere, milites clamorem tollere, atq; portis erumpere jubet. Mauri, atq; Gætuli, ignoto, atq; horribili sonitu repentè exciti, neq; fugere, neq; arma capere, neque omnino facere, aut providere quicquam poterant: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat. Denique omnes fusi, fugatique: arma & signa militaria pleraq; capta: pluresq; eo prælio, quàm omnibus superioribus, interempti. Nam somno, & metu insolito impedita fuga. Dein Marius, uti cœperat, in hyberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreverat: neq; tamen victoria socors, aut insolens factus, sed pariter, atque in conspectu hostium quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. perfugæ, regionum scientissimi, hostium iter explora-

plorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere: apud omnis adesse, laudare; increpare merentes. Ipse armatus, intentusq; item milites cogebat: neq; secus, atq; iter faceret, castra munire, excubitum in portis cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire, non tam diffidentia futurorum quæ imperavisset, quàm uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius illoq; aliisque temporibus Jugurthini belli, pudore magis, quàm malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: quòd a pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ cæteri miserias vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen Resp. pariter, ac sævissimo imperio, benè, atq; decorè gesta. Igitur quarto deniq; die haud longè ab oppido Cirta simul undiq; speculatores citi sese ostendunt: qua re hostis adesse intelligitur. Sed quia diversi redeuntes, alius ab alia parte, atq; omnes idem significabant; consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, adversum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Jugurthā spes frustrata est, qui copias in quatuor partis distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos à tergo hostibus venturos. Interim Sylla, quem primùm hostes attigerant, cohortatus suos turmatim, & quàm maximè confertis equis, ipse, aliiq; Mauros invadunt: cæteri in loco manentes, ab jaculis eminus emissis corpora tegere, &, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neq; in priore pugna in itinere morati adfuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum

paucis

paucis ad pedites convertit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare: paulò antè Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostentans, quem in pugna, satis impigrè occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepêre, magis atrocitate rei, quàm fide nuncii, terrentur: simulq; barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acriùs incedere. Jamque paulum à fuga aberant, cum Sylla, profligatis iis, quos adversum ierat, rediens à latere Mauros incurrit. Bocchus statim avertitur. At Jugurtha, dum sustentare suos, & propè jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextra & sinistra, omnibus occisis solus inter tela hostiũ vitabundus erumpit. Atq; interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Deniq; hostes jam undiq; fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi, atq; viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neq; fugere posse, neq; quietem pati; niti modò, ac statim concidere: postremò omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus, & interea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubiè jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eò post diem quintum, quam iterum barbari malè pugnaverant, legati à Boccho veniunt: qui regis verbis à Mario petivêre, duos quam fidissimos ad eum mitteret; velle de suo, & de populi R. commodo cum iis disserere. Ille statim L. Syllam, & A. Manlium ire jubet. Qui quanquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut aversum uti flecterent, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sylla, cujus facundiæ, non ætati, à Manlio concessum est, pauca verba hujuscemodi locutus.

Rex Bocche, magna nobis eſt lætitia, cùm te talem virum dii monuere, uti aliquando pacem, quàm bellum, malles; neu te optimum cum peſſimo omnium Jugurtha miſcendo commaculares; ſimul nobis demeres acerbam neceſſitudinem, pariter te errantem, & illum ſceleratiſſimum perſequi. Ad hoc, populo R. Jam à principio inopi, melius viſum, amicos, quàm ſervos, quærere: tutiuſq; rati, volentibus, quàm coactis imperitare. Tibi vero nulla opportunior amicitia noſtra: primùm quòd procul abſumus; in quo offenſæ minimum, gratia par, ac ſi prope adeſſemus: dein, quòd parentes abundè habemus, amicorum neq; nobis, neq; cuiquam hominum ſatis fuit. Atq; hoc utinam à principio tibi placuiſſet: profectò ex P. R. ad hoc tempus multò plura bona accepiſſes, quàm mala perpeſſus eſſes. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraq; regit; cui ſcilicet placuit & vim, & gratiam noſtram experiri: nunc, quando per illam licet, feſtina; atque, uti cœpiſti, perge. Multa, atq; opportuna habes, quo faciliùs errata officiis ſuperes. Poſtremò hoc in pectus tuum demitte nunquam populum R. beneficiis victum eſſe. Nam, bello quid valeat, tute ſcis.

Ad ea Bocchus placidè, & benignè ſimul pauca pro delicto ſuo verba facit: ſe non hoſtili animo, ſed ob regnum tutandum arma cepiſſe: nam Numidię partem, unde Jugurtham expulerit, jure belli ſuam factam: eam vaſtari à Mario, pati nequiviſſe: præterea, miſſis antea Romam legatis, repulſum ab amicitia: cæterũ vetera omittere, ac tum, ſi per Marium liceret, legatos ad ſenatum miſſurum. Dein, copia facta mittendi, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognita legatione Syllæ, et Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hybernaculis compoſito, cum expeditis

cohor-

cohortibus, & parte equitatus proficiſcitur in loca ſola, obſeſſum turrim regiam, quo Jugartha perfugas omnis præſidiū Impoſuerat. Tum rurſus Bocchus ſeu reputando, quæ ſibi duobus præliis evenerant, ſeu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copia neceſſariorum quinq; delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validiſſima erant. Eos ad Marium, ac dein ſi placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, & quocunq; modo belli componendi licentiam ipſis permittit. Illi mature ad hyberna Romanorum proficiſcuntur. Dein à Gætulis latronibus in itinere circumventi, ſpoliatique, pavidi, ſine decore ad Syllam profugiunt; quem conſul, in expeditionē proficiſcens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hoſtibus, uti meriti erant, ſed accuratè & liberaliter habuit. Quare barbari & famam Romanorum avaritiæ falſam, & Syllā ob munificentiam in ſeſe amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, niſi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæſtori mandata Bocchi patefaciunt: ſimul ab eo petunt, uti fautor, conſultorq; ſibi adſit: copias, fidem, magnitudinem regis ſui, & alia, quæ aut utilia, aut benevolentiæ eſſe credebant, oratione extollunt: dein, Sylla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud ſenatum verba facerent, circiter dies xl. ibidem opperiuntur. Marius poſtquam infecto negotio, quod intenderat, Cirtam redit, de adventu legatorum certior factus, illoſq; & Syllam ab Utica venire jubet, itemq; L. Bellienum prætorem ab Utica, præterea omnes undiq; ſenatorii ordines: quibus cum mandata Bocchi cognoſcit: in quibus, legatis poteſtas eundi Romam fit. ab conſule interea induciæ poſtulabantur. Ea Syllæ, & pleriſq; placuere: pauci ferocius decernunt, ſcilicet ignari humanarū rerum,

 quæ

quæ fluxæ, & mobiles ſæpius in adverſa mutantur. Cæterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti ſunt cum Cn. Octavio Rufone, qui quæſtor ſtipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cætera, tum maximè benignitatem, & ſtudium Syllæ accepit. Romæq; legatis ejus, poſtquam, erraſſe regem, & Jugurthæ ſcelere lapſum, deprecati ſunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo reſpondetur. Senatus & populus R. beneficii, & injuriæ memor eſſe ſolet. cæterũ Boccho, quoniam pœnitet delicti gratiam facit: fœdus, & amicitia dabuntur, cum meruerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus per literas à Mario petivit uti Syllã ad ſe mitteret; cujus arbitratu communibus negotiis conſuleretur. Is miſſus cum præſidio equitum, atq; peditum, funditorum Balearium: præterea iere ſagittarii, & cohors Pæligna cum velitaribus armis, itineris properandi cauſa: neq; his ſecus atq; aliis armis, adverſus tela hoſtium, quod ea levia ſunt, muniti. Sed in itinere quinto deniq; die, Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus ſeſe oſtendit: qui temerè & effuſè euntes, Syllæ, aliiſq; omnibus & numerum ampliorem vero, & hoſtilem metum efficiebant. Igitur ſe quiſq; expedire: arma, atq; tela tentare, intendere: timor aliquantus, ſed ſpes amplior, quippe victoribus: & adverſum eos, quos ſæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmiſſi, rem, uti erat, quietam nunciant. Volux adveniens quæſtorem appellat: ſe à patre Boccho obviam illis ſimul & præſidio miſſum. Dein eum, & proximum diem ſine metu conjuncti eunt. Poſt, ubi caſtra locata & diei veſper erat: repente Maurus, incerto vultu pavens, ad Syllam accurrit; à ſpeculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abeſſe; ſimul, uti noctu clam ſe cum profugerent, rogat, atque hortatur. Ille animo

feroci

feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quàm, proditis quos ducebat, turpi fuga, incertæ, ac forsitan post paulo morbo interituræ vitæ parceret. Cæterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium approbat: ac statim milites cœnatos esse in castris, ignesq; quam creberrimos fieri, dein prima vigilia silentio egredi jubet. Jamq; nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu solis castra metebatur; cum equites Mauri nunciant, Jugurthã, circiter duum millum intervallo, ante eos consedisse. Quod postquam auditum est; tum vero ingens metus nostros invadit: credere se proditos à Voluce, & insidiis circumventos. Ac fuêre qui dicerent manu vindicandum. Neq; apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sylla, quanquam eadem existimabat, tamen ab injuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: sæpè ante à paucis strenuis adversus multitudinẽ benè pugnatum: quanto sibi in prælio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec decere quenquã, quem manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, & in maximo omnium metu nudum, & cæcum corpus ad hostis vertere. Dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maximum obtestatus, uti sceleris, atq; perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lachrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ; cui videlicet speculanti iter suum cognitũ esset: cæterum, quoniam neq; ingentem multitudinem haberet; & spes, opesq; ejus ex patre suo penderent; credere illum nihil palam ausurum, cum ipse filius testis adesset: quare optimum factu videri, per media ejus castra palam transire; sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sylla iturum. Ea res, uti in tali nego-

tio, probata: ac statim profecti, quia de improviso accesserant, dubio, atq; hæsitante Jugurtha, incolumes transeunt. Dein paucis diebus, quò ire intenderant, perventum est. Ibi cum Boccho Numida quidam Aspar nomine, multùm, & familiariter agebat, præmissus ab Jugurtha, postquam Syllam accitū audierat, oratum, & subdolè speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Massagradæ filius, ex gente Masinissæ, cæterùm materno genere impar, nam pater ejus ex concubina ortus erat. Mauro ob ingenii multa bona charus, acceptusque: quem Bocchus fidum esse Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Syllam nunciatum mittit, paratum sese facere, quę P.R. vellet: colloquio diem, locū tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Jugurthæ legatum accitum pertimesceret; quò res communis licentiùs gereretur; nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchū magis Punica fide, quàm ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis detinuisse: multumq; cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: lubidinem adversum nos, metum pro nobis suasisse. Igitur Sylla respondit, pauca se coram Aspare locuturum, cætera occultè, nullo, aut quàm paucissimis præsentibus: simul edocet, quę sibi responderentur. Postquam, sicuti voluerant, congressi; dicit se missum à consule; venisse quæsitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tum rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet, ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum. Dein ambo in castra sua digressi. Sed ubi plerumq; noctis processit; Sylla à Boccho occultè accersitur: ab utroq; tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius, sanctus vir, ex sententia ambobus jurat: ac statim rex sic incipit:

Nunquam

Nunquam ego ratus ſum fore, uti rex maximus in hac terra, & omnium, quos novi opulentiſſimus, privato homini gratiam deberem. Et hercule Sylla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis ultrò egomet opem tuli, nullius indigui: id eſſe imminutum, quod cæteri dolere ſolent, ego lætor. Fuerit mihi pretium, eguiſſe aliquando tua amicitia; qua apud animum meum nihil charius habeo. Id adeò experiri licet: arma, viros, pecuniam, poſtremò quicquid animo lubet, ſume, utere: &, quoad vives, nunquam tibi redditam gratiam putaveris: ſemper apud me integra erit: deniq; nihil me ſciente fruſtra voles. Nam, uti ego exiſtimo, regem armis, quàm munificentia, vinci, minus flagitioſum. Cæterùm de Rep. veſtra, cujus curator huc miſſus es, paucis accipe. Bellum ego populo R. neq; feci, neq; factum unquam volui: finis meos adverſum armatos armis tutatus ſum, id omitto: quando vobis ita placet, gerite, uti vultis, cum Jugurtha bellum: ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipſam fuit, non egrediar, neq; id intrare Jugurtham ſinam. Præterea, ſi quid meq; vobiſq; dignum petiveris, haud repulſus abibis.

Ad ea Sylla pro ſe breviter, & modicè; de pace, & de communibus rebus multis diſſeruit. Denique regi patefecit, quod polliceatur, ſenatum & populum R. quoniā armis amplius valuiſſent, non in gratia habituros: faciendū aliquid, quod illorum magis, quàm ſua, retuliſſe videretur; id adeò in promptu eſſe; quoniam copiam Jugurthæ haberet: quem ſi Romanis tradidiſſet, fore uti illi plurimùm deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram. Rex primùm negitare; cognationem, affinitatem, præterea fœdus interveniſſe: ad hoc metuere, ne fluxa fide uſus popularium animos averteret: queis & Jugurtha charus, & Romani

mani invisi essent. Deniq; sæpius fatigatus, leniter, & ex voluntate Syllæ omnia se facturum promitti. Cæterum ad simulandam pacem, cujus Numida defessus bello, avidissimus erat, quæ utilia visa constituunt. Ita, composito dolo digrediuntur. At rex postero die Asparem, Jugurthę legatum, appellat: dicitq; sibi per Dabarem ex Sylla cognitum, posse conditionibus bellum componi: quamobrē regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ proficiscitur. Dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere post diē octavum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parùm fidere: sæpè antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam, frustra fuisse. Cæterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem vellet, daret operam, uti unà ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur, ibiq; sibi Syllā traderet: cum talem virum in potestate habuisset, tum fore, uti jussu S. P. Q. R. fœdus fieret; neq; hominem nobilem non sua ignavia, sed ob rempub. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu volvens, tandem promisit. Cæterum dolo an verè cunctatus, parum comperimus. Sed plerumq; regiæ voluntates, ut vehementes, sic mobiles, sæpè ipsæ sibi adversæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium uti de pace conveniretur, Bocchus Syllam modò, modò Jugurthę legatum appellare: benignè habere: idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis cæteris dicitur secum ipse multū agitavisse, vultu, colore, ac motu corporis pariter atq; animo varius: quę scilicet, tacente ipso, occulta oris patefecisse. Tamen postremò Syllam accersiri jubet; & ex illius sententia Numidæ insidias tendit, deinde, ubi dies
advenit,

advenit, & ei nunciatum eſt, Jugurtham haud procul abeſſe; cum paucis amicis, & quęſtore noſtro, quaſi obvius honoris cauſa procedit in tumulum facillimum viſu inſidiantibus. Eodem Numida cum pleriſq; neceſſariis ſuis inermis, uti dictum erat, accedit: ac ſtatim ſigno dato, undiq; ſimul ex inſidiis invaditur. Cæteri obtruncati: Jugurtha Syllæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus adverſum Gallos ab ducibus noſtris Q. Scipione, & M. Manlio malè pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique, & uſque ad noſtram memoriam Romani ſic habuêre, alia omnia virtuti ſuæ prona eſſe; cum Gallis pro ſalute, non de gloria certare. Sed poſtquam bellum in Numida confectum, & Jugurtham Romam vinctum adduci nunciatum eſt; Marius conſul abſens factus eſt; & ei decreta provincia Gallia: iſque Calendis Januar. magna gloria conſul triumphavit. Ex ea tempeſtate ſpes, atq; opes civitatis in illo ſitę erant.

Noſſe cupis vulgo non cognita fata Jugurthæ,
Ut Plutarchus ait, carcere clauſus obit.

C. CRIS-

C. CRISPI SALUSTII HISTORIARUM FRAGMENTA.

LIBER I.

Donatus & Pompeius Messalinus.

Res populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiæ & domi gestas composui.

Servius & Acron.

Cato Romani generis disertissimus multa paucis absolvit.

Victorinus.

Fannius vere.

Servius.

Nos in tanta doctissimorum hominum copia.

Arusianus.

Neq; me diversa pars in civilibus armis movit à vero.

Priscianus.

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenii evenere: quod inquies, atq; indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit.

Idem.

Nam à primordio urbis ad bellum Persi Macedonicum.

Victorinus & Augustinus.

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello Coss. omni Gallia cis Rhenum, atq; inter mare nostrum, atq; Oceanum, nisi quæ à paludibus invia fuit, perdomita.

Optimis

Optimis autem moribus, & maxima concordia egit populus R. inter secundum atq; postremum bellum Carthaginiense.
Augustinus.
At discordia, & avaritia, atq; ambitio, & cætera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæq; dissensiones domi fuere jam inde à principio: neq; amplius quam regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum grave cum Etruria positũ est, æquo & modesto jure agitatum: dein, servili imperio patres plebem exercere; de vita atq; tergo regio more consulere; agro pellere, &, cæteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitiis, & maxime fœnoris onere oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul et militiam toleraret, armata montem sacrum, atq; Aventinum insedit. Tumq; trib. pl. et alia sibi jura paravit. Discordiarum et certaminis utrinq; finis fuit secundum bellum Punicum.
Agellius et Augustinus.
Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plurimę turbæ, seditiones, et ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes quorum in gratia pleriq; concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant, boniq; et mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisq; locupletissimus, et injuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paulatim ut antea, sed torrentis modo præcipitati: adeo juventus luxu atq; avaritia corrupta est, ut merito dicatur, genitos esse, qui neq; ipsi habere possent res familiares, neq; alios pati.
Agellius.

Igitur

Igitur venditis proſcriptorum bonis, aut dilargitis.
Idem.
Id bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiempſalem in regnum reſtituentis.
Donatus & Aruſianus.
Maximeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi.
Cariſius.
Quin lenones & vinarii laniique, quorũ præterea vulgus in dies uſum habet, precio compoſiti.
Aruſianus.
Genus armis ferox, & ſervitii inſolitum.
M. Æmilii Lepidi Coſ. ad P.R. oratio contra Syllã.
Clementia & probitas veſtra, Quirites quibus per cæteras gentis maximi, & clari eſtis, plurimum timoris mihi faciunt, adverſus tyrannidem L. Syllæ: ne aut ipſi, nefanda quæ æſtumatis, ea parum credendo de aliis, circumveniamini. præſertim cum illi ſpes omnis in ſcelere atq; perfidia ſit; neque ſe aliter tutum putet, quam ſi pejor atque inteſtabilior metu veſtro fuerit, quo captivis libertatis curam miſeria eximat: aut ſi provideritis, in tutandis periculis magis quam in ulciſcendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maximi nominis, non minus optimis majorũ exemplis, nequeo ſatis mirari, qui dominationis in vos, ſervitiũ ſuum mercedem dant: & utrumq; per injuriam malunt, quam optimo jure liberè agere: præclara Brutorum, atq; Æmiliorum & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quę majores virtute peperere, ſubvertunda, nam quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defenſum eſt aliud, quam libertas, & ſuæ cuiq; ſedes; neu cui, niſi legibus, pareremus? quæ cuncta ſævus iſte Romulus, quaſi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque conſulum, & aliorum principum, quos fortuna belli conſumpſerat, ſatiatus; ſed tum crudelior,
cum

cum plerosq; secundæ res in miserationem ex ira vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit: quis prius injuria quàm vita certa esset: pravissumeq; per sceleris immanitatem adhuc tutus fuerit; dum vos, metu gravioris servitii, à repetenda libertate terremini. Agendum atq; obviam eundum est, Quirites; ne spolia vestra penes illum sint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; nisi forte speratis, per tædium jam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinendæ dominationis honesta existumet. Itaque illa quies, & ocium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. Hac tempestate serviendum, aut imperitandum. habendus metus est, aut faciundus, Quirites, nam quid ultra? quæve humana superant, aut divina impolluta sunt? populus Romanus paulo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, jure agitandi inops, despectusque, ne servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latii magna vis, civitate pro multis & egregiis factis à vobis data, per unum prohibentur: & plebis innoxiæ patrias sedes occupavere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unum; denique necis, civium, & vitæ licentia. Simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quam solvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidē unum omnibus finem natura vel ferro septis statuit: neq; quisquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, expectat. Verum ego seditiosus, uti Sylla ait, qui præmia turbarum queror; & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi, satisq; tuti in imperio eritis, nisi Vetrius Picens,

Picens, & ſcriba Cornelius, aliena benè parata prodegerint: niſi approbaveritis omnis proſcriptiones innoxiorum, ob divitias: cruciatus virorum illuſtriũ; vaſtatam urbem fuga, & cędibus; bona civium miſerorum, quaſi Cimbricam prædam, venum, aut dono datum. At objectat mihi poſſeſſiones ex bonis proſcriptorum quod quidem ſcelerum illius vel maximum eſt, non me, neq; quenquam omnium ſatis tutum fuiſſe, ſi recte faceremus. Atq; illa quæ tum formidine mercatus ſum, pretio ſoluto, jure, dominis tamen reſtituo: neque pati conſilium eſt, ullam ex civibus prædã eſſe: ſatis illa fuerint, quæ rabie contracta, toleravimus, manus conſerentes inter ſe Romanos exercitus, & arma ab externis in noſmet verſa. Scelerum et contumeliarũ omnium finis ſit, quorum adeo Syllam non pœnitet, uti, et facta in gloria numeret, et ſi liceat, avidius fecerit. Neque jam, quid exiſtimetis de illo, ſed quantum vos audeatis vereor: ne, alius alium principem expectantes, ante capiamini, non opibus ejus, quæ futiles et corruptæ ſunt, ſed veſtra ſocordia, quam captum iri licet, et quam audeat tam videri felicem: nam præter ſatellites commaculatos, quis eadem vult; aut quis non omnia mutata, præter victoriam ? ſcilicet milites: quorum ſanguine, Tarulæ, Scyrtoque, peſſumis ſervorum, divitiæ partæ ſunt. An, quibus prælatus in magiſtratibus capiundis Fuſidius, ancilla turpis, bonorum omnium dehoneſtamentum ? itaq; maximam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera et labores, nihil præter tyrannum quæſitum eſt. Niſi forte tribunitiam poteſtatem everſum profecti ſunt per arma, conditam à majoribus ſuis; utiq; jura et judicia ſibimet extorquerent, egregia ſcilicet mercede, cum relegati in paludes et ſylvas, in contumeliam atq; invidiam ſuam, præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine

atque

atq; animis incedit: quia secundæ res mirè sunt vitiis obtentui: quibus labefactatis, quam formidatus antea est, tam contemnetur. Nisi forte specie concordiæ & pacis, quæ sceleri & parricidio suo nomina indidit: neq; aliter populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissima, jus, judiciumq; omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ, si vobis pax & concordia intelliguntur, maxima turbamenta reipub. atq; exitia probate: annuite legibus impositis: accipite ocium cum servitio: & tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis cæde circumveniundū. Mihi, quanquā per hoc summum imperium satis quæsitum erat nomini majorum, dignitati, atq; etiā præsidio; tamen non fuit consilium, privatas opes facere; potiorq; visa est periculosa libertas, quieto servitio. Quæ si probatis, adeste Quirites; &, bene juvantibus diis, M. Æmilium Consulem ducem & authorem sequimini ad recipiundam libertatem.

Nonius, irritare, provocare.

Tunc vero & posci. Dum cæteri ejusdē causæ ducē senatus rati, maximo gaudio bellū irritare.

Priscianus lib. x.

Curionem quæsivit, uti adolescentior, & populi suffragiis integer, ætati concederet Mamerci.

Servius lib. IX.

Philippus qui ætate & consilio cæteros anteibat.

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxime vellem P. C. remp. quietā esse, aut in periculis à promptissimo quoq; defendi. Deniq; prava incœpta consultoribus noxę esse. Sed contra seditionibus omnia turbata sunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. Postremo quæ pessimi & stultissimi decrevere, ea bonis & sapientibus faciunda sunt. Nam bellū atq; arma, quanquā vobis invisa, tamen. Quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi forte cui pacem præstare, & bellum

pati

pati consilium est. Prô dii boni, qui hanc urbem, omissa cura, adhuc regitis; M. Æmilius omnium flagitiosorum postremus, qui, pejor an ignavior sit, deliberari non potest, exercitum opprimendæ libertatis habet & se è contempto metuendum effecit: vos mussantes, & retractantes verbis, & vatum carminibus, pacem optatis magis quam defenditis: neq; intelligitis mollicia decretorum, vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atq; id jure: quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet, ii, qui ad postremum usque, legatos, pacem, concordiam, & alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperere. Imo despecti & indigni Rep. habiti, prædę loco æstimantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem à principio, cum Etruriam conjurare, proscriptos accersiri, largitionibus rempublicam lacerari videbam; maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. Cæterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, & ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum videbant; cum privata arma opprimendæ libertatis cepisset, quisq; opes, aut patrocinia quærendo, consilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicariis, quorũ nemo non diurna mercede vitam mutaverit: nunc est proconsul cum imperio, non empto, sed dato a vobis, cum legatis adhuc jure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrantes inopia, & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati: quibus quies, in seditionibus in pace, turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt. Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marii, Damasippique, nunc Lepidi satellites.

Præterea

Præterea Hetruria, atq; omnes reliquiæ belli arrectæ: Hispaniæ armis sollicitatæ: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertendum imperium. Quod ego vos oro, atq; obsecro P. C. ut animadvertatis; neu patiamini licentiā scelerum, quasi rabiē, ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquā gratuito bonus est. An expectatis dum exercitu rursus admoto, ferro, atque flamma urbem invadat? quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace & concordia ad arma civilia: quæ ille adversum divina & humana omnia cœpit, non pro sua, aut quorum simulat injuria, sed legum ac libertatis subvertendæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilii, inquies; hæc atque illa tentans, metuit ocium, odit bellum; luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra socordia. Neq; mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisq; ne attingat, sed prohibere ne conari quidem: & quæso considerate quam conversa rerum natura sit. Antea malum publicum, occulte, auxilia palam instruebantur, & eo boni malos facile anteibant. Nunc pax, & concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. quibus illa placent, in armis sunt; vos, in metu. Quid expectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait sua cuiq; reddi, & aliena tenet: belli jura rescindi, cum ipse armis cogat: civitatem confirmari, qui ademptam negat: concordiæ gratia plebei tribunitiam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ. Pessime omnium, atque impudentissime, tibine egestas civium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum,

tum, aut per injuriam? alterum consulatum petis, quasi primum redideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur; nostri proditor, istis invidus, hostis omnium bonorum, ut te neque hominum, neq; deorum pudet, quos perfidia aut perjurio violasti! qui, quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus, inquies ipse, nos in solicitudine retineas. Neq; te provinciæ, neque leges, neq; dii penates civem patiuntur. perge, qua cœpisti, ut quam maturrime merita invenias. Vos autem Patres C. quousq; cunctando remp. intutam patiemini, & verbis arma tentabitis? delectus adversum vos habiti; pecuniæ publice, & privatim extortæ; præsidia deducta atq; imposita; ex lubidine leges imperantur: cum interim vos legatos & decreta paratis. Et quanto mehercule avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelliget se metu magis, quam æquo & bono sustentatum. Nam, qui turbas, & cædem civium odisse ait, & ob id armato Lepido vos inermes retinet: quæ victis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum suadent. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, uti obliti scelerum Cinnæ, cujus in urbem reditu decus, atq; ordines omnes interierunt, nihilo minus vos, atq; conjuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alii boni remp. frustra curant. Agite, uti lubet; parate vobis Cethegos, atq; alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt, & rursum adversum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent: decernite digna nomine & augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus, &, ad hoc, coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur. Jam illa quæ collecta sunt, so-
cordia

cordia nostra, dilabentur. Quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum privato consilio, paratum cum pessumis, & hostibus reip. contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; uti Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule,& cæteris quibus imperium est, urbi præsidio sint; operamq; dent ne quid resp. detrimenti capiat.

Carisius lib. III.

Uti Lepidus, & Catulus decretis exercitibus maturrime proficiscerentur.

Servius. Marius Victorinus in Ciceronem.

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso segnior neq; minus gravis, sed multiplex cura patres exercebat.

Arusianus Messus.

Obviam ire, et commori hostibus.

Carisius lib. III.

Lepidus pœnitens consilii.

Nonius, Competere, rei cujusq; meminisse aut constanter valere.

Sic vero quasi formidine attonitus, neq; animo, neq; auribus, aut lingua competere.

Arusianus.

Prudens omnium quæ senatus censuerat.

Festus.

Magnis operibus profectus, obsidium cepit, per L. Catilinam legatum.

Priscianus lib. x. Arcessivit, inquit & lacessivit.

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit.

Carisius lib. I. aliter pro alias.

Sanctus aliter, et ingenio validus.

Servius lib. XI. Æneidos. Arusianus Messus.

Gens raro egressa finis suos.

Priscianus lib. x.

Nisi cum ira belli desenuisset.

Arusianus Messus.

Maturaverunt exercitum Dyrrhachium cogere: Nonius.

Nonius. Servius ad XI. Æneidos.

Illo profectus, vicos, castellaq; incendere, &, fuga cultorum deserta, igni vastare: neq; elato aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneæ.

Donatus ad Phormionem Terentii.

Liberis ejus avunculus erat.

Arusianus Messus.

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros.

Carisius lib. I. aliter pro alias.

Insanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum.

Idem lib. II. Asper Salustianæ historiæ commentario, Recens nunc adverbium, nunc nomen esse docet: potest esse & temporis, ut hic,

Recens scripsi.

Donatus Phorm. act. V. scena VIII.

Solis viis.

Priscianus l. X. Servius II. Georg. Virg. Diomed lib. I. cap. IV.

Jussu Metelli cornicines occanuerunt.

Priscianus lib. X.

Nexuit catenæ modo.

Arusianus Messus.

Doctus militiam.

Priscianus lib. X.

Neq; se recipere aut instruere prælio quivere.

Idem lib. IV.

Equi sine rectore exterriti, aut saucii consternantur.

Priscianus lib. V.

Occupatusq; collis editissimus apud Hilerdam: & cum multa opera circumdata.

Prisciadus lib. XVIII. requie pro requiei.

At inde pulsa munitionis, aut requie mora, processit ad oppidum.

Carif. lib. I.

Agreste.

M. Fabius

M. Fabius Victorinus de invent. Ciceronis lib. 1.

Ardebat omnis Hispania citerior.

Nonius.

* & ponere validam urbem multos dies re-stantem pugnando vicit.

Agellius lib. 10. c. 26. Nonius Marcellus.

Itaq; Sertorius, levi præsidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivaq; celeritate, vitare prælium in transgressu conatus est.

Idem ibidem.

Transgressos omnis, recipit mons Ballera, præceptus à Lusitanis.

Idem.

Earum aliæ paululum progressæ, nimio simul & incerto onere, cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur.

Servius VIII. Æneidos. Arusianus Messus.

Locum editiorem, quam victoribus decebat capit.

Nonius.

Et mox Fusidius adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti quam suis opportuniora videt.

Servius Fuldanus. Messus.

Cum Sertorius neq; erumperet, tam levi copia navibus fugam maturabat.

Arusianus.

Itineris eorum Metellus per literas gnarus.

Priscianus. Nonius.

Itaq; Servilius ægrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam: pastusq; nemore in quo crocum gignitur.

Priscianus.

Ad Olympum atq; Phaselida.

Idem.

Apud Corycum.

 Idem

Idem. Servius ad I Æneidos.
Apud Læthe oppidum, cui nomen oblivionis condiderant.
Idem. Priscianus.
Repulsus à Læthe oppido.
Idem.
Apud Mutinam.
Idem.
Apud Præneste locatus.
Messius.
Medio diei.
Idem.
Quietam à bellis civitatem.
Idem.
Militiæ peritus.
Nonius. Servius.
Sertorius portis turbam morantibus,& nullo, ut in terrore solet,generis aut imperii discrimine, per calonum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur.
Priscianus lib. XV.
Neq; detrusus aliquotiens terretur.
Idem.
Dubitavit acie pars.
Carisius.
Quos inter maxime.
Carisius.
Rumore primo.
Servius lib. IV. Æneidos: Ambire significat, & rogare. Salustius in Jugurtha. Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur & ambio illum pro rogo. Sal. in I. Idem fecere,&c.
Idem fecere Octavius & Q. Cæpio sine gravi cujusquā expectatione, neq; sane ambiti publici.
Idem.
Cum aræ & alia diis sacrata supplicium sanguine fœdarentur.
Idem ad illud XI. Æneidos.

——per eversæ genitor fumantia Troiæ Excidia obtestor.

Postremo ipsos colonos per miserias & incerta humani generis orare.

Idem.

Ea paucis quibus peritia & verum ingenium est abnuentibus.

Idem ad XII. Æneidos.

Perpenna tam paucis profectus vera est æstimanda.

LIBER II.

Agellius lib. XIII. cap. XVIII. Nonius: Faciem totius corporis formam, πρόσωπον, id est, os, posuit antiquitas prudens; ut ab aspectu species, & à fingendo figura, ita à factura corporis facies. Salust. hist. lib. II. Sardinia, &c. Isidorus.

Sardinia in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet.

Solinus.

Inde Ichnusa appellata.

Nonius, lavit pro lavat.

Dubium an insula sit, quod Euri, atq; Austri superjactis fluctibus, circumlavit.

Notat Agellius lib. X. cap. XX. Salustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, & privilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellasse.

Nam Syllam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat.

Crasius. Asper, procul, inquit, est è loco.

Nam procul, & diversis ex regionibus.

Carisius ibidem. Asper ait vetuste obviam fuere, adverbio quam nomine uti maluit.

Obviam fuere.

Messus.
Urbe, patriaq; extorres.

Idem.
Genus militum suetum à pueritia latrociniis.
Priscianus lib. v. & vi. Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.
Inter læva mœnium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo præterfluit.
Donat. Phorm. act. i. sc. iii. & Hecyr. act. iv. sc. iv. Nonius. Fiducia est audacia. Servius.
In fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur.

Arusianus.
Antequam regressus Sertorius instrueret pugnæ suos.

Idem.
Ipse animi atrox.
Idem.
Copiis integra.
Nonius, dicere est promittere.
Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit.
Arusianus.
Post, ubi fiducia nimius.

Priscianus lib. vi.
Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope littora regebat Corsa nomine Ligus mulier.
Isdorus lib. 14. cap. 6. Nam quædam Corsa nomine Ligus mulier cum taurum ex grege, quẽ prope littora regebat, transnatare solitum, atq; per intervalla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum à cæteris

cæteris degredientem, usq; ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti sunt, eamq; nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt.
Donatus act. IV. sc. II. Andriæ.
Ne illa tauro parata sint.
Priscianus lib. VI. Servius.
Dædalum ex Sicilia profectum, cum Minois fugeret iram, atq; opes.
Priscianus lib. I.
Quem ex Mauritania rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat.
Priscianus lib. X.
Quos adversum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri.
Messus.
Ut actione desisteret.
Carisius lib. II.
Vespera.
Priscianus lib. X.
Argentum mutuum arcessivit.
Priscianus lib. VI.
Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat.
Idem ibidem.
Nisi qua flumen Lurda Tauro monte defluens.
Arusianus. Servius lib. I. Æneidos.
Frugum, pabuliq; lætus ager.
Messus.
Neq; virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipse belli promptissimos delegebant.
Donatus Phor. act. I. sc. II.
Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem.
Carisius lib. II.
Noctu, diuq; stationes, & vigilias tentare.
Priscianus lib. VII. & Nonius.
At Lucullum regis cura machinata fames
 brevi

brevi fatigabat. Multiq; commeatus interierant insidiis latronum.
Priscianus lib. VIII.
Namq; primum Jasonem novo itinere maris Æetæ hospitis domum violasse.
Priscianus lib. v.
Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii mutato nomine Gadir habent.
Priscianus lib. x. Solverat autem est solitus fuerat.
Neq; subsidiis, uti solverat, compositis.
Idem ibidem.
Neque inermes ex prælio viros quenquam agnoturum.
Arusianus. Nonius in Gravis.
Ea continentia vir gravis, & nulla arte cuiquam inferior.
Arusianus.
Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum.
Donatus.
*Et Pœni ferunt adversus A. N. C. M.
Priscianus lib. VI.
Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbuleium appellabant.
Idem XV.
Audaciter.
Nonius obsequium neut. gênere, obsequela fem.
Ibi Fimbriana seditione qui regi per obsequelam orationis, & maxime odium Syllę, graves, cariq; erant.
Nonius, deturbare.
Mœnibus deturbat.
Idem.
E muris canes sportis demittebant.
Idem.
Adhæc rumoribus, adversa in pravitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando corrumpebant. Macrob.

Macrob. Saturnal. lib. III. cap. XIII. Nonius. Sosipator lib. I.

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus; magna gloria concurrentium undiq; virile & muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur: cum quæstor C. Urbinus, aliique, cognita voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum, & mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulæa & insignia, scenisq; ad ostentationem histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrimi. Præterea cum sedenti transenna demissum Victoriæ simulachrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti ture quasi deo supplicabatur. Toga picta plerumq; amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæsitissimæ; neq; per omnem modo provinciam, sed trans maria, ex Mauritania volucrum, & ferarum incognita antea plura genera, quibus rebus, aliquantam partem gloriæ dempserat, maxime apud veteres & sanctos viros, superba illa, gravia, indigna R. imperio existimantes.

Nonius.

Ruuntq; pars magna suismet, aut proximorum telis, cæteri vice pecorum obtruncabantur.

Idem.

Occurrere duci, & prælium accendere, adeo uti Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent.

Idem.

Avidisq; ita, promptisq; ducibus, uti Metellus ictu tragulę sauciaretur.

Donatus actu v. scena II. And.

Sed Metellus in vulnere.

Nonius.

Primo incidit forte per noctem in renunculo piscantis.

Idem in, Piraticæ naviculæ.

Ad hoc pauca piraticæ adjungit actuaria navigia.
Arusianus.
Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse.
Idem.
Suos equites hortatus vado transmittit.
Donatus Adelph. act. III. sc. II.
Ictu eorum qui in flumine ruebant, necabantur.
Arusianus.
Circumventi dextra, unde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant.
Donatus ad Phorm. act. I. sc. IV.
Sed Metellus in ulteriore provincia.
Nonius, Nomen positum pro adverbio.
Immane quantum animi exarsere.
Servius F. Ursini.
At illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas incognita tendere.
Servius Fuldanus.
Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit.

LIBER III.

Macrob. lib. I. cap. IV. Saturnal. Nonius.
Exaudiriq; sonus Bacchanaliorum.
Priscianus lib. X. Nonius.
Diversa, uti solet rebus perditis, capessunt. Namq; alii fiducia gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi; alii, globis eruptionem tentavere. Idem lib. VI. Probus Catholicis.
Unus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor.
Priscianus lib. VI.
Male jam assuetum ad omnis vis controversiarum.
Idem lib. X.
Conjuratione claudit.
Nonius in Mador.

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam mœnia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis adverso æstu maris.

Priscianus lib. VI.

Equis, & armis decoribus cultus.

Idem.

Dedecores, inultiq; terga ab hostibus cædebantur.

Idem lib. VIII. Nonius in Caluitur.

Contra ille calui ratus quærebat num somnio thesaurus portenderetur.

Priscianus lib. X.

Parte consumpta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usus fallerent.

Epistola Cn. Pompeii ad Senatum.

Si adversus vos, patriamque, & deos penates, totiens labores & pericula suscepissem, quotiens à prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vobis salus quæsita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis P. C. quem contra ætatem projectum ad bellum sævissimum, cum exercitu optime merito, quantum est in vobis, fame, miserrima omnium morte, confecistis. Hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? hæc sunt premia pro vulneribus, & totiens ob remp. fuso sanguine? fessus scribundo, mittundoq; legatos, omnis opes & spes privatas meas consumpsi: cum interim à vobis per triennium vix annuus sumptus datus est. Per deos immortales, utrum censetis me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento & stipendio habere posse? equidem fateor me ad hoc bellum majore studio, quam consilio, profectum: quippe qui nomine modo imperii à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostisq; in cervicibus jam Italiæ agentis ab Alpibus in Hispaniam summovi. Per eas, iter aliud atq; Hannibal, nobis opportunius patefe-

ci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Ilergetum: & primum impetum Sertorii victoris novis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: hyememq; in castris inter sævissimos hostis, non per oppida, neq; ex ambitione mea, egi. Quid dein prælia, aut expeditiones hybernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valent quam verba castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, & exercitu deleti, satis clara vobis sunt. Pro quis, ô grati Patres, egestatem, & famem redditis. Itaq; meo & hostium exercitui par conditio est. Namq; stipendium neutri datur: victor uterq; in Italiam venire potest. Quod, ego vos moneo, quæsoque, ut animadvertatis, neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritumas civitates, quæ ultro nobis sumptui, onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoq; aluit: & nunc malis fructibus, ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumpsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito & prædicente me, exercitus, hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredietur.

Nonius, Grave est multum.

Namq; his, præter solita vitiosis magistratibus, cum per omnem provinciam infœcunditate biennii proximi grave pretium fructibus esset.

Idem, Satias pro satietas.

Hi saltibus occupatis tum externorũ agros invasere: frumentiq; ex inopia gravi satias facta.

Idem, gliscit est. congelascit, colligitur, ignescit, crescit.

Neq; jam sustineri poterat immensum aucto mari, & vento gliscenti.

Idem,

Idem, Munia, officia.

Ac tum maxime, uti solet extremis in rebus, sibi quisq; carissimum domi recordari, cunctiq; omnium ordinum extrema munia sequi.

Idem in voce Faselus, & Myoparo.

Et forte in navigando cohors una, grandi faselo vecta, à cæteris deerravit, mariq; placido à duobus prædonum myoparonibus circumventa.

Idem, & Carisius lib. I.

Eum, atq; Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant.

Idem.

Duos quam maximos utres levi tabulæ subjecit: qua super omni corpore quietus invicem tractu pedis quasi gubernator existeret: ea inter molem, atq; insulam mari vitabundus classem hostium, ad oppidum pervenit.

Idem, & Arusianus Messus.

Nam qui enare conati fuerant, icti sæpe ferramentis navium, aut vulnerati à suis, aut afflicti alveos undarum vi, multato fœde corpore, postremo tamen periere.

Nonius.

Nam tertia tunc erat; & sublima nebula cœlum obscurabat.

Idem.

Illum nautis forum.

Oratio M. Lepidi tr. pl. ad plebem.

Si Quirites, parum existimaretis, quid inter jus à majoribus relictum vobis, & hoc à Sylla paratum servitium interesset, multis mihi disserendum fuisset, docendumq; quas ob injurias, & quotiens à patribus armata plebes secessisset; utiq; vindices paravisset omnis juris sui tribunos pleb. nunc hortari modo reliquum est, & ire primum via, qua capessundam arbitror libertatem. neq; me præterit quantas opes nobilitatis solus, impotens, inani specie magistratus, pellere do-

mina-

minatione incipiam; quantoq; tutius factio noxiorum agat quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis adversa, pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certavisse. Quanquã omnes alii creati pro jure vestro vim cunctam, & imperia sua gratia, aut spe, aut præmiis in vos convertere; meliusq; habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaq; omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui per militare nomen ærariũ, exercitus, regna, provincias occupavere, & arcem habent ex spoliis vestris: cum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos, fruendosq; præbetis, exuti omnibus, quæ majores reliquere: nisi quia vosmet ipsi per suffragia, ut præsides olim, nunc dominos destinatis. Itaq; concessere illuc omnes: & mox si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. Rarus enim animus est ad ea, quæ placent, defendenda. Cætera validiorum sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordesq; pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul, aliter quam metu jura quædã tribunis pleb. restituit. & quanquam L. Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, mussantibus vobis circumventus erat: tamen prius illi invidiam metuere, quam vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari Quirites. Nam spem frustra fuisse intellexistis. Sylla mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sævior Catulus. Tumultus intercessit Bruto, & Æmilio Mamerco Coss. dein C. Curio ad exitiũ usq; insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur. Quæ profecto incassum agerentur, si prius quam vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim
cum

cum his civilibus armis dicta alia, ſed certatum utrinq; de dominatione in vobis ſit. Itaq; cætera ex licentia, aut odio, aut avaritia in tempus arſere. Permanſit una res modo, quæ utrinq; quæſita eſt: & erepta in poſterum vis tribunitia, telum à majoribus libertati paratum. Quod ego vos moneo, quæſoque, ut animadvertatis: neu nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro ſervitio appelletis. Quo jam ipſo frui, ſi vera & honeſta flagitium ſuperaverit, non eſt conditio: fuiſſet; ſi omnino quieſſetis. nunc animum advortite: &, niſi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior eſt, arctius habebunt. Quid cenſes igitur? aliquis veſtrũ ſubjecerit. Primum omnium, omittundum morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Dein ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunis plebei mandando patricium magiſtratum, libera ab auctoribus patriciis ſuffragia majores veſtri paravere: quamvis Quirites in vobis ſit, ut, quæ juſſa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certe poſſitis. Jovem aut alium quem deum conſultorem expectatis? magna illa conſulum imperia & patrum decreta, vos exequendo rata efficitis Quirites: ultroq; licentiam in vos auctum atq; adjutum properatis. Neque ego vos ultum injurias hortor; magis uti requiem capiatis: neq; diſcordias, uti illi criminantur. Sed earum finem volens jure gentium res repeto: &, ſi pertinaciter retinebunt, non arma, neq; ſeceſſionem, tantummodo ne amplius ſanguinem veſtrum præbeatis cenſeo. Gerant, habeantq; ſuo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium & reliquias exulum perſequantur cum imaginibus ſuis. Abſit periculum & labos, quibus nulla pars fructus eſt; niſi forte repentina iſta frumentaria lege munia veſtra penſantur. Qua tamen quinis modiis libertatem

omnium

omnium æstumavere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Namq; ut illis exiguitate mors prohibetur; senescunt vires: sic neque absolvit cura familiari tam parva res; & ignavissimi quiq; tenuissima spe frustrantur: quę tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi & vestrarum rerum ultro injuria gratiam debere? namq; alio modo, neq; valent in universos, neq; conabuntur. Cavendus tamen dolus est. Itaque simul comparant delenimenta, & differunt vos in adventum Cn. Pompeii: quem ipsum ubi pertimuere, sublatum in cervices suas, mox dempto metu lacerant. Neq; eos pudet vindices, uti se ferunt, libertatis, tot viros sine uno, aut remittere injuriam non audere, aut jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium, auctoremq; in primis fore tribunicię potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis: neq; mortalium quisquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaq; verborum satis dictum est. Neq; enim ignorantia res claudit. Verum occupavit vos nescio quæ torpedo, quia neq; gloria movemini, neq; flagitio; cunctaq; præsenti ignavia mutastis, abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, & huc ire licet atq; illuc, munere ditium dominorum. Atq; hæc eadem non sunt agrestibus; sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoq; dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur, & vincitur à paucis plebes, quodcunq; accidit, pro victa est: & indies magis erit: siquidem majore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiveritis libertatem.

Messus.

Postquam egressus angustias.

Ex eodem.

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi.

Idem & Servius.

Ut sustinere corpora pleriq; nequeuntes, fessi, arma sua quisq; stantes incumberent.

Nonius.

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasque.

Servius.

Quibus à Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant: prima, quæ fonte venientes exciperet..

Arusianus.

Ingens ipse virium, atq; animi.

Idem.

Locum nullum nisi in quo armati institissent.

Nonius, Pugio est brevis gladius.

At Oppius postquam orans nihil proficiebat, timide veste tectum pugionem expedire conatus, à Cotta, Vulscioq; impeditur.

Idem.

Castrisq; collatis, pugnas tamen ingenio loci prohibebatur.

Nonius.

Sed Pompeius prima adolescentia, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaq; ejus quidem æmulus erat.

Arusianus.

Dubius consilii.

Idem.

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat.

Nonius.

Quod ubi frustra tentatum est, socordius ire milites occœpere, non aptis armis, uti in principio, & laxiore agmine.

Idem.

Atque eum Curio laudatum, accensumq; præmiorum

miorum ſpe, quibus cum optaviſſet, ire jubet.
Idem.

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo ſanguine ſuorum defenſus, poſtquam ex ſarcinis paludamenta adſtari, & delectæ cohortes intelligi cœpere.
Priſcianus lib. XIV.

Si nihil ante adventum ſuum inter plebem & patres conveniſſet, coram ſe daturum operam.
Aruſianus.

Fine inguinum ingrediuntur mare.
Idem.

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuuſq; curis, niſi inſtantibus.
Idem.

Muros ſucceſſerant.
Nonius. Servius.

Saxaq; ingentia, & axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibuſq; eminebant in modum ericii militaris veruta binum pedum.
Aruſianus.

Octavium mitem, & captum pedibus.
Nonius. Servius.

Igitur diſcubuere. Sertorius inferior in medio, ſuper eum L. Fabius Hiſpanienſis ſenator ex proſcriptis, in ſummo Antonius, & infra, ſcriba Sertorii Verſius: & alter ſcriba Mæcenas in imo; medius inter Tarquitium, & dominum Perpennam.
Nonius.

Quarum unam epiſtolam forte cum ſervo nacti prædatores Valeriani ſcorpione in caſtra miſere.

LIBER IV.

Agellius lib. XVIII. cap. IV.

At Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui

cui cognomentum Clodiano fuit, per incertum ſtolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sylla emptoribus bonorum remiſerat, exigunda, promulgavit.

Priſcianus lib. IX. & X.

Omnes quibus ætas ſenecto corpore, animus militaris erat.

Idem lib. IX.

Dein lenita jam ira, poſtero die liberalibus verbis permulcti ſunt.

Idem ibidem.

Implicitæ rates miniſteria prohibebant.

Idem lib. X.

Igitur legiones pridie in monte poſitas arceſſivit.

Aruſianus.

Anxius animi atq; incertus.

Idem.

Magnam exorſus orationem.

Idem.

Impotens, & nimius animi eſt.

Priſcianus lib. VIII. Obſideo & aſſideo activa ſunt, faciunt enim aſſideor & obſideor.

Amiſumq; aſſideri ſine præliis audiebat.

Feſtus.

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem conjectus.

Servius. Cariſius lib. I.

Caſtella cuſtodias theſaurorum in deditionem acciperentur.

Diomedes lib. I. cap. IV.

Reliqua cadavera ſalita.

Rex Mithridates Regi Arſaci. S,

OMnes qui ſecundis rebus ſuis ad belli ſocietatem orantur, conſiderare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quæritur, ſatiſne pium, tutum, glorioſum, an indecorum ſit. Tibi, perpetua pace frui liceret, niſi hoſtes opportuni, & ſce-

& sceleſtiſſimi. Egregia fama, ſi Romanos oppreſſeris, futura eſt. Neq; petere audeam ſocietatem: & fruſtra mala mea cum tuis bonis miſceri ſperem. Atqui ea, quæ te morari poſſe videntur, ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum proſperæ, ſi vera æſtumare voles, maxime hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, ſocietatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, uſum dedit bene ſuadendi: &, quod florentibus optabile eſt, ego non validiſſimus præbeo exemplum quo rectius tua componas. Namq; Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis, una & ea vetus cauſa bellandi eſt, cupido profunda imperii, & divitiarum: qua primum cum rege Macedonum Philippo bellum ſumpſere. Dum à Carthaginienſibus premebantur, amicitiam ſimulantes, ei ſubvenientem Antiochum conceſſione Aſiæ per dolum avertere: ac mox à Philippo Antiochus, omni cis Taurum agro & decem millibus talentorum ſpoliatus eſt. Perſen deinde Philippi filium, poſt multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi & repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, in ſomniis occidere. Eumenem, cujus amicitiam glorioſe oſtentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem, poſt Attalum cuſtodem agri captivi ſumptibus & contumeliis ex rege miſerimum ſervorum effecere: ſimulatoq; impio teſtamento, filium ejus Ariſtonicum, quia patrium regnum petiverat, hoſtium more per triumphum duxere. Aſia ab ipſis obſeſſa eſt: poſtremo totam Bithyniã, Nicomede mortuo, diripuere cum filius Nuſæ quam reginam appellaverant, genitus haud dubie eſſet. Nam quid ego me appellem? quem disjunctum undiq; regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem, neq; ſerviturum eſſe, per Nicomedẽ bello laſceſſiverunt; ſceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidere, teſtatũ

antea,

antea, Cretenses solos omnium liberos ea tempestate, & regem Ptolemæum. Atq; ego ultus injurias, Nicomedem Bithynia expuli; Asiamq; spolium regis Antiochi recepi, & Græciæ dempsi grave servitium. Incœpta mea postremus servorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava calliditas, uti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas pœnas solvunt. Ptolemæus precio diem belli prolatat. Cretenses impugnati semel jam, neq; finem nisi excidio habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prælia magis, quam pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cœpi: Marcumq; Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi: mari exui classe pulcherrima. Apud Cyzicum magno cum exercitu, in obsidione moranti frumentum defuit nullo circumadnitente: simul hyems mari prohibebat, ita sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Param & Heracleam militum optimos cum classibus amisi. Restituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atq; Lucullum præliis, inopia rursus ambos incessit. illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutiq; Romani non me, sed morē suum omnia regna subvertendi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant nunc quæso considera, nobis oppressis utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, & auri esse: &, ea re à nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Cæterum consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore per nostra corpora bellum conficere:

re: quando neq; vincere, neq; vinci ſine tuo periculo poſſumus. An ignoras Romanos, poſtquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convertiſſe? neq; quicquam à principio niſi raptú habere, domum, conjuges, agros, imperium? convenas, olim ſine patria, ſine parentibus, peſte conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neq; divina obſtant, quin ſocios, amicos procul, juxtaq; ſitos, inopes potentiſque trahant, excidantque; omniaq; non ſerva & maxime regna hoſtilia ducant. Namq; pauci libertatem, pars magna juſtos dominos volunt: nos ſuſpecti ſumus æmuli, & in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxima urbium, regnumq; Perſidis inclitis divitiis eſt, quid ab illis, niſi dolum in præſens, & poſtea bellum expectas? Romani in omnis arma habent, acerrima in eos quibus victis ſpolia maxima ſunt; audendo, & fallendo, & bella ex bellis ſerendo, magni facti per hunc morem exſtinguent omnia, aut occident: quod difficile non eſt, ſi tu Meſopotamia, nos Armenia circumgredimur exercitum ſine frumento, ſine auxiliis: fortuna autem noſtris vitiis adhuc incolumis. Teq; illa fama ſequetur auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppreſſiſſe. Quod uti facias moneo, hortorque; neu malis pernicie noſtra unum imperium prolatare, quam ſocietate victor fieri.

Nonius de mutata declinatione. Cariſius lib. I.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus.

Aruſianus.

Scalas pares mœnium altitudine.

Idem.

Diffidere inter ſe cœpere, neq; in medium conſultare.

Nonius, Volentia quæ plebs vellet.

Multiſq; ſuſpicionibus volentia plebi facturus videbatur.

Idem,

Idem, Componere conjungere.

Suſpectuſq; fuit, incertum vero an per negligentiam, ſocietatem prædarum cum latronibus compoſuiſſe.

Aruſianus.

Collegam minorem,& ſui cultorem expectans.

Nonius, codicariæ naves quæ in flumine uſui eſſe poſſunt.

Quam maximis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem, quia in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur. Et quanquam ad id naves codicariæ occulto per hyemem fabricatę aderant.

Idem.

Qui prætergrediebantur. Equites cataphracti, ferrea omni ſpecie.

Idem:

Cum interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad menſtrua ſolvenda montem aſcendunt.

Idem, Demoliri eſt diruere.

Pluteoſq; reſcindit, ac munitiones demolitur, locoq; ſummo potitur.

Aruſianus.

Exercitum dimiſit ut primum Alpes degreſſus eſt.

Idem.

Tetrarchas, regeſq; territos animi firmavit.

Nonius.

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atq; omnes, uti in ſecunda re, pariter acre invadunt.

Nonius, Parma eſt ſcutum breve

Hi locorum pergnari, & ſoliti nectere ex viminibus vaſa agreſtia, ibi tum quod inopia ſcutorum fuerat, ad eam artem ſe quiſq; in formam parmæ equeſtris armabat.

Cariſius lib. I. Servius.

De pecore coria recens detracta, quaſi glutino adoleſcebant.

Aruſi-

Arusianus.

Avidior modo properandi factus.

Idem.

Consilii æger.

Nonius, Invitare est repleri.

Reversi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris, nacti, cum se ibi cibo, vinoque læti invitarent,

Idem, Hiare aperire.

Atq; hiavit humus multa, vasta & profunda.

Nonius.

Rursus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt.

Arusianus.

Ubi se laniata navigia fundo emergunt.

Idem.

Tum vero Bithyni propinquantes jam amnem Tartanium.

Nonius.

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparaverunt.

Idem, Patibulum est crux.

In quis notissimus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbi patibulo eminens affigebatur.

Messus.

Ad Siciliam vergens faucibus, non amplius patet militibus v. & xxx.

Idem.

Clausi lateribus pedem.

Probus Catholicis.

Napthas.

LIBER V.

Priscianus lib. XVIII.

At Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere.

Idem

Idem ibidem.

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam, & Pontum consuli datam: missos esse.

Arusianus.

Regem aversabatur.

Nonius.

Cæteri negotia sequebantur familiaria legatorum aut tribunorum; & pars sua commeatibus mercatis.

Arusianus.

Et uxori ejus frater erat.

Priscianus lib. XVIII.

Sæpe celebritatem nominis intelligo timentem.

Idem ibidem.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem.

Arusianus.

Nam si Pompeio quid humani evenisset.

Nonius. Arusianus. Servius.

Quibus de causis Syllam in victoria dictatorem, equo descendere, sibi uni assurgere de sella, caput aperire solitum.

IN SEQUENTIBUS librorum tituli corrupti sunt apud Grammaticos.

Festus.

Ne inrumiendi po ......
sublicibus cavata ....
sent.

Nonius.

Cujus duas insulas propinquas inter se, & decem stadium procul à Gadibus sitas, constabat suopte ingenio alimenta mortalibus gignere.

Junius

Junius Phylarg. ad Georg. Virgilii.
Serum bellum in angustiis futurum.

C. CRISPI SALUSTII
Fragmenta, non adscripto historiæ, aut libri numero, à Grammaticis allata.

Arusianus.
Illi tertio mense pervenere in Pontum multo celerius spe Mithridatis.
Donatus act. II. sc. II.
Ergo senati decreto serviundum ne sit.
Suetonius de claris gram. cap. XIV.
Pompeius oris improbi, animoq; verecundo.
Isidorus lib. XI. in voce Alvus. ad Servius. lib. III. Æneid.
Simulans sibi alvum purgari.
Carisius lib. II.
Fecit ut nunciis confestim lugubribus.
Priscianus lib. XIV.
Communem habitum transgressus.
Seneca lib. XX. epist. CXV.
Inter arma civilia æqui boni famam petit.
Donatus ad And. Terentii act. I. sc. II.
Haud impigre, neq; inultus occiditur.
Idem ad Eunuch. act. IV. sc. III.
Festinantibus in summa inopia patribus.
Isidorus lib. XVIII.
Hostes oppressi, aut delapsi forent.
Seneca lib. XX. epist. CXV.
Exercitum argento fecit.
Isidorus lib. XIX. Serv.
Togam paludamento mutavit.
Seneca.
Hiero rex Syracusanorum bellum fecit.

Servius

Servius ad IV. Æneidos.

Ibi triennio frustra trito.

Oratio C. Cottæ Consulis ad populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa adversa fuere; quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis, & virtute mea: in quis omnibus, neq; animus negotio defuit, neq; decretis labos. Malæ, secundæq; res, opes non ingenium mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. Præterea senectus per se gravis, curam duplicat: cui misero, senecta jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam si parricida vestri sum, & bis genitus hic deos Penates meos, patriamque, & summum imperium vilia habeo: quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A prima adolescentia in ore vestro, privatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt: neq; ego callidam facundiam, neq; ingenium ad malefaciendum exercui: avidissimus privatæ gratiæ maximas inimicitias pro republica suscepi; qui victus cum illa simul; cum egens alienæ opis, plura mala expectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis, vix satis gratus videar, si singulis animā, quam nequeo, concesserim. Nam vita & mors jura naturæ sunt: uti sine dedecore cum civibus, fama & fortunis integer agas, id dono datur atq; accipitur. Consules nos fecistis, Quirites; domi, belliq; impeditissima Rep. namq; Imperatores Hispaniæ, stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit: quoniam post defectionem sociorum, & Sertorii per montis fugam, neq; manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asia Ciliciaq; ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia

plena hostium est: nec minus Italiæ maritumæ, & provinciarum: cum interim vectigalia parva, & bellis incerta, vix partem sumptuum sustinent: ita classe, qua commeatus vehebatur, minore quam antea navigamus. Hæc si dolo aut socordia nostra contracta sunt, agite & uti lubet ita supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est, quare indigna vobis, nobisque, & Rep. incipitis? Atq; ego cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur: neq; mox ingenuo corpori honestius, quam pro vestra salute finem vitæ fecerit. Adsum en C. Cotta consul, facio quod sæpe majores asperis bellis fecere; voveo, dedoq; me pro Rep. quam deinde cui mandetis circumspicite: nam talem honorem bonus nemo volet, cum fortunæ, & pacis, & belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus, aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maximis beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, & gloriam majorum, tolerate adversa, & consulite Reip. multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequicquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis: cum omnes provinciæ, regna, maria, terræq; aspera, aut fessa bellis sint.

Isidorus.

Germani intectum renonibus corpus tegunt.

Arusianus.

Unde pons in oppidum pertinens explicatur.

Donatus.

Et ei voce magna vehementer gratulabantur.

Servius.

Et Marius victus duplicaverat bellum.

Rufinianus.

Atq; eos à tergo incurrerunt.

Priscianus.

In hunc modum disseruit.

Donatus.

Inde ortus sermo percunctantibus utrinque, Satin salvæ, quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur.

Seneca.

Fugam nostris fecere.

Idem.

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere.

Isidorus. Servius. x.

Quo cupidius in ore ducis sese quisq; bonum, & strenuum ostentantes.

Isidorus. Servius.

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumuliq; sedere.

Priscianus.

Ubi multa nefande casu super ausi, atq; passi.

Carisius.

Saguntium.

Martianus.

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est.

Arusianus:

Immodicus animi.

Servius.

Pugnam illam pro omine belli futuram.

Idem.

Tantum antiquitatis, curæq; majoribus pro Italica gente fuit.

Agrætius.

Opprobrii gratia.

Diomedes lib. II.

Maximis ducibus, fortibus, strenuisq; ministris.

Donatus.

Non repugnantibus modo, sed ne deditis quidem A. B. C. M.

Servius.

In ſylva Sila fuerunt.

Diomedes.

In nuda injecta corpora.

Probus.

Apollinis filia & Cyrenes.

Servius.

Ne ſimplici quidem morte moriebantur.

Donatus.

Cum prædixero poſitum inſulæ.

Idem.

Cujus adverſa voluntate, colloquio militibus permiſſo, corruptio facta paucorum, & exercitus Syllæ datus eſt.

Auguſtinus.

A Graccho ſeditiones graves ortæ.

Quintilianus lib. IV. cap. II.

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quam facundus.

Donatus.

Inſolens vera accipiundi.

Idem.

Quæ pecunia ad Hiſpanienſe bellum Metello facta erat.

Probus.

Curubis.

Idem.

Tharros.

Idem.

Camiſos.

Sergius.

Luces.

Servius.

Primam modo Japydiam ingreſſus.

Idem.

Carbo turpi formidine Italiam, atq; exercitum deſeruit.

Donatus.

Quæ pacta in conventione non præſtitiſſent.

Servius.

Crebritate

Crebritate fluctuum ut Aquilo solet.

Quintilianus lib. VIII. cap. III.

Mithridates corpore ingenti perinde armatus.

Victorinus. Servius.

Tyrannumque, & Cinnam appellantes.

Acron.

Nomenq; Danubium habet.

Donatus.

Cui nisi pariter obviam iretur.

Idem.

Septimium, neq; animo, neq; lingua satis compotem.

Quintilianus.

Vulgus amat fieri.

Quintilianus.

Non pœniturum.

Vegetius lib. I. cap. IX. Johan. Saresb.

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. neq; enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se, & milites frequentibus exercitiis præparavisset ad prælia.

Lactantius.

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit.

Servius.

Primus Græcorum Achilles.

Diomedes.

Cupientissimus legis.

Agellius.

Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno usu bello Marsico, paratu militum, & armorum fuit. Multaq; tum ductu ejus curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt. cominus faciem suam ostentabat, aliquot adversis cicatricibus, & effosso oculo. Quo ille dehonestamento corporis maxime lætabatur: neq; illis anxius, quia reliqua gloriosius retinebat.

Lactantius & Isidorus.

Curetes quia principes intelligendi divina fuerunt,

fuerunt, vetustatem uti cætera in majus componentem altores Jovis celebravisse: inde Rhegium nominatum.
Isidorus.
Italiam conjunctam Siciliæ constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum.
Servius.
Pompeius devictis Hispanis trophæa in Pyrenæis jugis constituit.
Donatus.
Atq; edita undiq; tribus tamen cum muris, & magnis turribus.
Idem.
Et in præliis actu promptus.
Idem.
Pactione amisso Publio legato.
Servius. Priscianus. Macrobius.
Ipsum Mare Ponticum dulcius quam cætera.
Servius.
Equis paria operimenta erant: quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.
Idem.
Rebus supra votum fluentibus.
Idem.
Æsinum, & Moraneam, & viam militarem.
Idem.
Impediebant jussa nautarum.
Donatus.
Nihil socordia claudebat.
Idem.
Ut tanta repente mutatio non sine deo videre-(tur.
Idem.
In ore gentibus agens, populo, civitati.
Idem.
Pressi undiq; multitudine.
Idem.
Hunc igitur redarguit Tarquitius.
Servius.

Dein

Dein campi Themyſcirii; quos habuere Amazones à Thanai flumine incertum quamobrem digreſſæ.
Idem.

Ubi eum tota concione ab exercitu cogit diſcedere, dicit ſe ejus opera non uſurum; eumq; ab armis dimittit.
Idem.

Et Metello procul agente longa ſpes auxiliorũ.
Idem.

More equeſtris prælii ſumptis tergis atq; redditis, & egreſſi ad faciliores ictus loco cedebant.
Idem.

Caſtra ſine vulnere introitum.
Idem, & Donatus.

Multos tamen ab adoleſcentia bonos inſultavit.
Servius.

Coſa.
Idem.

Equis, atq; armis inſignibus.
Idem.

Feſſus in Pamphyliam ſe receperat.
Quintilianus.

Profectus quidam Ligus ad requiſita naturæ.
Servius.

Apud latera certos collocaverat.
Idem.

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus.
Idem.

Hiſpaniam ſibi antiquam patriam eſſe.
Idem.

Lyciæ, Piſidiæq; agros deſpectantem.
Idem.

Sorte ductos fuſti necat.
Idem.

Omnis Italia coacta in anguſtias ſcinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum.
Idem.

Italia plana ac mollis.
Idem, & Scholiaſtes Juvenalis.

Qua tempeſtate ex Ponto vis piſcium erupit.

Servius.
Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est & major (Phrygia.
Idem.
Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre veneno interfecta.
Idem.
Exercitum vertere.
Idem.
Creta altior est qua parte spectat orientem.
Idem, & Philargyrius.
Se regibus devovent, & post eos vitam refutant: adeo illis ingenita est sanctitas regii nominis.
Johannes Grammat.
Dum inferior omni via grassaretur.
Pompeius in artem Donati.
Narbone consilia Gallorum.
Donatus.
Post defectionem sociorum & Latii.
Idem.
Ad Jovis mandem nostra.
Idem.
Morbi graves ob inedia insolita vescentibus.
Idem.
Atq; ea cogentes non coactos scelestos magis quam miseros distringi.
Idem.
Graviori bello, qui prohibituri venerant socii, frigere.
Idem.
Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra.
Idem.
Nam Syllæ dominationem audebat.
Idem.
Neq; est defensus dominationem Syllæ.
Servius.
Neu quis miles neve pro milite.
Idem

Idem.

Ex insolentia avidus malefaciendi.

Idem.

Tergis vinciebant.

Idem.

Charybdis quæ forte illata naufragia sorbens gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromenitana ad littora trahit.

Hieronymus in Habacuc.

Saguntini fide atq; ærumnis incluti per mortalium studium majores quam opibus, quippe quis etiam tum semiruta mœnia, domus intectæ, parietesq; templorum ambusti manus Punicas ostentabant.

Philargyrius in IIII. Georg. Virgil.

Apud Corduennos amomum & alii leves odores gignuntur.

Idem.

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen.

Idem.

Repente incautos agros invasit.

Acron.

Belli sane sciens.

Glossæ Juvenalis.

Namq; omnium ferocissimi ad hoc tempus Achæi atq; Tauri sunt, quod, quantum conjicio, locorum egestate rapto vivere coacti.

Acron.

Atq; ipse cultus rei.

Servius Fuldanus.

Triplici fluctu.

Idem.

Charybdi mare verticosum.

Idem.

Sed ubi tempore anni mare classibus patefactum est,

Idem.

Sane bonus, ea tempeſtate contra pericula & ambitionem.

Idem.

Simul immanis hominum vis ex locis invaſere parentes, cum & pacis modo effuſas.

Idem.

Genua patrum advolvuntur.

Idem.

Perrexere in Hiſpaniam ad Sardiniam.

Idem.

Quæ mapalia ſunt circumjecta civitati, ſuburbana ædificia.

Idem.

Et onere turrium incertis navibus.

Idem.

Traditur fugam in longinqua Oceani agitaviſſe.

Servius ad primum Æneidos.

Ad mutandum modo in melius ſervitium.

Idem ibidem.

Magna vis hominum convenerat agris pulſa aut civitate ejecta.

Idem ad Eclogam quintam.

Cum murum hoſtium ſucceſſiſſet pœnas dederat.

Idem.

Quippe vaſta Italia rapinis, fuga, cædibus.

Idem ad VIII. Æneidos.

Hi ſunt qui ſecundum pocula & alias res aureas diis ſacrata inſtrumenta convivio merecantur.

Idem ad IX.

In ſecunda feſtinas cohortes compoſuerat.

Idem ad X.

Jam repente viſus ſævire Taguns.

Idem.

Fluitant armis equiſque.

Idem.

Solas feſtinare.

Idem

Idem.

Lusitaniæ gravem civitatem.

Idem.

Ex parte cohortium præcipere instructa, & stationes locatæ pro castris.

Idem.

Bellum quibus posset conditionibus desineret.

Idem.

In quis longissimo ævo plura de bonis falsa in deterius composuit.

Idem.

Cultu corporis ornata egregio.

Acro in Horatium.

At Sertorius vacuus hyeme augere copias.

Servius.

Sin vis obsistat,ferro quam fame æquius perituros.

Idem.

Consedit in valle virgulta nemorosaque.

Idem.

Paululum requietis militibus.

Idem.

Qui nullo certo exilio vagabantur.

Idem.

Nubes fædavere lumen.

Idem.

Sanctus alia,

Idem.

Geronis.

Idem.

Quæ causa fuerat novandis rebus.

Statii interpres.

Radicem montis excessit.

Idem.

Ut res magis quam verba gererentur, liberos parentesq; in muris locaverant.

Idem.

Incerta est fortitudo dum pendet.

Acro ad Horatium.

In quibus plauſtra ſedes ſunt.

Probus.

Luxo pede.

Priſcianus.

Mauriq; vanum genus,ut alia Africæ, contendebant Antipodas ultra Æthiopiam cultu Perſarum juſtos & egregios agere.

Acro in Horatium.

Et Perpennam forte cognoſcit mulio redemptoris.

Hactenus Fragmenta florentiſſimi Rerum Romanarum ſcriptoris,quę extare putamus.Cætera quæ ſequuntur, in MS. Servio legi auctor eſt V. CL. Andreas Schottus: Fides ſit penes ipſum: ſane in optima illa Honorati editione nuper à Petro Daniele IC. procurata non comparent: corruptiſſima ſunt; & medicinam contulit V.N. Janus Douſa. Quem vide in Fragmenta Saluſtii.

* m or Trequii præter s r ciem neceſſariā haud multo ſecus quam ferro noceri poterat. At Varinius dum hæc aguntur à fugitivis, ægra parte militum autumni gravitate, neq; ex poſtrema fuga, cum ſevero edicto juberentur ullis ad ſigna redeuntibus, & qui reliqui erant per ſumma flagitia detrectantibus militiam Quæſtorem ſuum C. Thoranium ex quo præſente vera facillime noſcerent. *** commiſerant, & tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tanta ſetui debacritur, nefandum in modum perverſo vulnere & interdum lacerum corpus ſemianimum omittentes, alii in tecta jaciebant ignes, multiq; ex loco ſervi quos ingenium ſocios dabat, abdita à dominis, aut ipſos trahebant ex occulto, neq; ſanctum aut nefandū quicquam fuit iræ barbarorum,& ſervili ingenio, quæ Spartacus nequiens prohibere multis precibus cum oraret, celeritate **** nuntios.

Aliquot

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cœpit, & promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incaute motus novos incognitosq; & aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. Præsso gradu silentes jam, neq; tam magnifice sumentes prælium quam postulaverant. Atq; illi certamini conscii inter se juxta seditionem erant. Crixo & gentis ejusdem Gallis atq; Germanis obviam ire & ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

INCERTA, QUO HISTORIARUM Libro, & quibus verbis à Salustio Posita.

A Gell. lib. 10. cap. VII.

Omnium fluminum quę in maria qua imperium Romanum est fluunt, quam Græci τὴν εἴσω θάλασσαν appellant, maximum esse Nilum consentitur; proxima magnitudine esse Histrum scripsit Salustius.

Seneca.

Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Salustius, cum cura dicendum, quam quod in manibus est.

Idem.

Turbinum motus vagus est, et disjectus, et, ut Salustii verbis utar, verticosus; cometarum autem, compositus, et certum iter carpens.

Idem.

Salustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, et Eufratem uno fonte manare in Armenia, qui per diversa euntes longius dividantur spatio medio

medio relicto multorum milium, quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur.
Servius & Isidorus.

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens Aquilonem juxta Salustium dictum à gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se ejus dolo crederet esse deceptum.
Servius.

Aristæus, ut Salustius docet, post laniatum à canibus Actæonem filium, matris instinctu Thebas reliquit, & Ceam insulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: postea, ea relicta, cum Dædalo in Sardiniam transivit, post delatus est Cumas.
Idem.

Salustius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt.
Idem.

Cares Insulani populi fuerunt, piraticam exercentes. famosi, victi à Minoe, ut Salustius, & Thucydides tradunt.
Idem.

A Troia Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, secundum Salustium, tenuerunt.
Idem.

Dardania à Dardano Jovis & Electræ filio, aut secundum Salustium, à Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit.
Idem.

Salustius Scyllam saxum esse dicit simile formæ celebratæ procul visentibus.
Idem.

In Sicilia est Enceladus, Othus in Creta, secundum Salustium.
Idem.

Salustius ait Hispanorum morem fuisse ut in
bella

bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur à matribus.

Idem.

Orion, juxta Salustium, oritur juxta solis æstivi pulsum.

Idem.

In Flaminia est civitas quæ Cale dicitur, & in Gallia hoc nomine, quam Salustius à Perpenna captam commemorat.

Idem.

Getæ sunt Mysii, quos Salustius à Lucullo dicit esse superatos.

Idem.

Trojanorum tempore invadendarum terrarum causa fuerat navigatio, ut Salustius meminit.

Idem.

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius & Salustius docent.

Idem.

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Salustius.

Idem.

Creta medio jacet insula Ponto, id est, secundum Salustium, procul à continenti.

Idem.

Primo mense veris dicitur novum ver, secundo ver adultum, tertio præceps: sicut etiam Salustius dicit ubiq; nova æstas, adulta, præceps.

Acron.

Salustius in Historiis tradit Sertorium victum voluisse fugere ad insulas fortunatas.

Servius.

Insulas fortunatas Salustius inclytas esse ait Homeri carminibus.

Nonius.

Proximum dicebant veteres, non solum adhærens, & adjunctum, verum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium exstitisset. Virg. Æn. lib. v.

Proxi-

Proximus huic, longo sed proximus intervallo.

Insequitur Salius. --- Ita et Salustius in situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, et quod κριῦ μέτωπον appellavit posuit. Nonius.

Interrogasti si tenes, Mæotici
Situs quis esset æquoris. Salustium
Noram id dedisse, dicta & ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier.
Non abnuebam.

Servius ad III. Æneidos.

Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum. In arcus similitudinem. Sic de Ponto Salustius, Unde hic tulit colorem, nam speciem efficit Scythici arcus.

Servius.

---Freta lata relucent. Lata autem ideo quia se angustiæ Pontici oris illic dilatant, ut dicit Salustius.

Comment. in Horatium.

Teia autem dicta est à Teio Anacreontis Poëtæ Lyrici oppido, quod in Paphlagonia esse Salustius indicat, cum de situ Pontico loquitur.

Hieronym. de locis Heb.

Porro Salustius auctor certissimus asserit tam Tygris quam Euphratis in Armenia fontes demonstrari.

Servius.

Cum multi evaserint Trojanum periculum ut Capys qui Campaniam tenuit, ut Helenus qui ut alii Sardiniam secundum Salustium.

Tertull. de anima.

Tamen vulgata jam res est gentiliū proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Salustius vanos Mauros, et feroces Dalmatas pulsat.

Hieronym. advers. Ruf.

Salustianus Calpurnius.

Idem ibidem.

Calpurniani discipuli.

Jul. Rufinianus de schematis lexeos.

Sarcasmus

Sarcaſmus, Chleuaſmo proxima eſt,et ſimilis figura, qua adverſariorum facta,cum exacerbatione admiſſi eorum laceſſimus. ut apud Saluſtium de Syllæ crudelitate. Ut in M. Mario cum fracta prius crura per artus expiraret.

Gloſſæ in Juvenalem.

Meſopotameni homines effrenatę libidinis ſunt, ut Saluſtius meminit in utroq; ſexu.

Eędem gloſſæ.

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Saluſtius qui oræ maritumæ qua Romanum eſſet imperium contrarius piratis. Si omnes ſocios et maxime Græcos Aſiaticos ac Siculos fortunis omnibus ſpoliaverunt.

Plutarchus.

Σαλλεςίε δὲ θαυμάζω τότε πρῶτον ὦφθαι Ῥωμάιοις καμηλες λέγοντ☉. ει μήτε πρότερον τες μετὰ Σκιπίων☉ νικησαντας Αντίοχον ῷετο μήτε τες εναγχ☉, προς Ὀρχομενῷ, και περι Χαιρωνειαν Αρχελαω μεμαχημενες, εγνωκεναι καμηλον. Id eſt Saluſtium demiror qui autumat tum primum viſos Romanis Camelos, quod neq; olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neq; hos qui ad Orchomenum & Chæronaciam certaverunt cum Archelao, noſſe putaverit Camelum.

Idem.

Σαλλέσι☉ μεν ἒν φησι χαλεπῶς διατεθῆναι τες ςρατιώτας προς αυτὸν, ἐυθυς ἐν ἀρχῆ τε πολέμε, προς Κυζικω, και παλιν προς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἑξῆς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. i. Ac Saluſtius quidem fuiſſe milites jam, inde à principio male ait in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum & iterum ad Amiſum duas hiemes eos in caſtris continuiſſet. LEC-

C

A

I

pe
di
qu
do
ai
te
ut
qu
br
ha
an
le
fit
fo
te
pu
fu
at
N

ORATIONES DUÆ AD C. CÆSAREM, SALUSTIO ADSCRIPTÆ.

AD C. CÆSAREM DE REPUBLICA ORDINANDA.

ORATIO I.

POpulus R. antea obtinebat, regna, atq; imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis avidè cupiuntur: quia & apud indignos sæpè erant, quasi per lubidinem data; neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse suæ quemq; fortunæ: atq; in te maximè, qui tantum alios prætergressus es, ut priùs defessi sint homines laudando facta tua, quàm tu laude digna faciendo. Cæterùm ut fabricata, sic virtute parta, quàm magna industria haberi decet: ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamvis bonus atq; clemens sit, qui plus potest; tamen, quia malo esse licet, formidatur. Id evenit, quia pleriq; rerum potentes perversè consulunt: & eò se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuêre. At contrà id eniti decet; cùm ipse bonus, atq; strenuus sis, uti quàm optimis imperites. Nam pessimus quisq; asperrimè rectorem patitur.

tur. Sed tibi hoc gravius est, quàm antè te omnibus armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi, atq; in posterum firmanda Resp. non armis modò, neq; adversum hostes, Sed quòd multò majus, multóq; asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocriq; sapientia res huc vocat: quæ quisq; optima potest, uti dicat. Ac mihi sic videtur; qualicunq; modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed jam, quo meliùs, faciliúsq; constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentiæ, majore fortuna quàm sapientia: quem secuti sunt pauci, per suam injuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps dominationis neq; fuit quisquam; neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cætera multitudo vulgi more magis, quàm judicio, post alius alium quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ Reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: & apertè quietis mortem, rapinas, postremò omnia, quæ corruptus animus jubebat, minitari. Ex quîs magna pars, ubi neq; creditum condonare, neq; te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxêre: pauci restitêre, quibus majus otium in castris quàm Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem causas, immane dictu est, quanti, & quàm multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eóq; per omne tempus belli quasi sacro, atq; inspoliato fano debitores usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello, atq; pace, agitandum est; hoc uti civiliter deponas, illa ut quàm justissima, & diuturna sit: de te ipso primùm, quia compositurus es,
quod

quod optimum factu est, existima. equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quàm diuturna, arbitror, neq; quenquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum atq; anceps gerere: quoniam neq; adversus, neq; ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. Contrà, qui benignitate, & clementia imperium temperavêre, his læta & candida omnia visa. Etiam hostes æquiores, quàm aliis cives. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisq; in victos bona voluntate prædicent? scilicet quòd ea, quę externis nationibus, natura hostibus, nosq; majoresq; nostri sæpè tribuêre, ea civibus danda arbitror: neq; barbaro ritu cæde cædem, & sanguine sanguinem expiandum. An illa, quæ paulò ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamq; Syllanã increpabantur, oblivio abstulit? interfecit Domitium, Carbonẽ, Brutum, alios item non armatos, neq; in prælio belli jure, sed postea supplices per summnm scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica pecoris modo conscissam. Heu quàm illa occulta civium funera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum sinum, fuga mulierum, & puerorum, vastatio domorũ, ante partam à te victoriam omnia sæva, atq; crudelia, erant, ad quæ te illi iidem hortantur; & scilicet id certatum esse utriusq; vestrûm arbitrio, injurię uti fierent: neq; receptam, sed captã à te Remp. & ea causa exercitus stipendiis confectis, optimos, & veterrimos omnium adversum fratres, parentesq;, alii liberos armis contendere; ut ex alienis malis deterrimi mortales ventri, atq; profundæ libidini sumptus quærerent; atq; essent opprobria victorię, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neq; enim te præterire puto, quali quisq; eorum more, aut modestia, etiã tum dubia victoria, sese gesserit; quoq; modo in belli administra-
tione,

tione ſcorta, aut convivia, exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem tales voluptates ſine dedecore attigerit. De bello ſatis dictum. De pace firmanda quoniam tuque, & omnes tui agitatis: primùm id, quæſo, conſidera, quale id ſit, de quo conſultas: ita, bonis, maliſq; dimotis patenti via ad verum perges. Ego ſic exiſtimo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempeſtate urbi Romanæ fatum excidii adventarit, cives cum civibus manus conſerturos, ita defeſſos, & exangues regi, aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum, neq; cunctæ gentes conglobatæ, movere, aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur ſunt concordiæ bona, & diſcordiæ mala expellenda. Id ita eveniet, ſi ſumptuũ, & rapinarnm licentiã dempſeris; non ad vetera inſtituta revocans, quæ jampridem corruptis moribus, ludibrio ſunt; ſed ſi ſuam cuiq; rem familiarem, & finem ſumptuum ſtatueris: quoniam is inceſſit mos, ut homines adoleſcentuli, ſua, atq; aliena conſumere, nihil libidini, atq; aliis rogantibus denegare, pulcherrimum putent; eam virtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atq; modeſtiam pro ſocordia æſtiment. Ergo animus ferox, prava via ingreſſus, ubi conſueta non ſuppetunt, fertur accenſus in ſocios modò, modò in cives: movet compoſita, & res novas veteribus acquirit. Quare tollendus fœnerator in poſterum; uti ſuas quiſq; res curemus. Ea vera, atq; ſimplex via eſt, magiſtratũ populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo Reip. oſtendere. Atq; ego ſcio, quàm aſpera hæc res in principio futura ſit, præſertim iis, qui ſe in victoria licentiùs liberiuſq; quàm artius, futuros credebant: quorum ſi ſaluti potiùs, quam libidini, conſules: illoſq; noſq; & ſocios in pace firma conſtitues. Si eadem ſtudia, arteſq; juventuti erunt: næ iſta egregia tua fama ſimul cum urbe Roma brevi concidet. Poſtremò ſapientes

tes

tes pacis causa bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci an vicisse, quid retulit? quare capesse per deos Remp. & omnia aspera, uti soles, pervade. Namq; aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. Neq; quisquã te ad crudeles pœnas, aut acerba judicia, invocat, quibus civitas vastatur magis, quàm corrigitur; sed ut pravas artes, malasq; libidines, ab juventute prohibeas. Ea verò clementia erit, consuluisse, ne immeritò cives patria expellerentur; retinuisse ab stultitia, & falsis voluptatibus; pacẽ, concordiamq; stabilivisse: non, si, flagitiis obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maximò erectus est, negotii magnitudine: & quia tibi terræ, & maria simul omnia componenda sunt, (quippe res parvas tantũ ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces est. Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus, & publico frumento, corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: juventus probitati, & industriæ, non sumptibus, neq; divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxima omnium pernicies est, usum, atq; decus dempseris. Nam sæpè ego cum animo meo reputans, quibus quisq; rebus clarissimi viri magnitudinem invenissent; quæ res populos, nationesve, magnis auctoribus auxissent; ac deinde quibus causis amplissima regna, & imperia corruissent: eadem semper bona, atq; mala reperiebam, omnesq; victores divitias contempsisse, & victos cupivisse. neq; aliter quisquam extollere sese, & divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neq; concupita præbendo, perversam gratiam gratificans; sed in labore, patientia, bonisq; præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum, aut villã exstruere, eamq; signis, aulæis,

aliisq;

aliisq; operibus exornare,& omnia potius,quàm semel, visendum efficere, id est non divitias decori habere,sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio oppressere, nequaquam eo postea hebeti atq; claudo pro exercitio uti volunt. Nam imprudentia pleraque, & se præcipitant. Verum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent,si neq; magistratibus,neq; alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modo Italia, atq; provinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deserendo domos, & per injuriam alienas occupando: item ne, uti adhuc, militia injusta,aut inæqualis sit: cum alii triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conveniet, cum stipendiis emeritis domos reverterint. Quæ reipublicę necessaria, tibiq; gloriosa ratus sum, quàm paucissimis absolvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo disserere. Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant: veruntamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta ardet omnibus animus; vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me subjectum haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nam, sive hac, seu meliore alia via perges: à me quidem pro virili parte dictum, & adjutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, ea dii immortales approbent, benèque evenire sinant.

AD C. CÆSAREM DE REPUBL. ORDINANDA.

ORATIO II.

SCio ego, quàm difficile, atq; asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori; postremò cuiquam mortali, cujus opes in excelso sunt: quippe cùm & illis consultorum copiæ adsint; neq; de futuro quisquam satis callidus, satisq; prudens sit. Quinetiam sæpè prava magis, quàm bona consilia prosperè eveniunt: quia plerasq; res fortuna ex libidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere: atq; in ea cognoscenda multã magnamq; curam habui: non ita, ut magistratum modò caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiã ut rempublicam domi, militiæq; quantumq; armis, viris, opulentia posset cognitam haberem, itaq; mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famã, modestiamq; meam post tuam dignitatem habere, & cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eò gloriæ accederet. Idq; non temerè, aut ex fortuna tua, decrevi; sed quia in te, præter cæteras artem unam egregiè mirabilẽ comperi, semper tibi majorẽ in adversis quam in secundis rebus animũ esse. Sed per cæteros mortales illa res clarior est, quòd & priùs defessi sint homines laudando atq; admirando munificentiã tuam quàm tu faciendo quæ gloria digna essent. Equidẽ mihi decretum est; nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neq; ego, quæ visa sunt, de Rep. tibi scripsi, quia mihi consilium, atq; ingenium meum amplius æquo probaretur: sed inter labores militiæ, interq; prælia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urbanis. Namq; tibi

 si id

si id modò in pectore consilii est, ut te ab inimicorum impetu vindices, quoquo modo contra adversum consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogites. Sin in te ille animus est, qui jam à principio nobilitatis factionem disturbavit; plebem Rom. ex gravi servitute in libertatem restituit; in prætura inimicorum arma inermis disjecit, domi militiæq; tanta, & tam præclara facinora fecit, ut ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de summa Repub. quæ profectò aut tu vera invenies, aut certè haud procul à vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate, aut quia nihil maluit, quàm quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus Remp. conturbavit, eisdem tibi restituenda est. Primùm omnium, summam potestatem moderandi, de vectigalibus, sumptibus, judiciis, senatoribus, paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea summa potestas erat, nosque his quidem legibus in servitute reliquit. Judicia, tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sint, tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumveniunt: suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quò minùs magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremò, tanquam urbe capta, lubidine, ac licentia sua pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercerent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis, virtusque in lingua sita est, forte, atq; alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio, ac dissensio civilis tot tamque illustres familias à stirpe evertit: aut quorum unquam victoria animus tam præceps, tamque immoderatus fuit? L. Sylla, cui
omnia

omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium partes muniri intelligebat, tamen, paucis interfectis, cæteros beneficio, quàm metu, retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, cæterisque ejusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt: cum interea importunissima genera hominum tot miserorum civium sanguine satiari nequiverint: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius indies male faciundo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate eversum irent. Nam, quid ego de te dicam, cujus contumeliam homines ignavissimi vita sua commutare nolunt? scilicet neque illis tantæ voluptati est (tametsi inspirantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quàm per te populi R. imperium maximum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. Cæterum tui erit ingenii probare, quæ vera, atque utilia factu putes. In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut à majoribus accepi, in patres, & plebem. Anteà in patribus summa auctoritas erat, vis multò maxima in plebe. Itaq; sæpiùs in civitate secessio fuit: semperq; nobilitatis opes diminutæ sunt, & jus populi amplificatum. Sed plebes eò liberè agitabat; quia nullius potentia super leges erat, neq; divitiis, aut superbia, sed bona fama, factisq; fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisq; in armis, aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisq; patriæ, erat. Sed, ubi eos paulatim expulsos agris, inertia, atq; inopia incertas domos ha-

bere ſubegit: cœpêre alienas opes petere, libertatem ſuam cum republica venalem habere. Ita paulatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapſus eſt: &, pro communi imperio, privatam ſibi quiſq; ſervitutem peperit. Hæc igitur multitudo primùm malis moribus imbuta, deinde in artes vitaſq; varias diſpalata, nullo modo inter ſe congruens, parùm mihi quidem idonea videtur ad capeſſendã remp. cæterùm, additis novis civibus, magna me ſpes tenet, fore, ut omnes expergiſcantur ad libertatẽ: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his ſervitutis amittendæ cura orietur. Hos ego cenſeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis conſtituas, ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum publicũ facere deſinet. Sed non inſcius, neq; imprudens ſum, cùm ea res agetur; quæ ſævitia, quæve tempeſtates hominum nobilium futuræ ſint, cum indignabuntur omnia funditùs miſceri, antiquis civibus hanc ſervitutem imponi, regnum deniq; ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego ſic apud animũ meum ſtatuo, malum facinus in ſe committere, qui incommodo Reip. gratiam ſibi conciliet. Ubi bonum publicum etiam privatim uſus eſt: id verò dubitare aggredi, ſocordiæ, atq; ignaviæ duco. M. Livio Druſo ſemper conſilium fuit, in tribunatu ſumma ope niti pro nobilitate: neq; ullam rem in principio agere intendit, niſi illi auctores fierent: homines factioſi, quibus dolus, atq; malitia, fide chariora erant. Ubi intellexerunt per unum hominẽ maximum beneficium multis mortalibus dari: videlicet & ſibi quiſq; conſcius, malo atq; infido animo eſſe, de M. Livio Druſo juxta, ac de ſe, exiſtimaverunt. Itaq; metu, ne per tantam gratiam ſolus rerum potiretur, contra eam nixi, ſua ipſius conſilia diſturbaverunt. Quo tibi imperator majore

cura

cura fideque amici, & multa præsidia paranda sunt. Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est; occulta pericula neq; facere, neq; vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris; quoniam quidem renovata plebes erit, in ea re maximè animum exercitato, ut colantur boni mores; concordia inter veteres, & novos, coalescat. Sed multò maximum bonũ patriæ, civibus, tibi, liberis, postremò humanæ genti pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris, aliter neque privata res, neq; publica, neq; domi, neq; militiæ, regi potest. Nam, ubi cupido divitiarum invasit; neq; disciplina, neq; artes bonę, neq; ingenium ullum satis pollet: quin animus magis, aut minùs maturè, postremò tamen succumbit. Sæpè jam audivi, qui reges, quę civitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant. Id adeò haud mirandum est. Nam, ubi bonus deteriorem divitiis magis clarum, magisq; acceptum videt; primò æstuat, multaq; in pectore volvit: sed, ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vicit: animus ad voluptatem à vero deficit. Quippe gloria industria alitur: ubi eam dempseris, ipsa per se virtus amara, atq; aspera est. Postremò, ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una, & ardua via est: ad pecuniam, qua cuiq; lubet, nititur: & malis, & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatẽ pecuniæ demito: neq; de capite, neq; de honore ex copiis quisquã magis, aut minùs judicaverit; si neq; prætor, neq; consul, ex opulentia, verùm ex dignitate, creetur. Sed de magistratu facilè populi judicium fit. Judices à paucis probari regnum est; ex pecunia legi, inhonestum, quare omnes primæ classis judicare placet, sed numero plures, quàm judicant. Neq; Rhodios, neq; alias

civitates unquam suorum judiciorum pœnituit: ubi promiscuè dives, & pauper, ut cuique sors tulit, de maximis rebus juxta, ac de minimis disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurdè placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex confusis quinque classibus sorte centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit. Nec ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atq; appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea dempseris, nemo omnium gratuitò malus est. Cæterùm avaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, fana, atq; domos vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus, neq; mœnia obstant, quò minùs vi sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, Atq; parentibus cunctos mortales spoliat. Verùm, si pecuniæ decus ademeris; magna illa vis avaritiæ facilè bonis moribus vincetur. Atq; hæc ita sese habere tametsi omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cujus si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, quàm invidi essent. Quia desidia, & inertia, & stupor eos, atq; torpedo invasit; strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existimant. Sed, quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quàm callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus maximum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est, cujus nullum membrum à flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honestè nominari nequeunt, inhonestissima.

ma. Unius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc disciplina Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe cum domi libertatem suam per inertiam amiserint, censésne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statua, præter nomen, nihil est additamenti. L. Postumius, & M. Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse, ubi salvi pervenire visi sunt: si quid adversi coortum est, de illis potissimum jactura fit; quia pretii minimi sunt. Quoniam nunc, ut mihi videor, de plebe renovanda, corrigendaque disserui: de senatu, quæ tibi agenda videntur dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis, atque equis, corpus exercui, sed animum in literis, quòd natura firmius erat in laboribus, habui. Atque ego in ea vita multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, civitates, nationes usque eò prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicunq; gratia, timor, voluptas, ea corrupêre: post paulò imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremò servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo; cuicunque in sua civitate amplior, illustriorq; locus, quàm aliis est, ei magnam curam esse Reip. nam cæteris, salva urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepererunt; ubi paulùm inclinata Resp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atq; laboribus fatigatur; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat: omnibus locis adest, festinat: quantò in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperius, magisq; anxiè agitat. Igitur, ubi plebes senatui, sicut corpus animo, obedit, ejusq; consilia

exequitur: patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaq; majores nostri, cùm bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare: non inopia ærarii, non vis hostium, non adversa res ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atq; ea magis fortibus consiliis, quàm bonis præliis, patrata sunt. Quippe apud illos una Resp. erat, ei consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus, atq; ingenium patriæ, non suæ quisq; potentię exercitabat. At hoc tempore contra ea homines nobiles, quorum animos socordia, atq; ignavia, invasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaq; patres, quorum consilio antea dubia Resp. stabiliebatur, oppressi ex aliena libidine huc atq; illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt: uti eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita bonum malumq; publicum existimant. Quod si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset; majoribus opibus Resp. & minùs potens nobilitas esset. Sed, quoniam coæquari gratiam omnium difficile est; quippe cùm illis majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cætera multitudo pleraq; inscia, sit sententia eorum à metu libera. Ita occultò sibi quisq; alterius potentia charior erit. Libertas juxtà bonis, & malis, strenuis, & ignavis, optabilis est. Verùm eam pleriq; metu deserunt. Stultissimi mortales, quod, in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quò magis animo libero facere audeat: in multitudine, & præsidii plus, & usus amplior est.

Nam

Nam ferè, his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis, atque amicorum negotiis implicati, haud sanè Reip. consiliis adfuerunt: neq; eos magis occupatio, quàm superba imperia distinuêre. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quæcunq; libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, fecêre. Verùm ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur; illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus anteà crudelissimè imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis literis decernes, quem numerum senatorum fieri placeat; quoque modo in multa, & varia officia distribuatur; & quoniam judicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoq; genere futurus sit, ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere uti decreveris; cætera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maximèque usui esse. Nam ubicunque tibi res prosperè cedet, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, ut quocunque modo, & quamprimùm Resp. adjuvetur. Libertatem gloria clariorem habeo. Atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum, atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi patiaris. Profectò, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit; quin insomniis excitus, furibundus, atque amens alienata mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum, neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi: sed ex natura diversa præmia bonos, malosque sequi. Interea forte ea tardiùs procedunt: suus

cuiq; animus ex conſcientia ſpem præbet. Quòd ſi tecum patria, atq; parentes poſſent loqui, ſcilicet hæc tibi dicerent: O Cæſar, nos te genuimus fortiſſimi viri in optima urbe, decus, præſidiumq; nobis, hoſtibus terrorem: quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi naſcenti cum anima ſimul tradidimus, patriam maximam in terris, domum, familiamq; in patria clariſſimam; præter ea bonas artes, honeſtas divitias; poſtremò omnia honeſtamenta pacis, & præmia belli. Pro his ampliſſimis beneficiis non flagitium à te, neq; malum facinus, petimus; ſed uti libertatem everſam reſtituas. Qua re patrata, profectò per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namq; hac tempeſtate, tametſi domi, militiæq; præclara facinora egiſti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis eſt: ſi verò urbem ampliſſimo nomine, & maximo imperio, propè jam ab occaſu reſtitueris; quis te clarior, quis major, in terris fuerit? quippe ſi morbo jam, aut fato huic imperio ſecùs accidat: cui dubium eſt, quin per orbem terrarum vaſtitas, bella, cædes, oriantur? quòd ſi tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi; poſtero tempore, Rep. reſtituta, ſuper omnis mortalis gloria agnita, tuaq; unius mors vitâ clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, ſæpè invidia, fatigat: ubi anima naturæ ceſſit, demptis obtrectatoribus, ipſa te virtus magis magiſque extollit. Quæ mihi utilia factu viſa ſunt, quæq; tibi uſui fore credidi, quàm pauciſſimis potui, perſcripſi. Cæterum deos immortalis obteſtor, ut, quocunq; modo ages, ea res tibi, reiq; pub. proſperè eveniat.

C. CRIS-

C. CRISPI SALUSTII IN M. TULLIUM CICERONEM DECLAMATIO.

GRaviter, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem judicio magis, quàm morbo animi petulantia ista uti. Sed, quoniam in te neq; modum, neque modestiam ullam animadverto; respondebo tibi: ut, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam malè audiendo amittas. Ubi querar, quos implorem, P.C. diripi Remp. atq; audacissimo cuiq; esse perfidiæ locũ? an apud populũ R. qui ita largitionibus corruptus est, ut sese, ac fortunas suas, venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, & sceleratissimo ludibrio est? ubi M. Tullius leges, judicia populi R. defendit, atq; in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paulò ante insitus huic urbi civis. An verò, M. Tulli, facta ac dicta, tua obscura sunt? an non ita à pueritia vixisti, ut nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitię jactura perdidicisti? itaque, minimè mirandum est, si eam flagitiose venditas, quam turpissime parasti. Verùm ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit; uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet uti nos commonefacias, quam conversa sit Resp.

cum in ea domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cùm ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi, civibusq; custodem, absq; carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi verò non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus, & idcirco Resp. disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore de Rep. consuluisti. Cum legis Planciæ judicia domi faciebatis: ex conjuratis alios morti, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam villam ædificabat, alius domum emebat: qui verò nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi litibus accreverit, qua ex pecunia domum paraveris, Tusculanum, & Pompeianum infinito sumptu ædificaveris. Aut, si retices, cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus civium paraveris? Verùm, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familia, ejus virtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium; populi R. curam habet, neq; terrore, neq; gratia, commovetur. Illud verò amicitiæ tantum ac virtutis est animi? immo verò homo levissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modò harum, modò illarum partium, fidus nemini, levissimus senator, mercenarius patronus, cujus nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atq; is, cum ejusmodi sit, tamen audet dicere: O fortunatam natam me consule Romam! Te consule fortunatam,

Cicero?

Cicero? immo verò infelicem, & miseram, quæ crudelissimam proscriptionē civium perpessa est; cum tu, perturbata Rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia judicia, omnes leges, in tua lubidine erant, cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrûm vitæ, necisq; potestatē ad te unum revocaveras. Atqui parum est, quòd impunè fecisti: verum etiam commemorando exprobras; neq; licet oblivisci servitutis suę. Egeris, oro te Cicero, perfeceris quod libet: satis est perpessos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis verbis insectabere? Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ. Quasi vero togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te, Syllamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed, quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optimus maximus in consilio deorum admisit, Italia exulem humeris suis reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paulos, Fabios, Scipiones, superasti; quem tandem locum in hac civitate obtines? quæ tibi partes Reip. placent? quem amicum, quem inimicum, habes? cui in civitate fecisti insidias, ancillaris. Quo jure, cum de exilio tuo Dyrrachio redisti, cum sequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faves. Qui tibi ante optimates videbantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos, vocas. Vatinii causam agis: de Sextio malè existimas: Bibulum petulantissimis verbis lædis: laudas Cæsarē; quem maxime odisti, & ei maximè obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de Rep. sentis: his maledicis, illos odisti; levissimè transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

De præcedenti Oratione sic Quintilianus Lib. IV. Cap. I.

Quid? non Salustius directo ad Ciceronem, in quem dicebat usus est principio, & quidem protinus? Graviter & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli, &c.

IN SALUSTIUM DECLAMATIO;

Quæ Ciceroni falso tribuitur.

EA demum magna voluptas est, Crispe Salusti, æqualem, ac parem verbis vitam agere; neq; quidquam tam obscœnū dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. Neq; enim, qui ita vivit, ut tu; aliter, ac tu, loqui potest: neque, qui tam illoto sermone utitur, vita honestior est. Quo me vertam, P. C? unde initium sumam? majus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterq; nostrûm. Quod si aut de mea vita, atq; actibus nostris, huic conviciatori respondero, invidia gloriam consequetur: aut, si hujus facta, mores, omnem ætatem, nudavero; in idem vitium incidam procacitatis quod huic objicio. Id vos, si forte offendimini, justius huic, quam mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, ut & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minime mentitus esse videar. Scio me, P. C. in respondendo non habere magnam expectationem, quod nullum vos sciatis novum crimen in Salustium audituros, sed omnia vetera recognituros, quîs & meæ, & vestræ jam, & ipsius aures calent. Verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum, sed ita ingressus est, ut neq; ab alio vinci possit, neq; ipse se omnino reliqua ætate præterire. Itaq; nihil aliud studet, nisi,

nisi, ut lutulentus sus, cum quovis volutari. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam unusquisq; nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quod si vita istius memoriã vicerit; aliam, P.C. non ex oratione ejus, sed ex moribus spectare debetis. Jam dabo operam, quam maxime potero, ut breve id faciam. Neq; hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P.C. plerumque enim Resp. privatis crescit inimicitiis; ubi nemo civis, qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium majores Crispus Salustius ad unum exemplum, & regulam quærit, velim mihi respondeat, numquid, ii, quos protulit, Scipiones, & Metelli, ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res gestæ suæ, & vita innocentissime acta, commendavit? quod si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis, cur non æque de nobis existimetur; cujus & res gestæ illustres sunt, & vita integerrime acta? quasi vero tu sis ab illis viris, Salusti, ortus: quod si esses; nonnullos jam tuę turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute ea præluxi: ut, si prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ, tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut, etiam si fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satius est enim me meis rebus gestis florere, quam majorum opinione niti; & ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum; Neque me cum iis conferri decet, P.C. qui jam decesserunt, omniq; odio carent, & invidia, sed cum iis, qui mecum una in republica versati sunt. Sed, si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principē confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Salustius duxit;

duxit;) aut in gerendis magistratibus, aut in judicandis maleficiis tam severus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas: credo quod non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorum civium, una cum illis adnumeratus esses! An ego tunc falso scripsi, [Cedant arma togæ;] qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, [Fortunatam me consule Romã:] qui tantũ intestinum bellum, & domesticum urbis incendium exstinxi? Neque te tui piget, homo levissime, cum ea culpas, quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem? Nam, quod meam ætatem increpuisti; tantũ me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed, quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiã ut vitium objicere? cujus semper nocens eguisti patrocinio, an ullum existimas posse fieri civem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? an ulla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirũ est, P.C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ plenus sit, hæc ut nova, atq; inusitata miratur. Nam, quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam invasisti, quæ facilius mulieres se à viris abstinuerunt, quam tu vir à viris; satis docte, ac perite, fecisti: non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturũ, & vicissim tuas compellaturum. Unus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare invidiam ex mea re familiari; quæ multo mihi minor est, quam habere dignus sim: atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est: ut potius amici mei viverent,
quam

quam ego testamentis eorum locupletior essem? Ego fugax, Crispe Salusti? furori tribuni pl. cessi: utilius duxi, quamvis fortunā unus experiri, quam universo populo R. civilis essem dissensionis causa: qui postea quā ille suum annum in Rep. perbacchatus est; omniaq; quæ commoverat, pace, & otio, resederunt: hoc ordine revocante, atq; ipsa Rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies; si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet, cum universi vos, populusq; R. frequens adventu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenariū patronum hi æstimaverunt. Neque hercule mirum est, si ego semper justas omnium amicitias æstimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neq; me addixi: sed quantum quisque Reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quam pacem: multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaq; non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo Reip. amicus fuit: neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrociniū pollicitus sum aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. Hæ laudes enim egregii civis, & unicæ, sunt. Quæ si tu mihi ut vitia objicis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendū P.C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te ut revertar, Salusti, patremque tuum prætereā: qui si nunquā in vita sua peccavit, tamen majorem injuriam Reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. Neque, tu si quā in pueritia peccasti, exequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam

duxit;) aut in gerendis magistratibus, aut in judicandis maleficiis tam severus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas: credo quod non omnes tui similes incolumes in hac urbe vixissent. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorum civium, una cum illis adnumeratus esses! An ego tunc falso scripsi, [Cedant arma togæ;] qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, [Fortunatam me consule Romã:] qui tantũ intestinum bellum, & domesticum urbis incendium exstinxi? Neque te tui piget, homo levissime, cum ea culpas, quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem? Nam, quod meam ætatem increpuisti; tantũ me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed, quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiã ut vitium objicere? cujus semper nocens eguisti patrocinio, an ullum existimas posse fieri civem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? an ulla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirũ est, P. C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ plenus sit, hæc ut nova, atq; inusitata miratur. Nam, quod ista inusitata rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam invasisti, quæ facilius mulieres se à viris abstinuerunt, quam tu vir à viris; satis docte, ac perite, fecisti: non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturũ, & vicissim tuas compellaturum. Unus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare invidiam ex mea re familiari; quæ multo mihi minor est, quam habere dignus sim: atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est: ut potius amici mei viverent,

quam

quam ego teſtamentis eorum locupletior eſſem? Ego fugax, Criſpe Saluſti? furori tribuni pl. ceſſi: utilius duxi, quamvis fortunā unus experiri, quam univerſo populo R. civilis eſſem diſſenſionis cauſa: qui poſtea quā ille ſuum annum in Rep. perbacchatus eſt; omniaq; quæ commoverat, pace, & otio, reſederunt: hoc ordine revocante, atq; ipſa Rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies; ſi cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo ſuperet, cum univerſi vos, populuſq; R. frequens adventu meo gratulatus eſt. Tanti me fugacem, mercenariū patronum hi æſtimaverunt. Neque hercule mirum eſt, ſi ego ſemper juſtas omnium amicitias æſtimavi. Non enim uni privatim ancillatus ſum, neq; me addixi: ſed quantum quiſque Reip. ſtuduit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quam pacem: multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, niſi leges: multi arma ſua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam poſſe, niſi pro vobis: multi ex vobis potentia freti, in vos ſuis viribus abuſi ſunt. Itaq; non eſt mirum, ſi nullius amicitia uſus ſum, qui non perpetuo Reip. amicus fuit: neque me pœnitet, ſi aut petenti Vatinio reo patrociniū pollicitus ſum aut Sextii inſolentiam repreſſi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæſaris favi. Hæ laudes enim egregii civis, & unicæ, ſunt. Quæ ſi tu mihi ut vitia objicis, temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, ſi apud alios mihi eſſet dicendū, P.C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum teſtimonia adſunt, quid opus eſt verbis? Nunc, ad te ut revertar, Saluſti, patremque tuum prætereā: qui ſi nunquā in vita ſua peccavit, tamen majorem injuriam Reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. Neque, tu ſi quā in pueritia peccaſti, exequar, ne parentem tuum videar accuſare, qui eo tempore ſummam

mam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam egeris: hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia tam impudicus, & procax, adoleveris. Postea quam immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; & ætas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisset, exoleverat; cupiditatibus infinitis efferebaris, ut, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile reputare, P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternã vivo patre turpissime venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coëgerit eum, quo hic nondum mortuo pro hærede gesserit omnia? Neq; pudet à me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet; cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule lapsus ætatis tirocinio; postea se correxit. Non ita est: sed abiit in sodalitium sacrilegii Nigidiani; bis judicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit; & ita discessit, ut non hic innocens esse, sed judices pejerasse existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum, & ordinem despectum reddidit, cujus aditus sibi quoq;, sordidissimo homini, patuisset. Itaq; timens, ne facinora ejus clam vos essent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, ut libet, Salusti; egeris, quæ volueris: satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorũ nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut à te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus adulterium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissem; sed illud censorium

sorium

ſorium elogium Ap. Claudii, & L. Piſonis, integerrimorum virorum, quo uſus eſt quiſq; eorum.pro lege palam univerſis recitarem: nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non poſſit? neq; poſt illum delectum ſenatus,te unquam vidimus. Niſi forte in ea te caſtra conjeciſti,quo omnis ſentina Reip. confluxerat. At idem Saluſtius, qui in pace ne ſenator quidem manſerat, poſtea quam Reſp. armis oppreſſa eſt, & idem victores, qui exules, reduxit,in ſenatum poſt quæſturam reductus eſt. quem honorem ita geſſit, ut nihil non venale in eo habuerit,cujus aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit,ut nihil non æquum,ac verum, duxerit, quod ipſi facere collibuiſſet: neq; aliter vexavit, ac debuit,ſi quis prædæ loco accepiſſet magiſtratum. Peracta quæſtura,poſtea quam magna pignora eis dederat,cum quibus ſimilitudine vitę ſe conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. ejus enim partis exemplar erat Saluſtius, quo tanquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum exceſſerat: quidquid impudicorum cilonum, parricidarum, ſacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota, ſicut in fretis ſubſederant, nominis perditi, ac notiſſimi, nulla in parte caſtris apti, niſi licentia vitiorum, & cupiditate rerum novarum. At poſtea quam prętor factus eſt, modeſte ſe geſſit, & abſtinenter: nonne ita provinciam vaſtavit,ut nihil neque paſſi ſint, neque expectarint gravius ſocii noſtri in bello, quam experti ſunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhauſit, quantum potuit aut fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhauſit, quantum voluit: ne cauſam diceret, ſeſtertio duodecies cum Cæſare paciſcitur. Quod ſi quippiam eorum falſum eſt; hic palam refelle, unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris,

ris, repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraveris. Neq; piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem: cum tu veteris villæ dominus sis, cujus paulo ante fuerat Cæsar? modo, inquam, patrimonio non comeso, sed devortato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam, quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt: quorum sive tu similis es, sive illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam, addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Salusti tantidem putas esse bis senatorem, & bis quęstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem? carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum, affecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & civilis belli memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. sæpe enim vidi gravius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Salustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

C, Crispus Salustius explicit.

C. CRIS-

C. CRISPI SALUSTII

PRÆCEPTA,

ET

MONITA POLITICA, MILITARIA ALIAQUÆ,

Ex Libro ejus

De Conjuratione Catilinaria.

DIvitiarum ac formæ gloria fluxa atq; fragilis est; virtus clara æternaq; habetur.

Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent.

Pulchrum est benefacere reipublicæ, etiam benedicere haud absurdum est. Et qui fecêre, & qui facta aliorum scripsêre, multi laudantur.

Qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt, fama atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novêre: ita in maxima fortuna minima licentia est.

Nolite existimare, majores nostros armis rempublicam ex parva magnam fecisse. Si ita esset, multo pulcherrimam nos haberemus, quippe sociorum atque civium, præterea armorum, atque equorum major copia nobis, quam illis est. Sed alia fuere, quæ illos magnos fecêre; quæ nobis nulla sunt; domi industria, foris justum imperium: animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atque avaritiam, publice egestatem, privatim opulentiam.

Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia

lia Deorum parantur, vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. Ubi socordiæ atq; ignaviæ tradideris. Nequicquam Deos implores. Irati infestiq; sunt.

Facundiâ Græci, gloria belli Galli ante Romanos fuêre.

Esse, quam videri bonus Cato malebat.

Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neq; fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet.

Catilina cum expeditis in prima acie versari: laborantibus succurrere; integros pro sauciis accersere: omnia providere: multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: STRENUI MILITIS, & BONI IMPERATORIS officia simul exequebatur.

Ex Libro ejusdem.

De bello Jugurthino.

DUx atque imperator vitæ mortalium, animus est: qui, ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensq; & clarus est.

Ingenii egregia facinora, sic uti anima, immortalia sunt.

Difficillimum inter mortales est, gloria invidiam vincere.

Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio & fide pariuntur.

Ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis: si mali, imbecillum. Nam concordia res parvæ crescunt, discordia maximæ dilabuntur.

Res humanæ ita se habent: in victoria vel ignavis gloriari licet; adversæ res etiam bonos detrectant.

Metel-

Metello quanquam virtus, gloria, atque alia optanda bonos superabant. Tamen inerat contemptor animus, & superbia, commune nobilitatis malum.

Bellum omne facile sumitur, cæterum acerrime desinit: non in ejusdem initium ejus & finis est: incipere cuivis etiam ignavo licet: deponere, non nisi cum victores velint.

Ex virtute nobilitas cœpit.

Majorum gloria posteris lumen est. Neque bona, neque mala eorum in occulto patitur.

Plerumque regiæ voluntates, ut vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi adversæ.

Ex Libro I. Historiarum.

SEcundæ res mire sunt vitiis obtentui.

Potior est periculosa libertas quieto servitio.

Corruptâ republicâ, ut quisque locupletissimus & injuria validior, ita bonus malusq; civis appellatur.

Ex Libro II. Historiarum.

REgnandi avidus, modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem.

Metellus transmarino luxu ac moribus aliquantam partem gloriæ suæ dempserat, maxime apud veteres & sanctos viros, superba illa, gravia, indigna Romano imperio existimantes.

Multa cura summo imperio inest, multiq; ingentes labores.

Ex Oratione I.

De Republica Ordinanda.

FAber quisque suæ fortunæ.

Ut fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet, ne incuriâ deformentur, aut corruant infirmata.

Eniti

Eniti decet, cum ipse bonus atque strenuus sis, uti quam optimis imperites. Nam pessimus quisq; asperrime rectorem patitur.

Ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna arbitror, neq; quenquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat.

Qui benignitate & clementia, imperium temperavere, his læta & candida omnia visa, etiam hostes æquiores, quam aliis cives.

Magnę curæ magna merces est.

Neque aliter quisquam extollere sese, & divina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo; perversam gratiam gratificans; sed in labore, patientia, bonisque præceptis & factis fortibus exercitando.

Ex Oratione II.

HOmines inertissimi, quorum omnis vis virtusq; in lingua sita est, forte atque alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant.

Multo maximum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut quoad res feret, minueris.

Sæpe reges, civitates ac nationes per opulentiam magna imperia amiserunt, quæ per virtutem inopes ceperant.

Ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una & ardua via est: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: & malis & bonis rebus ea creatur.

Judices à paucis probari, regnum est; ex pecunia, legi inhonestum.

Perinde

Perinde omnes res laudantur,atq; appetuntur, ut earum rerum uſus eſt.

Si pecuniæ decus ademeris; magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur.

Omnia regna, civitates, nationes uſq; eo proſperum imperium habuerunt,dum apud eos vera conſilia valuerunt: Ubicunq; gratia, timor, voluptas ea corrupêre, poſt paulo imminutę opes, deinde ademptum imperium, poſtremo ſervitus impoſita eſt.

Mihi pro vero conſtat omnium mortalium vitam divino numine inviſi: neq; bonum neq; malum facinus cujuſquam pro nihilo haberi: ſed ex naturâ diverſa pręmia bonos maloſq; ſequi.

Ex libris PETRI CRINITI de Hiſtoricis, ac Oratoribus Latinis,

SALUSTII VITA.

CAjus Criſpus Saluſtius Amiterni natus traditur in agro Sabino, quo anno Athenienſium urbs à L. Sylla devicta atque vaſtata eſt, ut Romani annales referunt. Ex nobili Saluſtiorum familia ortus eſt, quæ diu in ſecundo ordine dignitatem ſervavit. Idem in urbe educatus creditur, & à teneris annis operam ac ſtudium impendiſſe optimis diſciplinis. Sed cum in ea tempora incidiſſet, quibus corrupti civium mores variis partibus atque factionibus forent,neq; virtuti præmia aut bonis ingeniis adeſſent: in tam depravata civitate, quod idem Saluſtius fatetur,victum ejus ingenium voluptatibus facile ſuccubuit.Itaq; cum ad Remp. pro ætate foret delatus,propter civium improbitatem & factiones multa adverſa pertulit. Nam tum præcipue Syllanis partibus infecta civitas æſtuabat. Conſtat ex veterum commentariis.

Salustium ipsum ingenio fuisse acri, & in studiis literarum accurato, tum maxime in scribenda historia. Præceptorem habuit inter alios Ateium Prætextatum, qui Philologum se appellavit, & ab eo edoctus est de ratione scribendi, ut à Suetonio Tranquillo traditur: qui & Asinium quoq; Pollionem scribit ab eodem Prætextato eruditum, atq; instructum. Maxime autem M. Catonis studiosus fuit, ex cujus commentariis verba excerpsit, & velut breviarum ad usum proprium habuit: quod Octavius quoq; Augustus in epistola ad M. Antonium refert: in qua ipsum Antonium ceu insanientem increpat, quod ea scribere vellet quæ mirentur potius homines, quam quæ intelligant. Sed interim ad Salustii commentarios, historiam composuit de Lucii Catilinæ conjuratione contra Romanum Senatum, & item de bello Jugurthæ, qui Numidiæ Rex factus, diu contra Romanos strenue rem gessit. Historiam preterea de Romanorum gestis, ut de Mario, & Sylla, necnon de Pompejo contra regem Mithridatem, quod opus libris aliquot à Salustio absolutum traditur. Et adhuc supersunt quædam veluti absolutissimi operis reliquiæ, in quibus Salustii diligentia in historia describenda, atq; gravitas apparet. In parte operis de rebus Punicis tanto animi studio incubuit, ut à quibusdam scriptum sit eam regionē adiisse, ac maxima solertia perlustrasse, quo majore fide, atq; officio veritatem exploraret. Anienus certe Ruffus plurimum Salustii diligentiam atq; studium commendavit. Sed & Cellius, vir Romanus, qui veterum eruditionis Aristarchus habetur, ita de Salustii oratione differit: Elegantia, inquit, Salustii, verborumq; facundia, & novandi studium, cum multa prorsus invidia fuit. Plures non mediocri ingenio viri, conati sunt reprehendere pleraque, & obtrectare, in quibus plura inscite aut maligne vellicant. Quin & hunc pro-

prietatis

prietatis ſervantiſſimum vocat. Titus autem Livius tam iniquus Saluſtio fuit, ſicut ab Annæo Seneca ſcribitur,ut quædam ex hiſtoria Thucydidis tranſlata, & eleganter aſſumpta, velut depravata & corrupta illi objecerit. Idque ipſum non in Thucydidis gratiam effecit, ut Aurelius Fuſcus dicebat: verum putavit ſe facilius Saluſtium vincere, ſi prius Thucydidem ipſum præ ferret. Aſinius quoq; Pollio librum ſcripſit quo Saluſtii ſcripta reprehenderet, quod in iis nimia quadam affectatione antiquitatem ſequeretur. Fabius vero Quintilianus, vir maturo & gravi judicio, aſſeruit oratione Saluſtii atq; brevitate nihil fieri poſſe perfectius præſertim apud vacuas & eruditas aures. Neq; veritus eſt idem Fabius authori Thucydidi in ſcribenda hiſtoria apud Græcos principi, Saluſtium ipſum opponere, ſicuti T. Livium Herodoto. Quo factum eſt, ut cum plures voluerint dicendi genus Saluſtianum ſequi minime ſint aſſecuti. Eſt enim ejus oratio tam abſoluta, tam caſta & innocens, ut merito ab eruditis divina brevitas cenſeatur. Nam & Aruntius,qui belli Punici hiſtoriam ſcripſit, Saluſtio tantum conceſſit, ut ejus orationem maximo ſtudio ſequeretur. Quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, conſueviſſe Saluſtium magno labore ac ſtudio ſcribere,ut nihil non abſolutum atq; perfectum videri poſſet: quod ex ipſa lectione facile colligitur. Amicos in primis habuit doctrina & ingenio nobiles, ut Cornelium Nepotem, Meſſalam,& Nigidium Figulum,qui periiſſe in exilio traditur. Julium præterea Cæſarem magno ſtudio dilexit: à quo etiam, ut creditur, dignitate præfecturę honeſtatus eſt. Illud item à Suetonio refertur, Lenæum grammaticum Pompeii libertum ſatyras contra Saluſtium compoſuiſſe,eumq; mordaci & virulento carmine laceraſſe,ut qui lurconem illum, popinonemq; & nebulonem,ac laſtaurum appellarit,tum vita ſcrip-

tisq; monstruosum, ac M. Catonis furem ineruditissimum quod ipsum non alia ratione a Lenæo factum creditur, quam ut studium suum atque officium erga patronum Pompeium probaret: quem virum Crispus Salustius ore probo, animo autem inverecundo esse scripserat. Itaq; mirandum non est, si tam acerbe atq; satyrice libertus Lenæus contra Salustium aciem styli exacuit. Quantum odii atque inimicitiæ inter hunc & M. Ciceronem extiterit, notissimum est: quoniam utriusq; violentæ atque acerrimæ orationes ita demonstrant, ut neuter videri possit satis sui rationem habuisse, dum alteri malediceret. Qua in re non sunt multa referenda, cum ex Hieronymi ac Fabii authoritate constet eos homines longe aberrasse, qui confictas magis orationes ab aliis, quam à Salustio & Cicerone habitas crediderint. Et sane tam corruptis moribus Salustius, ingenio tam proclivi ad luxum fuit, ut paternam domum vivente adhuc patre turpissima ratione venalem haberet, quod illi inter alia vitia à M. Cicerone exprobratur. Sed à Varrone etiam & Gellio traditum est, eundem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisq; cæsum, ac data pecunia dimissum. Qua ratione factum est ut M. Cicero appellare illum non dubitaverit mensarum assеclam, cubiculorum pellicem, & adulterum. Dignitates publicas gessit, & quæsturæ ac tribunatus honorem affecutus est, sed nulla quidem laude aut commendatione, adeo libidine magis quam ratione & publice & privatim vixisse. Nam & bis vocatus est in judicium, & ad judicum subsellia attractus, fortuna extrema, ut inquit Cicero, stetit. Scribunt autem grammatici ea causa de senatu ejectum fuisse à censoribus, quod ingenti libidine matronas consectaretur. Illud quoq; de Salustio relatum est, patrocinio & favore C. Cæsaris consecutum fuisse praturam Africæ interioris: ex qua dives

factus, cum in urbem rediret, pretiosissimos atq; amœnissimos hortos in regione ad malum punicum comparavit, ac Tiburti villam, quæ à Cicerone itidem illi objiciuntur. Neque desunt qui scribant Terentiam Marci Ciceronis uxorem, ab eo repudiatam, Salustio nupsisse, ac deinceps Messalæ Corvino, viro in eloquentia clarissimo. Quod etiam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Salustios. Nam & Cneus à M. Tullio celebratur in Salustiorum familia insignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompejo maxime familiaris. Quod ex iis epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum scribit. Qua in re imprudenter quidam decepti sunt cum Salustii Empedoclea ignorarent, ut alibi demonstravi. Sunt qui tradant ad annum secundũ & LX eum vixisse, & in patria annis aliquot post obitum C. Cæsaris diem extremum obiisse, quod ex veterum commentariis colligitur. Illud prẹterea de hoc ipso Crispo Romæ circumlatum est, ut multi testantur.

Hic erit, ut perhibent, doctorum corda virorum,
Crispus Romana primus in historia.

SALUSTII VITA
per
JO. CHRYSOSTOMUM SOLDUM.

SAlustius civis Romanus senatorii ordinis fuit. Hic primo se ad Remp. contulit, & in ea aliquando versatus est, postea cum ei in senatu (ut tradit Acron) à censoribus objectum esset, quod libertinarum sectator esset, tum ille non se matronarum sed libertinarum sectatorem esse testatus est. atq; ideo senatu repulsus est, quod in procemiis purgat. Sed revera constat, Salustium infamia circa fœminas laborasse. Nam ut idem Acron refert in Faustæ Syllæ filiæ & Milonis

uxoris adulterio deprehensus ab ipso Tito Anio Milone flagellis cæsus est, Igitur Salustius ob ejusmodi flagitia à Senatu remotus cum intelligeret sibi ob tantam ignominiam aditum ad honores penitus interclusum: omissa cura Reip. se ad historiam scribendam contulit, in qua re ita claruit, ut omnibus qui hostoriam scripserunt omnium judicio anteponatur. Et quemadmodum apud græcos Thucydides Herodotum cæterosque qui historiam scripserunt, nobilitate & artificio dicendi superavit: sic apud latinos Salustius Livium cæterosque historicos facile vicit. Unde Quintil. Thucydidi Salustium comparat. Livium Herodoto Porro tam in Thucydide quam in Salustio mira brevitas quædam & affectata rerum ubertas commendatur. Nam utriq; ita rerum frequentia creber est, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur. Genus autem dicendi pressum & nitidum & omnino rebus magis quam verbis redundans.

RURSUS ALIA

SALUSTII VITA,

INCERTO AUTHORE.

CRispus Salustius genus ex Amiterno Sabinorum agro duxit C. Salustio patre genitus. Ex liberalibus artibus, in quibus educatus erat, præter eruditionem nihil accepit. Omnibus voluptatibus turpissime indulsit: paternam domum vendidit, ut crimine adulterii se redimeret. Ex quæstura & tribunatu nullam laudem est assecutus. Favente C. Cæsare prætor Africam sortitus provinciam expilavit, & exhausit: tantumq; inde pecuniarum reportavit, ut amœnissimos

nissimos hortos sub Quirinale extra pomerium ad Collinam portam titulo sui nominis empto loco habuerit, atq; adornaverit, non vulgares illius seculi & posteriorum ætatibus delicias atq; secessum: usq; ad exactam ætatem libidinis avidus, & potens, in amicitia varius, & inconstans. Sæpius tamen livido dente momordit. Habitus est ore improbo, & animo inverecundo. Manes Pompeii magni, existimans hac via se Cæsari gratiorem fore, lacerare ausus est. Unde in Salustium Lençus Pompeii libertus scripsit, moresq; ejus sigillatim paucis vocabulis expressit, nebulonem, lurconem, popinonem, & lastaurum appellans. Vox postrema indicat fuisse hominem valide libidinis. Scripsit stylo non abhorrente à veteribus. Extat conjuratio Catilinæ, & bellum Jugurthinum, & quædam conciones è libris bellorum civilium. Ut secreta inimici fidelius intelligeret, Terentiam à Cicerone repudiatam duxit uxorem, quæ tertio nupsit Messalæ Corvino.

FLORI-

FLORILEGIUM
Locutionum Saluſtianarum.

A.

ABunde eſſe 13, 40, 57
Actu promptus 177
Ad hoc 8, 10, 18, & *ſæpe.*
Ad ſe verſum 89
Ad tempus, *idem quod*, tempori & in tempore 59
Ad urbem 17
Advolvi genua 174
Ægritudo 104
Æqua manu diſcedere e prælio 22
Æmulus facta conſultaq; 130
Æquum bonumq; 1. 73
Æſtumare aliquid ex aliquo 6
Ætatem agere 3, 24, & ſæpe.
Ætatem habere procul a Rep. 3
Ævi brevis 40
Agere, *abſolute* 132
Agere ætatem in excelſo 33
Agere ætatem per ignaviam 45
Agere pro victore 112
Agere vitam in obſcuro 31
Agitare imperium 6
Agitare lætitiam 29
Agitare mente 12
Agitare pacem 55
Agitare præſidium 91, 93, 113
Agitare Remp. 26
Agitare, *ſimpliciter* 194
Alia omnia, *id eſt*, diverſa, contraria 28
Aliena mens 22
Alienus conſilii 25
Alius poſt alium 97
ex Alto 150
Alteri alteros vincere 80
Amat fieri 54, 169
Amplificare 91
Amplius duobus milibus, opinione 39, 88
Amplius annos xxx, 45
Animo valere 54
cum Animo ſuo Reputare, volvere cogitare, agitare, trahere 56, 99, 98, 120, 122
Ante capere 8, 19, 63. 87
Antevenire 1. 6, 125
Ante ferre 59, 201
Anxius curis, &c. 177
Ardens in cupiditatibus 4
Aſſidere urbem 163
Aſpera fœdaq. evenire, & aſperum *tali* ſignificatu ſæpius 28
Atque, *pro*, quam 23
Atrox animi 102
Atterere alterius pudorem 9
Audacitet 153

B.

BElli domiq; 17, 73, 140
Bonum & æquum 61
Bonum honeſtumq; 58, 69 108
Bonum publicum 195
Bonus bello 54
Brevis ævi 50

C.

CAſtellani 110
Caſus, *pro*, occaſio 56. 65
Circumventus difficultatibus 15, 45
Circumventus neceſſitudinibus 15
Claritudo 46, 51
Clemens, *pro* non nimius 64
Cognomen ex virtute 49
Comperta res pro rei magnitudine 14
Competere lingua, auribus, animo 48
Compos animo, lingua 175
ex Compoſito 152
Concedere in gratia 140
Concedere in jus, poteſtatem, ditionem 14
Concedere in nomen & gentem imperantium 63, 159

Concedere

Concedere naturæ 56
Conditio 150
Consilium habere 89
Constratis telis locus 116
Consuetudo stupri 14
Consultum pro familiare 108
Consultare in medium 164
Contendere fallaciis 7
Convenæ 160
Convertit, *absolute* 5
Coopertus flagitiis 124
ex Copia rei facere 76, 119
pro Copia rei facere 114
Creditum abjurare 15
Cujus, *simpl.* pro cujus gratia 16
Cultus pueritiæ 99
Curare, *absolute & sæpe* 80, 93.
in Custodiam traditi 30

D.

Dare victos hostes 87, 92
Decebat victoribus 140
Decoribus equis & armis 112
Deformatus ærumnis 54
Dehonestamentum 148
Descendit in pectus 41
Desistere actione 144
De integro 89
De improviso 17, 74, 119, 128
Detrectare, *pro* facere ut quis male audiat 87
Die vesper erat 84
Digredi monte 81
Discordiosus 94
Doctus literis Græcis Latinis 15
Dolens ejus casum 24
Dolentia alicui 102
Domi belliq; 164
Domi, foris 14
Domi militiæq; 6, 18, 38, 54, 70.
Dubium habere 149
Ductare exercitum 10, 12

E.

Egere, *cum accusat* 120
Egressus ad summum montis 108
Emori per virtutem 13
Escendere 110
Evenire aspera fœdaq; 16
Ex alto 188
Ex animi sententia *formula antiqua* 109
Ex commodo quid facere 105
Ex composito 108
Ex conscientia timere 91
Ex copia rerum statuere 118
Ex improviso 56, 83
Ex inopia consilium capere 86
Ex lubidine 140, 184
Ex lubidine facere 164
Ex lubidine uti 60, 84
Ex sententia 82, 128
Ex vero 6
Ex virtute cognomen 47
Ex voluntate 16, 119
in Excelso 174
Exercere se aliqua re 79, 92
Exercere victoriam crudeliter, moderate 197
Expers famæ, fortuna 16, 20
Extrema experiri 16
Extrema necessitas 140
in Extremo fortunæ sitæ 62
Extremum diei 51, æstatis 109

F.

Facto opus 28, *& sæpe*
Falsum esse 7, 106
Falsum me habuit ea res 50
Famam præclari facinoris quærere 2
Fides 16, 100, 152
Fides publica 23, 19
Fidei causa 65, 109
Fine inguinum 157
Firmare animi 156
Firmatus animi 155
Fors 100, 190
Fortunatus forma, genere 15, 16
Frustra esse 49, 99, 108, 126
Fugam facere alteri 164

G.

Galliæ mulieres 160
Gignentia 100, 187
Gravitas locorum 146
Grassari ad gloriam via virtutis 46
Grassari cupidine atq; ira 94
Gratia 12
in Gratia habere 138

Gratiam facere delicti, belli 34, 126. 153
Gratiam quærere 46
Gratificari gratiam 189
Gratuito bonus, malus. 10, 137, 191

H.

HAbent ita se mores 86
Habere accurate & liberaliter 123
Habere compertum 39
Habere dubium 149
Habere exercitum luxuriose 7
Habere in amicis 48, 57
Habere in custodiis 28, 38
Habere in gratia 130
Habere in incertum 24
Habere in propatulo 7
Habere in spe 18
Habere manifestum 78
Habere occultum 15
Habere pensi, & moderati 3. 7 14
Habere pericula vilia 9
Habere sese æquabiliter 2
Habere summum judicium, imperium 18
Habere, vilia, imperium, patriam, &c. 162
Hibernacula 118
Homo adolescens 23, 36, 47
Homo fœdus 11
Homo novus 15, 104
Honestatus honore 19
Hostilia facere 127

I.

JAcere, mentionem facere, innuere, significare 51
Id locorum 89, 100
Ignara lingua, regio 60, 82
Imbecillus 46
Immane quantum 146
Immodicus animi 168
Impensius quid facere 85
Imperare, *pro*, imperata peragere 94
Imponere invidiam 25
Importuosum mare 60
de Improviso 17, 74, 119, 120
ex Improviso 52, 85
Impunitas alicujus facti 18
In aperto esse 47
In custodiam traditi 31
In excelso 184
In Galliam versus 39
In gloria numerat 138
In gratia habere 128
In hostem pugnare 5, 37
In invidia esse 62
In Imperio natus 69
In manus, *pro*, ad manus venire 112
In obscuro vitam agere 31
In ore populo agere 160
In oculis situm 13
In præsens 9. 159
In proclivi 194
In promptu est 183
In rem est 11
In spe habere 18
In unum convocare, cogere, &c. 10. *&* *sæpe*
Incedunt per ora vestra 9, 62
In incerto 69, 79, 83
Incredibile memoratu 3, 4, 71
Incultus *substant* 45
Indicare, *pro*, indicium facere 29. 32
Inermus 119, 127, 138
Insenii intentiq; 96
Ingenium in promptu habere 4. 5
Ingenium loci 155
Ingens belli 90
Innocens pro incorruptus 79
Insidiæ consuli, *simplicites* 19
Insolens malarum artium 2. 8
Insolitus servitii 137
Insolentia loci 79
Instruere prælio 140
de Integro 89
Intempesta nox 16, 19, 64
quo Intenderat 124
Intendere officia 99
Intenta mala 137
Interrogatus lege Plautia 19
Intestabilis, improbus 98, 133
Invasit avaritia in animos 69
Jocum movere 26
Is talis vir 9
Ita se mores habent 84
Jus bonumq; 5
Jus fasque 9
Juxta æstumare 8

Juxta mecum 40
Juxta ponere 90

L.

LÆtitiæ esse 32
Legare sibi, *id est*, legatos assumere 66
Levis odor, *pro* suavis 170
Liberalis pecuniæ 5
Lubidinem habere in aliqua re 5
ex Lubidine quid facere 184
Lubido *pro* voluntas 198
Luculenta oratio 19

M.

MAlares 13
Malefici generis animalia 59
Mali fructus 153
Malo esse 34
Manifestus sceleris 38
Mare magnum 101
in Medium consultare 160
Miserari, *pro*, movendæ miserationi commemorare 62, 94
Moderari linguam 182
Mollitia 38
More pecorum 156
More virorum 42
Mori per virtutem 138
Movere jocum 16
Mutare *pro* mutari 75

N.

NAturæ cedere 198
Naturæ concedere 52
Ne, *pro*, nedum 7
Nebula sublima 152
Necessitudo, *pro*, necessitas 19, 42, 82, 124
Negotiosus 6
Nequitur 69
Nisi, *pro*, sed 63
Nox intempesta 17, 76
Nudus gignentium 108
Numidiæ, *pro* in Numidia 74

O.

OBediens ventri 1
Obnoxius alicui 10, 12, 15, 160
Obsequia orationis 199
Obtentui esse 139
Obviam esse 145
Obviam ire
Occanuerunt 138
Odor levis, *id est*, suavis, fragrans 179
Officere alicui 17, 30, 82
Officia intendere 105
Opes virorum, armorum, *pro*, potentia 10
Opportunus alicui 16, 70, 160
Optumum factu 19, 39, 41
Optumum factum 127
Ordine facere 32
Oris improbi 169
Ostentui esse 60, 80

P.

PAces 70
Parens, *pro*, Subditus 126
Patum facere 168
Patiens belli 5
Patiens inediæ 9
Patiens militiæ 93
Patrare, *pro*, peragere *sæpius*.
Pecuniam trahere, vexare 19
Pensi habere 3, 7, 14
Per saturam referre 68
Perscribere situm loci 118
Plerumq; noctis 61, 127, 128
Plerumq; exercitum, pleraque Africa 88, 100
Ponere verba ante facta 56
Populares sceleris conjurationis *ibid.*
Portare copias, exercitum 63 71
Post alius alium 180
Postea loci 123
Post esse 15
Post futuri 136
Post paulo 195
Postremus servorum 134, 161
Præcipitem abire luxuria, &c. 16
Præstare cæteris 1
Primus, *pro*, præcipuus 21, 100, 105.
Prima ducere, habere 76, 99, 103
Princeps intelligendi 170
Pro bono facere 52
Pro copia rei facere 96
Procedere, *id est*, prospere cedere 16, 106
in Proclivi 196

Prohi-

...mo
...Moere jam a mœnibus 17
In Promptu est 190
Promotum in lingua 6
Propior mentem 72
Propius virtutem 6
Prospere evenire alicui 158
Pro tectis, *pro*, de re tectis 92
Proxima Carthaginem 60
Proxime Hispaniam 61
Prudens belli 156
Publicum bonum 23, 65
Publicum malum 138
Pugnando capere 5. 66

Q.

Quasi *pro* fere, *sæpius*
Quæsitissimæ epulæ 149

R.

Relinquere in medio 11
Repulsum ab re 199
Requiescere ex miseriis 3
Requisita naturæ 163
Res opportuna cadit 12
Retinere per manus 69

S.

Satias 152
Satisfactio 21
Sciens belli, locorum 158
Secus accidere, cedere, procedere 61, 62
Secus muliebre 149
Senati, *in genit.* 17, 18, 38
Senatum dare 53
Senecta ætas 168
Senectum corpus 154
Sevum *pro* crudele, sævum 159
Sicuti, *pro* tanquam 17, 22
Silentio transire 1
Sine modo modestiaq; 78
Spes, *pro* opinione 169
Sua, *&c*, suæ res 185
Subigere *pro*, cogere 65, *&* *sæpe*
Sublima nebula 151
Suo loco pugnam facere 90
Superare, *pro* abundare 12. 69, 92, 133
Super fortunam animum gerere 93
Supplicia, *pro*, precibus & supplicationibus 69. 86
Supra caput esse 37
Supra repetere 4, 47

T.

Temperare victoriæ
Tempestas 15, 4...
Tergis sumptis atque redditi... 172
Tradere in custodiam 3...
Trahere animo 10...
Trahere cum animo 11...
Trahere pecunias 1...
Transversum agere 5...
Tumulti 4...
Tutus, *pro*, tuitus *aut* tutatu... 85, 94, 109

V.

Vacuus ab odio, amiciti... 30
Vacuus animo 9...
Vacuus frugis 11...
Valere animo 4...
Venire in gratiam & favore... 51
Venire in manus *pro*, ad manu... 110
Verum ire 6...
Vertet absolute 38, 10...
Verum bonumq; 6...
Vesper die, diei 84, 12...
Vexare pecuniam 1...
Vicem ærarii præstare 14...
Vice pecorum *pro*, instar 14...
Victoriam exercere crude, ite... moderare
Vindicare in libertatem 1...
Virtus animi 1, ...
Vis animi 3, 36, 7...
Vis corporis 1, ...
Vis hominis 29...
Vitam agere in obscuro 3...
Ulciscor *passive* 6...
Volentia, i. ea quæ volumu... desideramus 101. 1...
Volentibus bonis, omnibus m... litibus. &c. 26, 101. 1...
Ex voluntate 16, 11...
Voluntate, i. ultro, *aut* volun... tarie 5...
Voluntate alicujus, i. jussu *a*... permissu 1...
Voluptarius
Uti ex voluntate
Vulgus esse 10, 12, ...

F I N I S.

e victoriæ 7
as 15, 46
s atque redditis
ustodiam 30
o 106
rimo 115
nias 13
grre 52
43
uitus *aut* tutatus

V.
b odio, amicitia
90
111
46
tiam & favorem
tus *pro*, ad manus
64
te 38, 108
q; 67
iei 84, 126
am 13
præstare 147
n *pro*, instar 149
icere crude, iter,
9
libertatem 12
1, 2
3, 36, 71
1, 2
29
n obscuro 31
ve 69
a quæ volumus,
is 101. 119
onis, omnibus mi-
c. 26, 101. 113
16, 110
ultro, *aut* volun-
52
cujus, i. jussu *au*
1
7
tate 1
10, 12, 1